

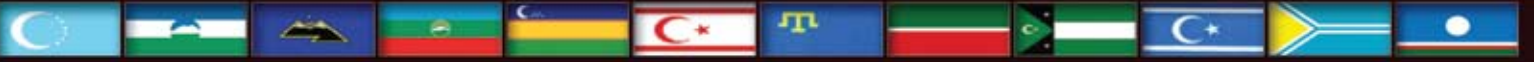

Tanrı Türkə yar olsun!

№ 03-04 (21) 2015

BİRLİK

Prezident İlham Əliyev:

**"Bakı - 2015
Avropa Oyunları
Azərbaycanın
dünyada oynadığı
nadir rolunu əyani
şəkildə ifadə edir"**

**Ermənistanın
Azərbaycana təcavüzü,
saxta "erməni
soyqırımı" və Qərbin
ikili standartlar siyasəti**

**Postmodern dünya
"etiraf" və
"cihad" arasında**

**Rus dövləti
hakimiyyət
simvolları**

Prezident İlham Əliyev:

“Bakı 2015 Avropa Oyunları Azərbaycanın dünyada oynadığı nadir rolü əyani şəkildə ifadə edir”

Bu il iyun ayının 12-28-də Azərbaycan qitə miqyaslı “Bakı-Avropa Oyunları - 2015” yarışmasına ev sahibliyi edəcək. Artıq ölkəmizdə birinci Avropa Oyunlarının yüksək səviyyədə keçirilməsi üçün müvafiq hazırlıq işləri demək olar ki, tam başa çatıb. Birinci Avropa Oyunları kimi mötəbər tədbirin odlar yurdunun paytaxtı olan Bakıda keçirilməsi Avropa ailəsinin Azərbaycana böyük etimadının bariz nümunəsidir.

Qeyd edək ki, Bakı 2015 Avropa Oyunları — 2015-ci ilin iyununda, Azərbaycanın paytaxtı Bakıda keçirilməsi planlaşdırılan, bir çox innovativ idman növünü özündə cəmləşdirən ilk Avropa oyunlarıdır. Oyunlar Avropanın 49 Milli Olimpiya Komitəsini birləşdirən Beynəlxalq Olimpiya Təşkilatı tərəfindən keçirilir. 12-28 iyun tarixləri arasında keçiriləcək Oyunlarda 49 ölkədən 20 idman növü üzrə 6000-dən çox idmançının yarışacağı gözlənilir. Tarixdə ilk Avropa Oyunlarının keçirilməsi barədə qərar 8 dekabr 2012-ci il tarixində, Romada baş tutmuş Avropa Olimpiya Komitəsinin 41-ci Baş Assambleyasında qəbul edilib. Avropa Oyunlarının hər dörd ildə bir keçirilməsi planlaşdırılır, növbəti Oyunlar 2019-cu ildə baş tutacaq. Bakıda keçiriləcək birinci Avropa Oyunlarından məsul olan Təşkilat Komitəsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə qurulmuşdur. Komitəyə Azərbaycanın birinci xanımı, Azərbaycan Respublikası Milli Olimpiya Komitəsinin İcraiyə Komitəsinin üzvü, YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyeva sədrlik edir. Bakı 2015 Avropa Oyunları Əməliyyat Komitəsi (BAOƏK) Təşkilat Komitəsinin sədrinin qərarı ilə yaradılmışdır. Avropa Oyunları üçün 4 obyekt qrupu üzrə 18 yarış obyektinə mövcuddur. Daimi idman obyektlərinin sayı 12-dir. Onlardan beşi- Milli Gimnastika Arenası, BMX Veloparkı, Bakı Su İdmanı Mərkəzi, Bakı Atıcılıq Mərkəzi və Milli Stadion yeni inşa edilmişlərdir. Həmçinin Su Polosu Arenası, Çimərlik Arenası, Basketbol Arenası, Dağ Velosipedi Veloparkı, eyni zamanda Triatlon və Velosiped yarışları üçün nəzərdə tutulmuş altı müvəqqəti idman obyektinə də yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev aprelin 26-da Azərbaycanın və dünyanın idman tarixində əlamətdar hadisə olan birinci Avropa Oyunlarının məşəlini alovlandırdı. Bu gün həm də ilk Avropa Oyunlarının həyəcanının başlanğıc günü kimi tarixə düşdü. Olimpiya ənənəsinə uyğun olaraq, estafet qədim od məbədi olan Atəşgahdan başlandı. Birinci Avropa Oyunlarının məşəli 47 gün ərzində Azərbaycanın hər bir guşəsini gəzib-dolaşaraq, Oyunların açılış mərasimində Bakı Olimpiya Stadionuna gətiriləcək.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev mərasimdə çıxış edərək bildirdi ki, 2012-ci ilin sonunda Avropa Olimpiya Komitəsi birinci Avropa Oyunlarının Azərbaycanda keçirilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir. “Bu, tarixi bir qərar idi. Çünki başqa qitə oyunlarından fərqli olaraq, Avropada Oyunları heç vaxt keçirilməmişdir. Bu, Azərbaycana Avropa Olimpiya ailəsi tərəfindən göstərilmiş böyük etimad idi”.

Prezident İlham Əliyev bu Oyunların Bakıda keçirilməsi haqqında qəbul edilmiş qərarın bir neçə amillə bağlı olduğunu bildirib: “İlk növbədə, bunu idmançılarımızın uğurlu çıxışı mümkün etmişdir. Son Yay Olimpiya Oyunlarında Azərbaycan komandası 30-cu yere layiq görülmüşdür. Avropa ölkələri arasında isə biz 15-ci yere yüksəlmişik. Eyni zamanda, Azərbaycanda gözəl gənc nəsil yetişir. Gənc idmançılarımız da bizi sevindirir. Keçən il yeniyetmələrin Olimpiya Oyunlarında Azərbaycan komandası 10-cu yere yüksələ bilmişdir. Bu, tarixi nailiyyətdir. Bununla bərabər, son illər ərzində Azərbaycanda müasir idman infrastrukturu yaradılmışdır. Azərbaycanın bölgələrində 40-dan çox Olimpiya İdman Mərkəzi yaradılmışdır. Bakı şəhərində yaradılan və əsaslı şəkildə təmir edilən bütün idman obyektlərimiz ən yüksək standartlara cavab verir. Şəxsən mən hesab edirəm ki, bundan yüksək standart mümkün deyil”.

İlham Əliyev Beynəlxalq yarışların keçirilməsi üçün ölkəmizdə kifayət qədər geniş təcrübənin olduğunu da diqqətə çatdırıb: “Son illər ərzində Azərbaycanda çoxsaylı dünya və Avropa çempionatları keçirilmişdir. Azərbaycanın sürətli iqtisadi inkişafı əlbəttə ki, bu qərarın qəbulunda öz rolunu oynamışdır. Hesab edirəm, önəmli məsələ ondan ibarətdir ki, Azərbaycan əhalisi bu qərarı böyük sevincə və qürur hissi ilə qarşılamışdır. Əminəm ki, biz bu gözəl idman bayramını yüksək səviyyədə keçirəcəyik. Onu da qeyd etməliyəm ki, iki ildən sonra Bakıda İslam Həmrəylik Oyunları keçiriləcəkdir. Yəni, bu idman bayramı davam edir. Bu, əslində Azərbaycanın dünyada oynadığı nadir rol əyani şəkildə ifadə edir. 2015-ci ildə Avropa Oyunları, 2017-ci ildə isə İslam Həmrəylik Oyunları Bakıda keçiriləcəkdir. Azərbaycan əsrlər boyu sivilizasiyalararası, millətlərarası, dinlərarası dialoqun aparılması üçün öz imkanlarını ortaya qoyur. Azərbaycanda bütün xalqların, bütün dinlərin nümayəndələrinin birgə yaşaması, bir ailə kimi yaşaması nadir təcrübədir. Beləliklə, Azərbaycan Avropa ilə Asiyayı, sivilizasiyaları birləşdirir, qarşılıqlı anlaşmanın bərqərar olması üçün səylərini göstərməkdədir. Mən əminəm ki, bizim idman bayramlarımıza gələn xarici qonaqlar, idmançılar, məşqçilər Bakıdan öz vətənlərinə ən xoş təəssüratla qayıdacaqlar. Azərbaycan gənc müstəqil dövlətdir. Ancaq bizim çox böyük və zəngin tarixi və mədəni irsimiz var. Azərbaycanın zəngin tarixi, mədəniyyəti bizim qürur mənbəyimizdir. Azərbaycanda qədim tarixi memarlıq abidələri bizim qürur mənbəyimizdir”.

Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü, saxta “erməni soyqırımı” və Qərbin ikili standartlar siyasəti

Əli Həsənov

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi,
tarix elmləri doktoru, professor*

XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısında Sovet İttifaqında yenidənqurma adı altında bir sıra dəyişikliklər baş verdi. Belə bir şəraitdə ermənilər özlərinin yaxın və uzaq xaricdəki himayədarlarının köməyi ilə “Böyük Ermənistan” ideyasını həyata keçirmək üçün aşkarlıq və demokratiyadan istifadə edərək yenidən Türkiyəyə və Azərbaycana qarşı genişmiqyaslı kampaniyaya başladılar.

Bu dövrdə, 1985-ci il fevralın 21-də Ermənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin sovet rəhbərliyinə 24 aprel gününün “Soyqırım qurbanlarının xatirə günü” kimi qeyd edilməsi haqqında müraciəti Sov.İKP MK Siyasi bürosunun iclasının gündəliyinə daxil edilmişdi. Bunun ardınca iyunun 20-də SSRİ Nazirlər Soveti “1985-1986-cı illərdə xarici ölkələrdən ermənilərin SSRİ-yə repatriasiyasının davam etdirilməsi haqqında” qərar qəbul etdi. Həmin qərarın yerinə yetirilməsi nəticəsində Ermənistana xarici ölkələrdən çoxlu sayda erməni köçürüldü. Onlar özləri ilə qatı erməni millətçiliyi gətirərək azərbaycanlılara qarşı düşmənçiliyi qızışdıraraq bu istiqamətdə təbliğat işini genişləndirdilər. Artıq 1985-ci ilin sonunda “Daşnaksütyun” partiyasının Afinada keçirilən XXII qurultayı “Böyük Ermənistan” uğrunda mübarizəni yenidən genişləndirmək haqqında qərar qəbul etmişdi. 1987-ci il

iyulun 18-də Avropa Parlamenti saxta “erməni soyqırımı” iddialarını tanıdı və “soyqırım qurbanlarına” xatirə günü təsis etdi.

1980-ci illərin sonunda ermənilər yenidən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə dair ərazi iddiaları irəli sürdülər. Hər dəfə Qarabağa dair ərazi iddiaları kənardan, məhz, Ermənistanın təbliği, təhriki və təzyiqi ilə ortaya atılırdı. Heç şübhəsiz, ermənilərin bu ərazi iddiaları birdən-birə deyil, Yerevanda və Qərbdə olan himayədarları tərəfindən hələ xeyli əvvəl hərtərəfli plan əsasında hazırlanmışdı. Sovet dövründə mərkəzi hakimiyyət orqanlarının himayədarlığı ilə Azərbaycan əleyhinə məqsədyönlü şəkildə təbliğat kompaniyası aparılmış və nəticədə, mənfi ictimai fikir formalaşdırılmışdı. Erməni ideoloqları və onların havadarları Azərbaycanın tarixi, sosial-iqtisadi inkişafı haqqında faktları açıq-aşkar saxtalaşdıraraq bütün ittifaq miq-

yasında yaymışdılar. 1988-ci il hadisələri başlayanda ilk vaxtlar vəziyyəti son dərəcə gərginləşdirməyə, ictimai rəyi öz tərəflərinə çəkməyə çalışan erməni siyasətçiləri və onların mərkəzi ittifaqdakı himayədarları tərəfindən vilayətin iqtisadi geriliyi pərdəsi altında Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi üçün uzun müddətdən bəri hazırlanmış plan üzrə Xankəndində və Yerevanda hərəkətə başladılar. Lakin baş verən sonrakı hadisələr DQMV-in sosial-iqtisadi geriliyi barədə erməni ideoloqlarının irəli sürdükləri bu saxta tezisə yalnız bəhanə, əsas məqsədin isə Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiasında olduğunu göstərdi.

1988-ci ildə Dağlıq Qarabağı Ermənistanla birləşdirmək tələbilə Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları irəli sürən ermənilər o dövrdə təkə SSRİ hakim dairələrinin deyil, Qərb ölkələrinin dövlət və hökumət orqanlarının himayədarlığına da ar-

xalanurdılar. Bu məsələdə Qərb ölkələrinin hakimiyyət orqanlarına müəyyən təsir gücünə malik xaricdəki erməni lobbisinin də əsas rolu olmuşdur. Faktlar göstərir ki, hadisələrinin inkişafının əvvəlində də, sonrakı mərhələlərində də bu amillər güclü rol oynamışdır. Xaricdəki erməni lobbisi bunu SSRİ-nin rəhbər orqanlarına kobudcasına müdaxilə və zorakılıqla təzyiq göstərmək mövqeyindən edirdilər. Erməni lobbisinin təzyiqi və yardımı ilə dünyanın bir sıra ölkələrində SSRİ-nin rəsmi nümayəndəlikləri və beynəlxalq təşkilatlar qarşısında keçirilən saysız-hesabsız nümayiş, yığıncaq və mitinqlər təşkil edilirdi. Qərb dövlətlərinin hakimiyyət orqanlarında ermənilərin təmsil olunmaları və onların dövlətin yüksək vəzifəli şəxslərinə müəyyən təsiri ilk növbədə ABŞ-da özünü daha qabarıq şəkildə göstərirdi. Bu məqsədlə onlar özlərinin bütün siyasi, iqtisadi və hüquqi vasitələrindən istifadə edərək Ermənistanı Amerika tərəfindən iqtisadi və humanitar yardım göstərilməsinə çalışırlar.

1989-cu il iyulun 19-da ABŞ Senatı erməni lobbisinin təsiri və təzyiqi ilə Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində vəziyyət barəsində qətnamə qəbul etdi. Amerika Senatının Azərbaycan əleyhinə kobud böhtanlarla dolu bu qətnaməsi Azərbaycanda çox narazılıqla qarşılanmış və bununla əlaqədar Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti qəti etirazını bildirərək ABŞ-ın rəsmi dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən belə hərəkətlərə son qoyulmasını tələb etmişdi. Bəyanatda ABŞ senatının qəbul etdiyi bu qətnamə suveren bir dövlətin-Azərbaycanın daxili işlərinə qarışmaq kimi qiymətləndirildi. Təəssüf ki, o zaman nə SSRİ Ali Soveti, nə də SSRİ XİN-yi bu məsələyə öz münasibətini bildirmədi. Baxmayaraq ki, SSRİ-nin müttəfiq respublikalarından biri olan Azərbaycanın daxili işlərinə müdaxilə etmək birbaşa SSRİ qanunlarının pozulması və onun daxili işlərinə qarışmaq demək idi.

Bu hadisədən az sonra, yəni 1989-cu il noyabrın 17-də ABŞ Senatının xarici işlər üzrə komitəsi yenidən Azərbaycanın daxili işlərinə kobud müdaxilə edərək Dağlıq Qarabağ barədə qətnamə qəbul etdi. Bu qətnamə Azərbaycana qarşı qərəzli mövqe tutan ABŞ Senatı tərəfindən noyabrın 19-da bəyanıldı. ABŞ Senatı xarici işlər üzrə komitəsinin qəbul etdiyi bu

qətnamə "Dağlıq Qarabağ xalqının mübarizəsinin ABŞ tərəfindən müdafiə olunmasının ifadəsi" kimi qələmə veriləndə, qətnamənin mətnindən aydın olurdu ki, "Dağlıq Qarabağ xalqı" ifadəsi altında yalnız ermənilər nəzərdə tutulurdu. Qətnamənin bütün bəndləri Azərbaycana qarşı yönəldilmiş böhtan və iftiralarla ibarət idi. Qətnamədə həqiqətdən tamamilə uzaq olaraq DQMV ermənilərinin öz müqəddəratını təyin etməyə cəhd etməsi, vilayətin statusunun ixtilaf mənbəyi olaraq narahatlıq doğurduğu, Ermənistanın blokadası və bu kimi məsələlər real faktlara deyil, erməni iddialarına əsaslanaraq vurğulanırdı. Erməni iddialarının qətnamədə öz əksini tapması, SSRİ hökumətinin gördüyü tədbirlərin müsbət qiymətləndirilməsi, Azərbaycan əleyhinə həqiqətdən uzaq, yalan və qərəzli məlumatların verilməsinin nəticəsi idi. ABŞ Senatının bu qərarı ilə əlaqədar SSRİ XİN-yi yalnız bəyanatla çıxış etməklə kifayətləndi.

Bu dövrdə ermənilərin Türkiyəyə qarşı saxta iddiaları da Qərbin bəzi dairələri tərəfindən müdafiə edilirdi. Belə ki, 1989-cu il oktyabr ayının axırında ABŞ Senatı Hüquq komitəsinin qəbul etdiyi qərar layihəsində aprel ayının 24-ü saxta "erməni soyqırımı"nın 75 illiyinin qeyd edilməsi göstərilirdi. Bu layihəyə respublikaçılar partiyasının senatdakı lideri, ermənipərəst senator Robert Doul rəhbərlik etmiş və qərarı 54 senator imzalamışdı.

Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı bu təzyiqlərin davamı kimi, ayrı-ayrı erməni lobbicilərinin təsiri və köməyi sayəsində ABŞ Senatı tərəfindən 1991-ci il iyulun 20-də Ermənistanı iqtisadi yardım göstərmək barədə qərar qəbul olundu. İyulun 26-da isə prezident C.Buşun SSRİ-yə səfəri ərəfəsində ABŞ Senatı əksər səsə ermənilərin guya Azərbaycan ərazisindən zorla köçürülməsini pisləyən qətnamə qəbul etdi. Heç bir əsaslı fakt olmadan qətnamədə Azərbaycanın DQMV bölgəsində və digər yerlərində yaşayan ermənilərə qarşı sovet ordusunun və Azərbaycanın hərəkətləri pislənirdi. Daha sonra senat ermənilərin DQMV-dən zorla köçürülməsini (?) dayandıрмаğa və münasibətini dinc yolla danışıqlar vasitəsilə həll etməyə çağırırdı. Demokratik dövlət hesab edilən ABŞ-da Senatın qəbul etdiyi bu qətnamə Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları irəli

sürən Ermənistanın yalan və iftira ilə dolu olan sənədlərindən birini xatırladırdı.

1988-1991-ci illərdə Dağlıq Qarabağ problemi ilə əlaqədar ABŞ-da bir sıra sənədlərin qəbul edilməsində erməni icması tərəfindən 1971-ci ildə yaradılan Amerikanın erməni məclisinin böyük rolu olmuşdur. Bununla yanaşı, Amerikanın erməni icmasına rəhbərlik edən məclis erməni millətinin mənafeyini tam təmsil etmək məqsədi ilə ABŞ-ın hökumət dairələri, senatorları, konqresmenləri ilə sıx əlaqə saxlayırdı. Bu təşkilat ABŞ Senatında Dağlıq Qarabağ məsələsi ilə əlaqədar müzakirələrdə 100 senatordan 48-ni öz tərəfinə çəkə bilmişdi. Bu dövrdə ABŞ hökumətinin Ermənistan üçün ayırdığı 10 milyon dollara prezidentin fondundan 5 milyon dolların əlavə olunması da məhz bu məclisin xidməti idi.

ABŞ-ın yüksək vəzifələrdə mövqe tutan erməni ictimai və siyasi xadimləri Dağlıq Qarabağ məsələsinin həllində hökumət qulluqçularının, senatorların, konqresmenlərin və digər rəsmi şəxslərin fəal iştirakına və bu işdə öz köməklərini göstərməsinə nail olmaq üçün hər cür vasitələrdən, ən kiçik imkandan belə tam müvəffəqiyyətlə istifadə edərək onların vasitəsilə Sovet İttifaqının dövlət və hökumət orqanlarına təzyiq göstərməyə çalışırdılar. SSRİ-nin süqutundan sonra regionda nüfuz uğrunda rəqabətə girişmiş böyük dövlətlər keçmiş ittifaqın müstəqillik qazanmış respublikalarına, xüsusilə, zəngin təbii sərvətlərə və əmək ehtiyatlarına malik Azərbaycana yenə də qərəzli mövqedən baxmağa başladılar.

1992-ci il oktyabrın 24-də Konqresin 102-ci çağırış 2-ci sessiyasında keçmiş SSRİ-nin Azərbaycandan başqa digər 11 respublikasına (Ermənistan, Belarus, Gürcüstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Rusiya, Tacikistan, Türkmənistan, Ukrayna və Özbəkistan) demokratiyasının inkişafı və bazar iqtisadiyyatına keçid məqsədilə 460 milyon dollar həcmində yardımı nəzərdə tutan "Azadlığı Müdafiə Aktı" və ona 907-ci əlavənin qəbul edilməsi Azərbaycan-ABŞ münasibətlərini bir qədər də soyudaraq ikitərəfli münasibətlərdə daim müzakirə obyektinə çevrilən problem yaratdı. Azərbaycana qarşı iqtisadi yardıma qadağa qoyan bu qərarla göstərilirdi ki, "Birləşmiş Ştatların Azərbaycana yardımı o vaxta qədər mümkün olmayacaq ki, ABŞ prezidenti müəyyənləşdirib konqresə məlu-

mat versin ki, Azərbaycan hökuməti bütün blokadaları, həmçinin Ermənistan və Dağlıq Qarabağa qarşı zor gücündən istifadəsini dayandırmaq üçün əməli iş görür". Qəbul edilən bu 907-ci əlavənin mətnində açıq-aşkar göstərilirdi ki, bu qərar, regiondakı real vəziyyətin təhlilindən deyil, yalnız münaqişə tərəflərindən biri olan Ermənistanın mənafeyi və nöqtəyi-nəzərindən qəbul edilmişdi. Bu qərarın qəbul edilməsində heç şübhəsiz, konqresə böyük təsir gücünə malik erməni lobbisinin əsas rolu olsa da, o dövrdə Azərbaycan-ABŞ münasibətlərində də soyuqluq yaratmışdı.

Qərb ölkələrində Azərbaycan əleyhinə olan mərkəzlərdən biri də məhz Fransadakı erməni icmasıdır. Azərbaycan əleyhinə mənfi ictimai rəyin formalaşmasında erməni diasporu ilə yanaşı, eyni zamanda böyük tirajına və yüksək poliqrafiya keyfiyyətinə malik çoxsaylı mətbuat orqanlarının rolu da böyük olmuşdur. Fransanın KIV-ləri, məsələn "Mond", "Fiqaro", "Parizyen" kimi qəzetlər, ölkənin bir sıra televiziya şirkətləri, xüsusilə TF-1 və "Antenn-2" şirkətləri Azərbaycan əleyhinə təbliğat aparır, Dağlıq Qarabağ ətrafında və Ermənistan-Azərbaycan sərhəddində baş verən hadisələrə ermənilərin mənafeyi, eləcə də nöqtəyi-nəzərindən yanaşırdılar. Təsadüfi deyil ki, akademik A. Aqanbekyan Dağlıq Qarabağa dair ermənilərin iddialarını ilk dəfə məhz Fransada açıqlamış və 1987-ci il noyabrın 18-də nəşr edilən "Hummanite" qəzetində çap olunmuşdu. Bu müsahibə ermənilərin Dağlıq Qarabağa dair ərazi iddialarının başlanması üçün bir signal rolunu oynadı.

XX əsrin sonunda, azərbaycanlılar növbəti dəfə etnik təmizləmə və soyqırma məruz qalmışlar. Bütün dövrlərdə olduğu kimi ermənilərin həyata keçirdiyi bu işğalçılıq siyasəti kütləvi qırğınlarla müşayiət olunmuşdur. Belə ki, 1988-1993-cü illərdə Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində 20 000 nəfər azərbaycanlı həlak olmuş, 100 000 nəfərdən çoxu yaralanmış, 50 000 nəfər isə müxtəlif dərəcəli xəsarət alaraq əlil olmuşdur. 1992-ci il fevralın 26-da ermənilərin Xocalıda törətdikləri soyqırımı bütün insanlığa və bəşəriyyətə qarşı yönəldilmiş ən ağır cinayətlərdən biri kimi qiymətləndirilir. Dünya tarixində Xocalı faciəsi tarixi yaddaşlardan heç vaxt silinməyən Xatın,

Sonqmi, Ruanda, Srebrenitsa və Xolokost kimi dəhşətli faciələrdən heç də geri qalmır. Adı çəkilən hadisələr müharibələr tarixinə dinc əhalinin soyqırımı olaraq daxil olmuş və bütün dünyada geniş əks-səda doğurmuşdur. Ancaq bütün dünyanın gözü qarşısında və yaxın tariximizdə baş verən bu dəhşətli soyqırımı böyük dövlətlər laqeyid yanaşır, bəzən də ermənipərəst mövqedən çıxış edirlər.

1992-ci ildən beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən ATƏT-in Minsk qrupunun vasitəçilik söyləri ilə yanaşı, 1999-cu ilin apreliyindən yeni formada da addımlar atılmışdır. Çox ağır və çətin keçən danışıqlar zamanı Azərbaycan dövləti öz haqlı mövqeyini müdafiə edərkən bir sıra çətinliklərlə qarşılaşır. Çünki münaqişə başlayandan keçən dövr ərzində aparılan danışıqlarda təcavüzkar Ermənistan qeyri-konstruktiv mövqedən çıxış edərək işğalçılıq siyasətindən əl çəkmir. Digər tərəfdən isə dünya birliyinin "ikili standartlar" prinsipindən çıxış etməsi, BMT və ATƏT kimi beynəlxalq təşkilatların öz təklif və qətnamələrini həyata keçirmək üçün konkret fəaliyyət göstərməməsi danışıqlar prosesində irəliləyişin əldə olunmasına maneə törədir. Buna səbəb bir tərəfdən Ermənistanın qeyri-konstruktiv mövqedən çıxış edərək işğalçılıq siyasətini davam etdirməsi, digər tərəfdən beynəlxalq təşkilatların, təcavüzkarla təcavüzə məruz qalanı eyni tutmasıdır.

Son illərdə Ermənistanın və Qərbdəki bəzi qurumların saxta "erməni soyqırımı" haqqında uydurmalarına gəldikdə isə, bu iddia subyektiv mülahizələrə söykənməklə yanaşı, islamofob, anti-azərbaycan və anti-türk meyillərin son dövrlərdə güclənməsinin təzahürüdür. 2015-ci il mart ayının 12-də Avropa Parlamenti "Dünyada insan haqları və demokratiya" adlı sənəddə Avropa İttifaqına daxil olan 28 ölkəyə qondarma "erməni soyqırımı"nın tanınması ilə əlaqədar müraciət etmişdir. Bu günlərdə isə Avropa Parlamenti bunun davamı olaraq növbəti addımı atmaqla anti-azərbaycan və anti-türk mövqeyini bir daha ortaya qoydu. Həmin sənədin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, Avropa İttifaqına daxil olan ölkələr 24 aprel tarixini "erməni soyqırımı günü" kimi qeyd etsinlər.

Bu qətnamənin qəbul edilməsi hazırda Avropada, Qərbin təşəbbüsü ilə yaradılan əksər beynəlxalq qurumlarda, o

cümlədən və xüsusilə Avropa Parlamentində ikili standartlar və islamofob əhvalruhiyyənin hökm sürdüyünü göstərir. Bununla yanaşı, neçə illərdir biz bütün dünyaya, həmçinin Avropa ölkələrinə və beynəlxalq təşkilatlara yarası hələ sağalmamış Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətləri, son 200 ildə ermənilərin türklərə və azərbaycanlılara qarşı törətdiyi vəhşilikləri real faktlarla çatdırırıq. Amma bunun qarşılığında Avropa ölkələri, Avropa Parlamenti, Avropa Şurası kimi qurumlar məsələ ilə bağlı obyektiv, real təsiri olan heç bir qərar qəbul etməmişlər. Əksinə tarixi faktlar, sənədlər təsdiq edir ki, 1915-ci ildə Türkiyə ərazisində ermənilərə qarşı heç bir soyqırımı olmamışdır. Türkiyənin müharibəyə cəlb olunduğu həmin dövrdə ermənilər çoxsaylı silahlı dəstələr yaradaraq arxa cəbhədə üsyan qaldırmış, türk ordusuna qarşı hücumlar təşkil etmiş, ayrı-ayrı şəhər və qəsəbələrdə kütləvi qətlər törədərək, əhaliyə qarşı qeyri-insani aksiyalar həyata keçirmişlər. Təbii ki, türk ordusu da dinc əhalini müdafiə etmək, onları erməni vəhşiliklərindən qorumaq üçün lazımi tədbirlər görmüşdür. Ermənilərin bu və ya digər ərazilərə köçürülməsi zamanı da heç bir soyqırımı baş verməmişdir. Heç şübhəsiz ki, Avropa Parlamentinin qondarma "erməni soyqırımı" ilə bağlı qəbul etdiyi qətnamə Avropa Parlamenti tarixində heç bir həqiqəti əks etdirməyən, I Dünya müharibəsinin real tarixini təhrif edən, ədalətsiz, xüsusi məqsəd daşıyan və siyasiləşmiş bir qərardır.

Buna görə hazırda tarixi reallığı təhrif edərək, heç bir fakta istinad etmədən, o dövrün arxiv materiallarını araşdırmadan bir qrup siyasətçinin, deputatın ötən əsrin əvvəlində baş verən hadisələri qiymətləndirməsi tamamilə yanlışdır və "erməni soyqırımı" haqqında iddialar subyektiv mülahizələrə söykənməklə yanaşı, islamofob, anti-müsəlman və anti-türk meyillərin güclənməsinin təzahürüdür. Bu, həm də müasir dünyada, xüsusən Qərbdə hökm sürən ikili standartların nəticəsidir. Təbii ki, Qərbin ayrı-ayrı dairələrinin tarixi təhrif etmək və müsəlman dünyası haqqında yanlış təsəvvür formalaşdırmaq cəhdləri pislənilməli, bütün iddialar konkret faktlar əsasında cavablandırılmalıdır. Tərəqqipərvər bəşəriyyət bilir ki, belə hadisə olmayıb və bu kimi qərarlar, qətnamələr yalnız ayrı-ayrı dairələrin öz

marajlarını təmin etmək cəhdlərinin nəticəsi olaraq meydana çıxır.

Eyni zamanda, bu qətnamə Avropa Parlamentinin birinci belə subyektiv, anti-islam, anti-türk və anti-Azərbaycan mahiyyəti kəsb edən qərarı deyil və çox güman ki, gələcəkdə də biz bu cür “qərarların” şahidi olacağıq. Həm Azərbaycan, həm də Türkiyə anti-qərb mövqeyində deyil Qərblə bütün sahələrdə ədalətli, bərabərhüquqlu əməkdaşlığa və tərəfdaşlığa hazırdırlar. Amma təəssüf ki, son zamanlar həm ABŞ-da, həm də Avropada müsəlman və türk xalqlarına qarşı bir ovqat hökm sürməkdədir. Bu siyasətin Qərbə nə verəcəyini tarix özü göstərəcək. Amma Azərbaycan dövləti imkan verə bilməz ki, onların bu kimi ədalətsiz qərarları dünya ictimaiyyətinə təlqin olunsun və real həqiqət kimi zorla insanların şüuruna yeridilsin. Bu qərardan sonra Azərbaycan Avropa Parlamenti ilə münasibətlərinə yenidən baxmalı olacaq və artıq Azərbaycan Avropa Parlamentinin “Avronest” qrupunda fəaliyyətini dayandırmışdır. Belə gət-sə, Avropa Parlamenti ilə də bütün əlaqələrə yenidən baxmalı olacağıq.

Avropa Parlamentinin belə bir ədalətsiz mövqə nümayiş etdirilməsi ilk dəfə deyil. 2014-cü ildə 751 parlamentarisi olan bir təşkilat tələsik 46 nəfər üzvünü toplamaqla Azərbaycan haqqında daha bir qətnamə qəbul etmişdi. Təbii ki, bu qətnamənin də hüququ bazası yox idi. Buna baxmayaraq, Avropa türk dünyasına qarşı öz qərəzini, qeyri-obyektivliyini və ayrı-seçkiliyini açıq şəkildə nümayiş etdirir. Bu, həm də Avropanın belə üsullarla Azərbaycana və Türkiyəyə təzyiq edərək siyasi kursunu dəyişməyə məcbur edilməsinə yönələn bir addımdır. Bütün bunlara rəğmən Avropa Parlamenti qətnamə qəbul edərək düşünməli, atdığı addımın demokratiyaya, beynəlxalq hüququn tələblərinə zidd olub-olmamasını müəyyən etməlidir.

Avropa Parlamentinin belə bir məsuliyyəti - yüz il bundan əvvəl “erməni soyqırımı” deyilən və olmamış bir hadisəni öz üzərinə götürməsi eyni zamanda, Azərbaycan ictimaiyyətində Avropa demokratiyasına olan inamı da sarsıtmışdır. Bir qədər əvvəl Roma Papası tərəfindən saxta “erməni soyqırımı”nın tanınması barədə verilmiş bəyanat da dünyada baş alıb gedən ədalətsizliyin və islamofobiyanın göstəricisidir. Heç şübhəsiz

ki, Azərbaycan dövləti və xalqı, belə yalanlarla, “qara piar” kampaniyaları ilə “Avrovision” mahnı müsabiqəsi zamanı da qarşılaşmış və indi də I Avropa Oyunları ərəfəsində həmin siyasəti açıq-aşkar müşahidə edirik.

2003-2014-cü illər Azərbaycanda dinamik sosial-iqtisadi inkişaf, demokratik və müasir dövlət quruculuğu sahəsində mühüm mərhələ olmuşdur. Belə ki, Azərbaycan, son illər ərzində stabil inkişaf edən, yüksək iqtisadi göstəricilərə nail olan və beynəlxalq siyasətdəki əməlləri ilə dünya ictimaiyyətinin rəğbətini qazanan dövlət olaraq bütün bu müvəffəqiyyətlərin nəticəsində beynəlxalq səviyyədə ən mötəbər qurumun BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlüyünə seçilmişdir. Digər tərəfdən, bu hadisə son illərdə Azərbaycanın dünya siyasətindəki müxtəlif global problemlərin müzakirəsinə cəlb olunması, ölkəmizin regional siyasətlə yanaşı, dünya siyasətinin də əsas aktorlarından birinə çevrilməsidir. Azərbaycan artıq sivilizasiyalararası dialoqun, multikulturalizmin mərkəzinə, siyasi, iqtisadi, humanitar və digər sahələrdə global məsələlərin müzakirə olunduğu məkan kimi qiymətləndirilməlidir. Son illər ərzində Azərbaycan istər siyasi, istər iqtisadi sahədə böyük uğurlara imza atmışdır. Bu uğurlar bugünkü Azərbaycan reallıqlarını əks etdirir. İqtisadi sahədə uğurlar mötəbər beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında öz əksini tapmışdır. Azərbaycanın kredit reytingləri artmaqdadır. Dünya İqtisadi Forumunun “Global Rəqabətçilik Hesabatı”nda ölkəmiz artıq dünyada 38-ci, MDB məkanında isə 1-ci yerdədir. Bu, çox böyük nailiyyətdir və Azərbaycan iqtisadiyyatının çoxşaxəli şəkildə inkişaf etdiyini göstərir.

Müasir dövrdə Azərbaycan Cənubi Qafqaz regionunda əsas söz sahibi olan dövlət kimi çətin və mürəkkəb geosiyasi şəraitdə müstəqil xarici siyasət həyata keçirir. Bu istiqamətdə əsas diqqət Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tezliklə bərpa edilməsi, regionda sabitliyin və təhlükəsizliyin gücləndirilməsi, Xəzər dənizi hövzəsinin demilitarizasiyası, Avroatlantik strukturlara inteqrasiya və s. məsələlərə yönəldilmişdir. Hazırda mühüm geosiyasi məkan kimi Azərbaycan regionunda sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunması üçün dayaq nöqtəsi, ən perspektivli tərəfdaş hesab edilir. Artıq

ölkəmiz bütün regional məsələlərdə əsas iştirakçısıdır və dövlət başçısı cənab İlham Əliyev qeyd etdiyi kimi “Regiondakı strateji əhəmiyyətli heç bir layihə Azərbaycanın razılığı olmadan reallaşa bilməz”.

I Avropa Oyunlarının Bakıda keçirilməsi ilə bağlı qərar da məhz ölkəmizin uğuru olmaqla yanaşı, Azərbaycanın dünyada artan nüfuzunun, geniş imkanlarının beynəlxalq birlik tərəfindən qəbul edilməsinin əyani göstəricisidir. Bu baxımdan Azərbaycanın müasir geosiyasi şəraitdə inkişaf etmiş dövlət kimi özünü təqdim etməsini heç şübhəsiz ki, bəzi qüvvələr qəbul edə bilmirlər. Azərbaycan bu kimi tədbirlərdə özünü, mədəniyyətini, xalqının adət-ənənələrini, keçdiyi yolu, tarixini, bir sözlə sivil dünyanın dövlətin dəyərləndirməsində istifadə elədiyi digər dəyərlərini dünyaya təqdim edir. Bununla yanaşı, Azərbaycan bu gün İsveçrə, Norveç, Fransa, İngiltərə kimi inkişaf etmiş Avropa dövlətləri ilə bir sırada durur və yüksək səviyyəli tədbirləri həyata keçirir.

Azərbaycan bu cür dünya səviyyəli tədbirlərin ən yüksək standartını ortaya qoyursa, o zaman anti-müsəlman siyasəti, ovqatı, hansı ki, bu gün Avropada, Qərbdə hökm sürür bütün bunlar heç də bəzi qüvvələri razı salmur. Məhz erməni lobbisi də bunun arxasında dayanır və istəmir ki, bu gün Azərbaycan sivil dünyaya olduğu kimi təqdim olunsun. Çünki, onlar illərlə Azərbaycan haqqında özlərinin düşündüyü mənfi rəyi formalaşdırmağa çalışmışlar və bu gün də bu anti-Azərbaycan siyasəti davam edir. Erməni lobbisinin təsiri altında olan bəzi Avropa və Qərbin hüquq müdafiə, mətbuatla, insan hüquqları vətəndaş cəmiyyətləri ilə bağlı təşkilatlar da erməni lobbisinin təsiri altında anti-Azərbaycan fəaliyyətinə qoşulurlar. Bunların sırasında bəzi hökumətlərarası təşkilatlar və qurumlar “fəallıq” göstərirlər.

Bu səbəbdən, dövlət başçısı İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “Azərbaycan xalqını bu ədalətsizlik, ikili standartlar siyasəti, riyakarlıq və siyasi mədəniyyətsizlik üzür. Ancaq bu, bizim iradəmizə heç vaxt təsir edə bilməz. Dünyanın bütün yerlərində biz bunu görürük, kim güclüdür o da haqlıdır. Ona gə də güclü olmaq lazımdır. Biz də bunu çoxdan başlamışıq: güclü ordu, güclü iqtisadiyyat, vətəndaş həmrəyliyi və əlbəttə ki, düşülmüş siyasət və sosial ədalət”.

Əflatun Amaşov

Azərbaycan Mətbuat Şurasının sədri

Bu günlər yadıma «Avroviziya-2012» ərəfəsindəki vəziyyət düşür. Tarix təkrarlanır. Əslində buna tarixin təkrarlanması kimi yanaşmaq doğru sayılmaz.

Çünki baş verənlərin, daha doğrusu növbəti dəfə edilənlərin tarixdə qalacağı düşünmək mümkündür. Bəlkə bir epizod kimi nələrsə xatırlana bilər. Məsələn, mən bu yazını yazmadan öncə azacıq araşdırma apardım. Mühüm tarixi hadisələrə evsahibliyini həyata keçirmiş ölkələrin jurnalistlərinin mənfi davranış tərzinə dair fərqli nələrsə görmək istədim. Açıq, elə bir nümunəyə rast gəlmədim. Heç əcnəbi media nümayəndələrinin timsalında da ciddi sayılacaq nələrsə aşkarlamadım. Harada yaşamasından, siyasi və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir vətəndaş ölkəsində baş verən dünya miqyaslı olayın yüksək səviyyədə təşkilinə çalışıb. Media cəmiyyətin güzgüsüdür və cəmiyyətin istək və arzularının çarçısı kimi çıxış edir. Bu mənada böyük hesabla Azərbaycan cəmiyyətinin və onun tərkib hissəsi sayılan mediamızın I Avropa Oyunlarına münasibəti birmənalıdır. Hər bir vətəndaşımız üçün bu böyük idman hadisəsi fəxarət və qürur mənbəyidir. Azərbaycan mediası əksəriyyət etibarilə insanlarımızın bu münasibətini ifadə edir və zənnimcə, tarixdə qalan da məhz bu olacaq, nəinki hansısa mənfi meylləri qabardaraq «divident» əldə etmək niyyətinə düşənlər.

Bəli, tarixdə qalmaq önəmlidir. Azərbaycan bir çox mötəbər toplantılara ev sahibliyini həyata keçirməkdədir. Özü də belə tədbirlərin əksəriyyəti məhz Azərbaycanın mütərəqqi dünyaya töhfəsi kimi əlamətdardır. Bu yerdə müstəqilliyimizin ilk illərini xatırlamaq istərdim. Gözlərimin önünə yenicə dövlət suverenliyinə qovuşmuş ölkənin xarici və daxili təhdidlərə qarşı qeyri-müəyyənlik sindromunu özündə yaşatdığı dönmə canlanır.

Doğrudan da həmin vaxt sabahın üzümüzə necə açılacağını proqnozlaşdırmaq mümkündür idi. Bir qrup Azərbaycanı İranın, başqaları Rusiyanın tərkibində görürdü. Türkiyə meyllilər var idi. Erməni təcavüzünün miqyası barədə acınacaqlı məqamlar da gündəmədəydi. Bir sözlə, yenicə müstəqilliyinə qovuşmuş ölkə çoxsaylı problemlərlə baş-başa idi ki, bütün bunlar müstəqilliyimizin uzunömürlülük üfiqini əhəmiyyətli dərəcədə daraldırdı. Sonrakı illərdə vəziyyət tədricən düzəlməyə başlasa da, müstəqilliyimizə olan təhdidlərin səngidiyini söyləmək mümkündür idi. Əslində təhlükələr bu gün də qalır. Azərbaycanın bölgədəki rolunu qəbul etməyənlərin sırasının hətta bir qədər də genişləndiyini söyləmək olar. Lakin hazırda bu meyllər real təhlükə sayılacaq qədər aktual deyillər. Düşünürəm ki, artıq dünyanın global gücləri belə özlərinin yaraq-yasaqları ilə bu ölkənin bir başından girib o biri başından çıxacaq

I Avropa Oyunları:

idman hadisəsindən düşünmə təntənəsinə doğru

qədər cəsarət sahibi ola bilməzlər. Təbii ki, bölgədəki maraqlar da buna imkan vermir. Yəni Azərbaycanın müstəqil dövlət olaraq qalması şərtidir. Bu şərti doğuran Ümummilli Lider Heydər Əliyevin böyük uzaqgörənliklə müəyyənləşdirdiyi, Prezident İlham Əliyevin yüksək məharətlə reallaşdırdığı siyasi kursdur. Ancaq bu şərtin daxili mahiyyəti yalnız siyasiliyə sükənir. Ötən 24 il xalqın milli özünüdərk baxımından əhəmiyyətli zaman kəsiyi olub. Azərbaycan Avropa və bütövlükdə dünya insanının nəzərlərində müstəqil dövlət kimi qalıb və bu imicin formalaşmasında həlledici rolü mədəniyyət oynayıb. Mədəniyyət çox böyük silahdır. Heç bir zaman tükənmir. Nüfuzlu beynəlxalq toplantılara, idman yarışlarına evsahibliyimiz həm də mədəniyyətimizin, adət-ənənəmizin, milli kimliyimizin təbliğidir. Üzərindən on, iyirmi, otuz, əlli, yüz il keçdikdən sonra bəşər mədəniyyətini zənginləşdirən ölkə kimi xatırlanmışımız son dərəcə vacibdir. Dünyadakı siyasi şərtlərin hansı məcraya dəyişdiyinin fərqi varmıdan bu xatırlanma bizlər üçün həyatı əhəmiyyətlidir, varlıq simvoludur. Bizlər dünya insanın baxışlarının alt qatına müstəqil dövlət kimi hopacağıq. Bizləri silib tarixin ənginliklərinə atmaq mümkün olmayacaq. Əvvəldə mənfi meyllərdən söz açmışdım. Qəfildən yadıma Meksikada keçirilmiş futbol üzrə dünya çempionatı düşmüşdü. 1986-cı ildə baş

tutmuş mundial maraqlı idman mübarizəsinə şahidlik anlamında təkrarsız hadisə sayıla bilər. Ancaq onu da xatırladım ki, 1985-ci ildə Meksikada güclü zəlzələ baş vermişdi. Ölkənin əksər bölgələri kimi paytaxt Meksiko şəhəri də ciddi zərər çəkmişdi. Ümumən zəlzələ qurbanlarının sayı 20 minə çatmışdı. O zaman planetin ən mühüm idman hadisəsinin təxirə salınacağına dair söhbətlər də yayılmışdı. Ancaq Meksika xalqı özündə təpər tapmayı bacarmışdı. Həmin vaxt Meksika dəhşətli təbiət hadisəsinin gətirdiyi problemlərin mənşəsinə dair boğulmuşdu. Buna rəğmən ölkə cəmi bir il sonra futbol üzrə dünya çempionatına evsahibliyini reallaşdırdı. O zaman dünya mediasında Meksikanın dağılmış küçə və meydanlarına, binalarına, əhalinin çətin vəziyyətinə dair sujetlər yer almışdı. Fəqət bu təqdimatlar heç bir halda dünya çempionatının ab-havasına fərqli notlar gətirməyə hesablanmışdı. Əksinə xalqın mübarizə əzminin təsvirini hədəf seçmişdi. Məqsəd Azərbaycanla ötən əsrin 80-ci illərinin Meksikasını müqayisə müstəvisinə gətirmək deyil. Nə də hesab etmirəm ki, imperiya əsarətindən qurtuluşunun 24-cü ildönümünə qədər qoymuş Azərbaycanın cəmi 24 il ərzində dünyanın ən mühüm idman təntənəsinə evsahibliyini reallaşdırmaq gücünə sahibliyi Meksikanın bir il içərisində futbol üzrə dünya çempionatına hazırlığından kiçik olaydır. Nəzərə alaq ki, Azərbaycanın yaşadığı zəlzələnin ömrü 70 il çəkmişdi. Bu mənada bizim 24 ilimiz Meksikanın 1 ilindən daha qısa müddətdir və mövcud zaman kəsiyində ucaldılmış göydələnlərimiz, yaraşıqlı görkəm almış park və meydanlarımız, yeni inşa edilmiş işə obyektlərimiz, məktəblərimiz, uşaq bağçalarıımız, abad yollarımız, xiyabanlarımız və sair var. Yarımçıq tikililərimiz, uçurq-saxaq komalarımız, ümumən problemlərimiz də yox deyil. Bütün bunların qabardılması və ictimailəşdirilməsi medianın insanlarımızın daha yaxşı yaşamasına xidmət edən ictimai missiyası kimi diqqətəlayiqdir. I Avropa Oyunları keçiriləcək deyə jurnalistlərimizin mənfi təmayülləri işıqlandırmamasının və ya az işıqlandırmasının da tərəfdarı deyiləm. Onsuz da media quruluşları

mızın hamısı problemlərdən kifayət qədər söz açırlar, kəskin sayıla biləcək tənqidlərə yer verirlər. Ancaq kimlərsə əlini bir nimdəş binaya uzadaraq Azərbaycanın həmin binanın təmsalında miskin ölkə görkəmində təqdimat cəhdi, mövcud xüsusda I Avropa Olimpiya Oyunlarına evsahibliyini reallaşdıracaq ölkəni guya təsvir etməsi əsla tənqid deyil. Belə mesaj verən şəxs hansısa formada media cəmiyyətində yer alması acı təəssüf doğurur. Təsəvvür edə bilmirəm ki, 1986-cı ildə hansısa meksikalı jurnalist zəlzələdən uçmuş binaya əlini uzadaraq dünya çempionatını keçirəcək ölkəni aşağılayacaq səviyyəyə ensin. Bu yerdə diqqətinizi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi cənab Əli Həsənovun mediaya bir müddət öncəki açıqlamasına çəkmək istərdim: "Təəssüf ki, davamlı şəkildə Azərbaycanın iqtisadi, sosial, siyasi, humanitar və digər sahələrdə əldə etdiyi uğurları gözdən salmağa çalışan bəzi yerli qruplar və xarici dairələr bu fürsəti də əldən vermək istəmir və I Avropa Oyunlarını ölkəmizə qarşı həyata keçirilən "qara piar" kampaniyasının baş mövzusunə çevirməyə çalışırlar".

Əvvəldə «Avroviziya-2012»ni təsadüfən xatırlamamışdım. Bəli, ölkəmizlə bağlı 3 il öncəki ssenarilər eynilə təkrarlanmaqdadır və mövcud mənada başqa «elementlər» də müraciət edilə bilər. Məqsəd isə bəllidir - mötəbər idman hadisəsinə tamaşa etmək üçün ölkəmizə təşrif buyurmaq istəyənləri fikirlərindən döndərmək, ümumən oyunları boykot etmək. Daha global məqsəd Azərbaycanı dünyaya tipik Şərq məmləkəti qiyafəsində göstərməklə onun mümkün qədər təcridinə nail olmaqdır ki, bütün bunlar Qərbin neft ölkələri ilə bağlı əlahiddə

maralarının rahat şəkildə hərəkətə gətirilməsi baxımından vacibdir. Azərbaycan çətinlikləri aşaraq müxtəlif sferalarda mötəbər tədbirlərin evsahibliyini gerçəkləşdirmək hüququnu əldə edirsə, demək, ölkə özü ətrafında müəyyən imic formalaşdırır və bu statusunun siyasi səhnədəki dayanıqlılığına təminat yaradır. Və demək ki, Azərbaycanı hansısa qeyri-bərabər müstəviyə sürükləmək mümkünsüzə çevrilir. Müvafiq olaraq Avropa insanının baxışlarında mədəniyyət, incəsənət, elm, idman ölkəsi kimi formalaşmış sabit Azərbaycanı İraqın, Liviyanın, Suriyanın, Tunisin gününə salmaq ehtimalları da tam heçə enir. Çünki tədricən Avropanın, elə dünyanın da ölkəmizlə bağlı yetkin ictimai rəyi formalaşır. Bu rəyin əksinə getmək Qərbin qərarlaşmış hakimiyyətlərinə sərfəli deyil. Ona görə də özləri üçün sərfəli olan Azərbaycan obrazını yaratmağa cəhd göstərilir. Təəssüf ki, özünü demokrat göstərən hansısa uşaq binanın qarşısında dayanaraq I Avropa Oyunlarının keçiriləcəyi məkanda şəkil çəkdiyini bəyan edib spekulasiyalara baş vuranlar yekunda məhz bu cür oyunların alətinə çevrildiyinin fərqinə varmırlar. Yeri gəlmişkən, bir neçə ay öncə həmin oyunların daha bir «elementi» işə salınmışdı. Guya Azərbaycan heyvanlara qarşı amansızlığın, qəddarlığın həyata keçirildiyi ölkədir. Göründüyü kimi, bu, tipik Avropa vətəndaşının şüuruna təsir göstərmək niyyəti güdən təxribatdır. Sonda fikirlərimi ümumiləşdirərək deyim ki, I Avropa Oyunlarına az müddətin qaldığı bir vaxtda ictimai missiya daşıyan Azərbaycan mediası üçün mühüm dönmə başlayır. Bəzi xarici dairələrin qeyd etdiyim planlarının daha geniş vüsət alacağını gözləmək olar. Odur ki, dövrüyyəyə buraxılan hər məsələyə, sosial şəbəkələrdə yayımlanan hər materiala həssas yanaşmaq vacibdir və bu, tək cə peşəkərlikdən irəli gələn tələb yox, eyni zamanda vətəndaşlıq borcudur. İnanıram ki, Azərbaycan mediası üzərinə düşən bu vəzifənin öhdəsindən gələrək Azərbaycan üçün tarix yaradacaq bir hadisənin - I Avropa Oyunlarının reallaşmasında böyük pay sahibinə çevriləcək.

“Mühafizəkar” İslam-Şərq və “yenilikçi” Xristian-Qərb sivilizasiyası

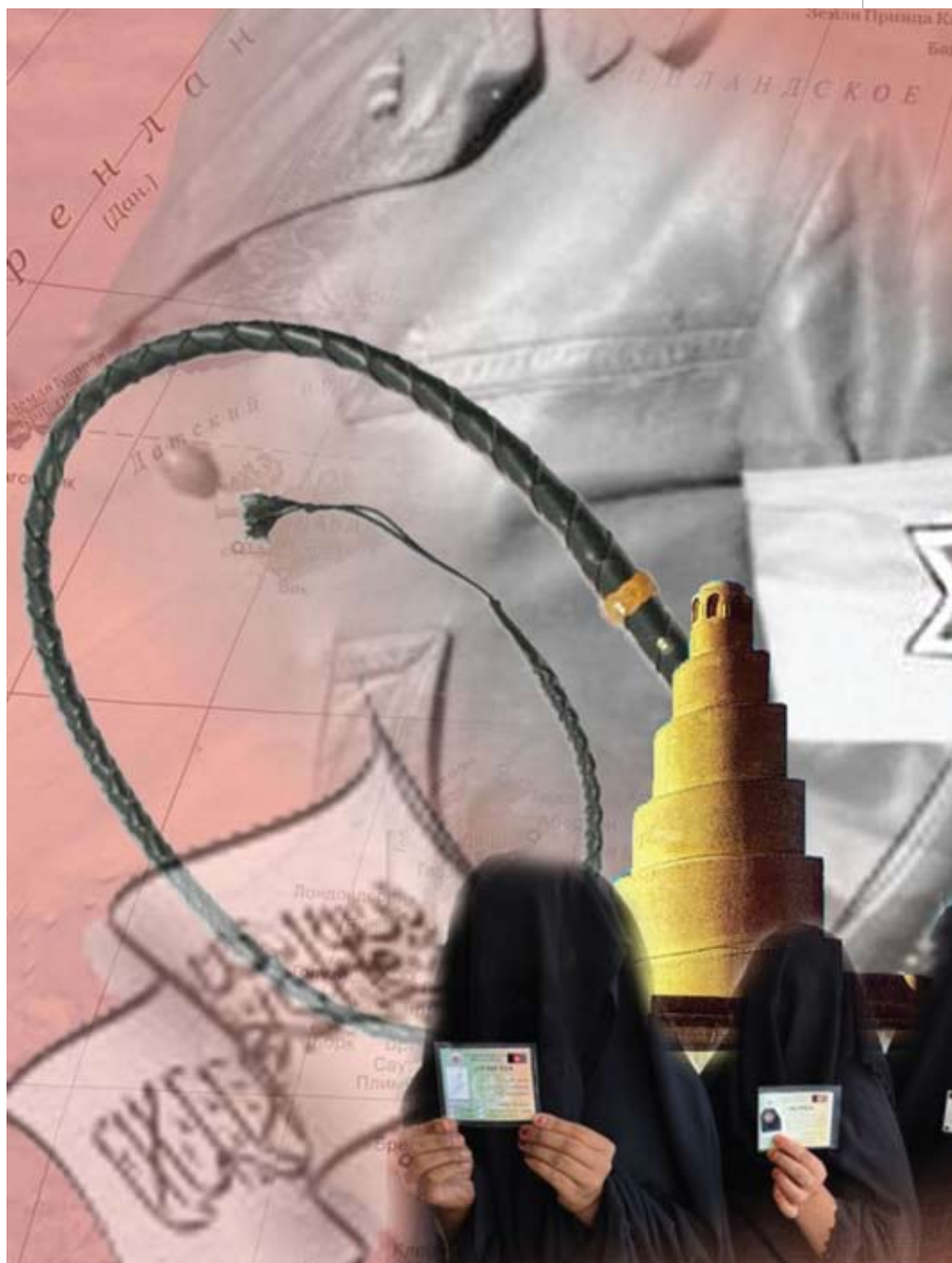
I YAZI

Xaçlı səfərləri ilə İslam-Türk sivilizasiyasını yenə bilməyən “Qərb”, XX əsrin əvvəllərində bir-mənalı şəkildə şüurlarımızı fəth etmiş, savaş meydanlarında daima uduzduqları müsəlmanları, türkləri fikir və texnoloji meydanlarında məğlub duruma gətirmişdilər. Beləliklə, XVII-XVIII əsrlərə qədər dünyaya meydan oxuyan türklər artıq öz yerini “Qərb”ə verməli olmuşdur. Hətta, XX əsrin əvvəllərində Osmanlının çöküşü sırasında türklər tamamilə məhv olmaq üçün “Qərb” dəyərlərinə müraciət etmək zorunda qalmışdır.

Bundan sui-istifadə edən “Qərb” aydınları da çalışmışlar ki, “qərbləşmək” ideologiyası ilə şüurlarına nifaq toxumu səpilməmiş türkləri tamamilə özlərinə tərəf çəksinlər. Yəni Türk millətini qərblilərin təbrincə desək, mühafizəkar İslamdan birdəfəlik qoparıb “yenilikçi” xristian “Qərb”ə birləşdirsinlər. Daha doğrusu, türkləri “yenilikçi” xristian “Qərb”ə birləşmək hissi altında daima basqı altında saxlasınlar. Çünki bugünkü “Qərb” üçün Türkiyənin “qərbləşmə” yolunu davam etdirməsi qədər də, onun ən azı indiki durumuyla “Qərb” arealına daxil olmaması da

maraqlandırır. “Qərb” aydınları açıq şəkildə yazmasalar da, türklər onların maraqlarına tam şəkildə cavab vermədiyi bir zamanca Avropa arealına daxil olmağa imkan verməyəcəklər. Bu heç də, “qərblilər”ə əngəl olmur ki, vaxtilə “qərbləşmək”

yolu tutduğu üçün türkləri buna görə təqdir etməsinlər. Bu bir növ şirnikləşdirici amillər, manevralardır. Bunun örnəyi “Qərb sivilizasiyası”nı İslam-Türk mədəniyyətinə, “Qərb liberal-demokratizm”ini İslam dininə qarşı qoyan Toynbilərin, Fukuyaya

maların Türkiyəyə "dost"casına yanaşmaları, "qərbləmək" yolu tutduqları üçün təqdir etmələri başa düşüləndir. Fukuyama yazır: "Çağdaş İslam dünyasındakı tək liberal-demokrasinin, daha XX yüzilin başları İslami mirası dünyəvi bir toplum yararına kəsinliklə rədd etmiş tək ölkə olan Türkiyə olması, bəlkə də bir raslantı deyildir".

Eyni zamanda, o, Qərb rasionalizmini Türkiyədə həyata keçirdiyi üçün Atatürkü tərifləyir. Arnold Toynbi də yazırdı ki, dünənə qədər dünyaya meydan oxuyan türklərin "Qərb"ə üz tutması, özəlliklə bunun Osmanlı türklərinin böyük qərbçilərindən Mustafa Kamal Atatürk tərə-

findən gerçəkləşdirilməsi "qərblilər"ın açısından olağanüstü bir hal idi. İlk baxışda bu fikirlər Türk milləti üçün xoş təsir bağışlasa da, əslində onları zorla "Qərb"ə yönəltmə və "Qərb"i daima ideal görmə istəyi var. Çünki vaxtilə dünyaya meydan oxuyan türklər hələ də "Qərb"ə üz tutmaqdan başqa çarə görmürlərsə, bu "qərblilər"ca böyük bir uğurdur.

Amma "qərblilər" "konuşulmayan türk"ü özlərinə tərəf çəkməkdə xeyli məsafə qət etsələr də, yenə də türklərdən "narazıdır"lar. Bu "narazılığın" nəticəsidir ki, "Qərb" aydınları bir yandan Türkiyəni "Qərb"ə cəzb etmək üçün əllərindən gələni

Faiq ƏLƏKBƏROV

etdikləri halda, digər tərəfdən isə türklərin "Qərb" məkanına daxil olmağa yaramadığını ortaya çıxarırlar. İlk baxışda bu ziddiyyətli görünə də, əslində "Qərb"in məntiqinə uyğundur. Belə ki, "Qərb" ötən bir əsr ərzində türklərin xeyli dərəcədə "qərbləşmə"sindən məmnun olsa da, ancaq onların İslamdan və milli adət-ənənələrdən tamamilə əl çəkməməsindən rahatsızdılar. Bu baxımdan "qərblilər" çalışırlar ki, türklər onlara çatmaq üçün bir tərəfdən İslam-Türk dəyərlərindən günügündən qopsunlar, digər tərəfdən "Qərb"ə həmişə əl çatmayan ideal kimi baxsınlar. Bu o anlama gəlir ki, "qərblilər" nə türklərin öz yollarını seçməkdə, özlərinə dönməkdə, nə də "Qərb" idealına çatmaqda maraqlı deyillər.

Çünki qərblilər "Qərb"in gerilməsi durumunda, bunun fonunda hər hansı qeyri-Qərb bir millətin və ya onu təmsil olunduğu bölgənin yeni bir sivilizasiya ilə meydana çıxmasından rahatsızdılar. Özəlliklə, türklərin qərblilərin istəmədiyi bir şəkildə "qərbləşmə"si "Qərb" aydınları, ideoloqları üçün əlverişsizdir. Çünki "qərblilər" zaman-zaman "barbar", "konuşulmayan Türk" kimi qələmə verdiyi türklərin hər iki halda, həm "qərbləşmək"də onları keçməklə, ya da qərbləşməyi bir kənara qoyub özünədönməklə "Qərb" üçün daima bir təhlükə olması inancındadırlar. Bunun reallaşmaması üçün "Qərb" aydınları türklərin şüurlarını dolaşdırmaqla məşğul-

durlar. Bu anlamda bir tərəfdən milli-dini adət-ənənələrdən imtina edərək “qərbləşmək” yolu tutan türkləri öyən “qərblilər”in bununla yanaşı, digər tərəfdən “qərbləşmə”yin son nəticədə onlar üçün uğursuz olmalarını dilə gətirmələri təsadüfi deyildir. Hər halda, Toynbi digər tərəfdən qərblilərin təhdidi ilə “Qərb” dünyasına daxil olmağa çalışsan, bunun üçün milli-dini adət ənənələrindən xeyli dərəcədə imtina edərək Ana Yasasından tutmuş məişət həyatına qədər “qərbləşən”, daha doğrusu Qərb dövlətlərinin bir kopyasını Türkiyədə yaradan türklər, bütün hallarda “Qərb”in gözüne girə bilməmişdir. Toynbi bunu belə açıqlayır ki, türklər nə qədər gələnlərindən imtina edib onların yollarını tutsalar da, bu işdə yaradıcı tərəf olmadıqları və cəmiyyət daxilindəki çoxluğu ələ ala bilməyəcəkləri üçün son amaçlarına çatmayacaqlar. Çünki başqalarının sivilizasiyasını kopyalayanlar gələnlərini olduğu kimi sürdürənlər kimi, yeni bir ideyalar ortaya çıxartmadıqları üçün uğursuzluğa düşər olmağa məhkumdurlar.

Biz də o fikirə qatılıraq ki, inkişaf yolunu tutan, ayaq üstə qalmaq istəyən hər hansı toplum tərəqqi dövrünü yaşayan millətin mədəniyyətindən yararlı bilər. Bu Avropa da, Asiya da, Amerika da ola bilər. Əgər onların inkişafında müsbət cəhətlər varsa bu hökmən dəyərləndirilməlidir. Ancaq burada önəmli olan kənar toplumların ideyalarından yalnız yararlanmaq olmalıdır, onları yamsılamaq yox. Yəni toplumun inkişafının nüvəsində öz düşüncəsi, öz fəlsəfəsi önəmli olmalıdır. O, kənar ideyalardan yalnız “öz”ü gücləndirmək üçün istifadə etməlidir. Məsələn, ağacın nüvəsi var və onun əsasında boy atır, qollu-budaqlı olur. Amma onun bu inkişafında kənar amillər də (suyarma, budaqlama, gübrələmə və s.) mühüm rol oynayır. Deməli, istənilən cəmiyyətin də əsasında “öz” olmalıdır. Örnəyi qərblilər bunu XVII-XVIII əsrlərdə, yaponlar XIX əsrdə, Güney Koreya və Çin XX əsrdə çox yaxşı şəkildə həyata keçirərək yeni bir dönəmə qədəm qoydular.

Türklər, ərəblər, farslar bu məsələdə başarılı olmadılar. Ərəblər və farslar gah “Qərb”, gah da ənənəvi yolayrıcında çırpındılar. Hələ də, bunun ikisi arasında qalıblar. Türklər isə Türkiyənin və Azərbaycanın (zorla sovetləşdirmə dövrünü nəzərə almasaq) timsalında bir əsrdir “Qərb”, Avropaya inteqrasiya yolunu tutmaqla müəyyən uğurlar əldə etsələr də, amma onlar da “öz”ə əsaslanmadıqları üçün ciddi problemlərlə üz-üzədirlər. Çünki başqasının “öz”ü bizim “öz” ola bilməz. Biz türklər heç vaxt romalı, yunan, ingilis, amerikalı ola bilmərik. Bu anlamda Toynbilərin, Fukuyamaların türklərlə bağlı nədən ziddiyyətli mövqe nümayiş etdirmələrini anlayır, bunu məntiqsizlik kimi qiymətləndirmirik. Çünki onlar hansı xətti, yəni “Qərb” yolunu, yoxsa ənənəvi yolu tumasından asılı olmayaraq türklərdən ehtiyat edirlər. Haqsız da deyillər. Bu mənada, hazırda “Qərb” yolu tutmuş türklərin zaman irəlilədikcə hansı addımları ata biləcəyindən tam əmin olmadıqları üçün bir növ bu millətin şüurunu dolaşdıracaq fikirlər irəli sürürlər. Özəlliklə, bu cür fəlsəfəçiliyi ingilis-amerikan filosofları çox yaxşı bacarırlar.

İngilis-amerikan filosoflarının bu fikirləri ona xidmət edir ki, türklər “Qərbləşmək”dən başqa çarə görməsələr də, əslində bu yolun da onları istədikləri amaca çatdırmayacağını anlasınlar. Yəni türklərin artıq keçmişə dönüb öz sivilizasiyasını bərpa etməsi qədər, inkişafda olan Qərb sivilizasiyasına daxil olmaqla öz varlığını qoruması da zordur. Belə ki, başqasının sivilizasiyasına daxil olub uğur qazanmaq mümkündürsə, sonucda sən özün deyil, başqasının bir kopyası olursan. Belə olduğu təqdirdə də sənə aid olmayan sivilizasiyanın içində əriyib gedirsən. Məncə, hər iki halda türklərin uğursuzluğa düşər olacağını iddia edənlərin əsil istəyi özünəgüvəni param-parça etməkdir. Bu anlamda toynbilərin, fukuyamaların “qərbləşmə” yolunu tutan türkləri “xəbərdar” etmələrini çox düşündürücü hesab edirik. Bu obyektiv bir düşüncədən daha çox, Türk düşün-

cəsini dalana dirəməkdir.

Biz bir məqamla razıyıq ki, türklərin “qərbləşmə” yolunda gəldiyi nəticələr Türk aydınları qədər Qərb aydınlarını da maraqlandırır. Necə ki, Qərb bir vaxtlar Rusiyaya marksizmi qəbul etdirərək sonra nəticəni gözləyirdilər. Eyni məsələ bir qədər fərqli şəkildə Türkiyədə də baş verir. “Qərb” Rusiyadan umduğunu bulmasa da, ən azından marksizmin nələrə yol açacağını əyani şəkildə gördü. İndi də Qərb müsəlman olan, vaxtilə dəfələrlə avropalıların ayaqlarını titrədən türklərin “Qərb liberal-demokratiyası” və “Qərb mədəniyyəti” ilə hansı şəkildə girəcəyinə, hansı nəticəyə gələcəyinə çox maraqlıdır. Yəni türklər sona qədər “qərbləşmə”yə davam edəcəklərmi? Əgər davam edərsə nələr baş verəcəkdir? Yoxsa, türklər “qərbləşmə”yə “dur” deyəcəkdir? Əgər “dur” deyərsə nələr olacaqdır? Bunu yaxşı anladıqları üçün qərblilər bir tərəfdən türkləri ənənəvi milli-dini yola qayıtmasını istəyirlər, digər tərəfdən “qərbləşmə” yolundakı hər addımına da nəzarət edirlər.

Bizcə, “qərblilər”in türklərə qarşı bu cür davranışları əsassız deyildir. Qərblilər rusları nə qədər sevməsələr də, amma ən azı xristian olduqları üçün dünya hökmranlığını onlarla paylaşmaqdan son dərəcədə rahat-sız deyillər. Bunu, XX əsrdə baş verənlər, bu gün də davam edənlər açıq şəkildə ortaya qoyur. Bəlkə də, bu sözləri buddist çinlilərə də aid etmək olar. Amma iş türklərə, özəlliklə müsəlman türklərə gəlincə vəziyyət xeyli dərəcədə dəyişir. Qərblilər dünyanı türklərlə paylaşmaq istəyirlər. Burada da iki önəmli faktor var:

- 1) İslam dini;
- 2) Türklər.

Xristian-Qərb dünyası üçün ikisi də qəbul edilməzdir. Onlar üçün İslam dünyası fərqli bir sivilizasiya, türklər də həmin sivilizasiyanın öncülləridir. Bu iki amil bir-birini tamamladığı üçün “qərblilər” onu yaxına buraxmaq istəyirlər. Ancaq yalnız istəməməklə iş bitmir. “Qərblilər” onlar üçün təhlükə mənbəyi olan İslam-Türk məfkurəsini bir-birindən ayırmağa da çalışırlar.

Rus dövləti hakimiyyət SIMVOLLARI

türk tarixi və sənəti örnəkləri

Günümüzədək Moskva Kremli muzeylərində və Almaz Fondunda qədim Rus dövlətinə məxsus olan müxtəlif re-qaliyalar mühafizə edilməkdədir. Rus mütləqiyyətinin XIII əsrdən XX yüzilliyə qədər davam edən tarixi inkişaf dövrlərini əks etməkdə olan bu nümunələr 1917-ci ildə çar mütləqiyyətinin devrilməsilə sadəcə muzey eksponatlarına çevrilsələr də hazırda təkrar Rusiya dövlət hakimiyyətinin maddi əlamətləri statusunu qazanmaqdadırlar. Bu dəyərli miras örnəkləri içərisində öz tarixi, sənət üslubu baxımından keçmişimizlə, mədəniyyətimizlə nə qədər səsleşən nümunələr vardırsa da bizim əsas diqqətimizi rus dövləti hakimiyyətini təmsil edən ən mühüm re-qaliyalar, daha doğrusu, onların türk dəsti-xətti ilə yaranan tarixçələri özünə cəlb etdi.

Söhbətimizə Rus dövlətinin ən qədim tacı - əvvəllər Moskva, eləcə də Mərkəzi Rus dövlətinin yaradılmasından sonra Rusiya dövləti hökmdarlarına məxsus olan "Monomax şapkası" ilə başlamaq istəyirik. Rus çarlarının bir qayda olaraq tən-tənəli tacqoyma mərasimində hakimiyyət rəmzi olaraq istifadə edilən və bu gün "Monomax şapkası" adlandırılan tacın çox maraqlı tarixçəsi vardır. Qeyd edək ki, Monomax tacı Rus dövlətinin indiyə gəlib çatan ən qədim re-qaliyalarından biridir. Hətta hazırda erzə tatarları yurdu olan Ryazanın müasir gerbində türk-mü-səlman sənət örnəyi olan "Monomax şapqası" adlanan tac həkk olunmuşdur.

Bu tac üstü qızıl şəbəkələr, ornamentlərlə bəzəkli, səkkiz üzli (dilimli), kənarı samur xəzli və qiymətli daşlarla – qızıl yuvacıqlara yerləşdirilmiş yaqut, zümrüd, iri incilər, safir və turmalinlərlə bəzədilmiş

tacdır; belə ki, tacın ağırlığı 700 qramdan artıqdır. Rus çarlarının hakimiyyət simvollarından sayılır. Çarlar taxta əyləşdikləri gün tən-tənəli tacqoyma mərasimində patriarxın xeyir-duası ilə yeni çar bu tacı geyinirdi. Cəsarətlə tacı XIII əsrin türk sənəti nümunəsi hesab etmək olar. Bu tac da qədim rus memarlıq nümunələri olan kilsələr, məbədlər, saraylar, bürclər, alaqaşlar və s. abidələrin ucları göyə millənən yüksək türk çardağı kimi səkkiz guşəlidir. Və rus milli memarlığında "çadırvarı qübbə" sənət növü bir çox sahələrdə olduğu kimi, burada da türk-tatar mədəniyyətinin təsirlərini açıq-aydın büruzə verməkdədir. Rus böyük knyazları, ardınca çarları tən-tənəli tədbirlərdə, bayramlarda bu tacı geyirdilər. Eyni zamanda fəxri geyimləri də daş-qaşla bəzədilmiş kəftan, tərlik (altdan geyilən uzun can köynəyi), şuba (cübbə), feryaz (əslə fəraciyyə, türk dili tələffüzündə fe-

Qiyasəddin Məhəmməd Özbək xanın hədiyyəsi – Rus hökmdarları tacı

Kazan xan tacı (Moskva Kreml Muzeyi)

rece) və s. ibarət olurdu. Rusiyanın bütün əhalisi kimi rus çarlarının da geyimi türksayağı idi. Bu I Pyotr hakimiyyət illərinə qədər, daha doğrusu, onun Qərbi ölkələri ilə tanışlığına kimi davam etdi. O, Rus sarayında, o cümlədən əyanlar arasında Avropa geyimlərini dəb saldı.

Bu tacın "Monomax şapqası" (Şapka Monomaxa) adlanması əfsanəsi isə XV və XVI əsrin başlanğıcında doğulub yayıldı. Elə bunun ardınca da bu uydurma tarixlərə, rus salnamələrinə belə, keçib kök saldı. Belə tapıntıya rəvac verən ədəbiyyatlar meydana çıxıb çoxalmağa başladı.

Beləcə Şərqi, xüsusən türk mədəniyyətinin varlığının üstünlüyü və qadirliyi faktları artıq rus milli qüruruna toxunmaqda olan bir məsələyə çevrilirdi. Guya bu tac hələ Kiyev knyazı Vladimirə mənsub olub, ona da ana xətti ilə babası Bizans imperatoru Konstantin Monomaxdan (1053-1125) keçmişdir. Bununla rus çarlarının Bizans ilə şərəfli əlaqəsini zehnlərə yerləşdirmək, tarixən bu faktı qədimləşdirmək və bunları saxtalaşdırıldıqdan sonra təzədən tarixə yeritmək istədilər. Çünki rus çarları özlərini "qədirbilənlə" tarixdən silinmiş Bizans dövlətinin varis-

ləri saymaqda idilər. Get-gedə bu ideya, şovinst xəyallara ilham verən bu uydurma rəsmi məlumatla çevrildi. Lakin tarixin çoxlu sayda ciddi və təvazökar tədqiqatçıları bu şapqa - tacın tarixinə xeyli əsər həsr etmişlər. Onu haqlı olaraq XIII-XIV əsrlərinin Türk sənət nümunəsi saymışlar. Tacın Türk sənət nümunəsi olması dərin kök salmış qəti dəlillərə malikdir. Böyük rus tarixçisi Karamzinin "Rus Dövlətinin tarixi" əsərində (II cild) belədir, 50-ci illərdə S. Borovkovanın "Dövlət Silah Palatası" tədqiqində, eləcə də ensiklopedik lüğətlərdə, bədii əsərlərdə də beləcə göstərilib – tac Türk ustalarının sənət işi olub Qızıl Orda hakimi Özbək xanın hədiyyəsidir.

Bu aşkar həqiqəti qəbul etməyə sadəcə rus tarixçiliyində Qızıl Orda mirasına qarşı bədxah ideoloji münasibət mane olurdu. Bəzi xatırlamalar yerinə düşər: İlk Moskva knyazı Danil Aleksandroviçin böyük oğlu knyaz Yuri Dolqoruki (1325-ci ildə ölmüşdür) tatarların dəstəyi ilə öz hakimiyyət hüquqlarını genişləndirə bildi və Moskva knyazlığının nüfuzu uğrunda digər knyazlarla şiddətli mübarizə aparmaqda idi.

Yada salmalıyıq ki, o özünü Batı xanın mənəvi oğlu sayan knyaz Aleksandr Nevskinin nəvəsidir. Yəni də xatırlatmaq kifayətdir ki, Nevski özü Moskvanın əsasını qoyan Yuri Dolqorukinin oğludur. Anası isə Qırçaq xanı Ayapa xanın (qədim Türklərin Uzu dedikləri Dnepr çayı boyunca ərazilərin hakiminin) qızı idi.

Beləliklə, knyaz Yuri tatarlara çox yaxın idi, hər işdə onlara arxalanırdı. Knyaz Yuri Dolqoruki qüdrətli Qızıl Orda xanı Özbək xanın bacısı ilə evlənmişdi. Özbək xan knyaz Yuriyə və onun kiçik qardaşı İvan Kalitaya da hakimiyyətlərini möhkəmlətmək üçün türk-tatar qoşunu verməklə yardım edib dəstəkləyirdi.

Tac bir sənət əsəri olmaq etibarlı ilə tamamilən türk baş geyimlərini xatırladır. Soyuq iqlim şəraiti ilə bağlı olaraq qədim ruslarda həm qadınlar, həm kişilərin baş geyimləri zəngin və çeşidli idi. Bu geyimlərin böyük əksəriyyətlə türk-tatar baş geyimlərindən ibarət olması ilə yanaşı

adları da türkcə idi. Məsələn, kişilər evdə (XV əsrdə) tafia və ya skufya geyirdilər. Bu papaqlar tübətəyə (və ya tübeteyka) bənzəyirdi. Tafiylar sadə və bahalı materialdan (məs. qızılı zərif tellərdən hörülmüş hörüklər, sırmalar və incilərlə bəzədilmiş ipək parçadan) hazırlana bilərdi. Kalpaklar hündür, şiş uclu olurdu, bəzən bu ucluq əyilib qatlanırdı. Kalpaklar toxunma və ya müxtəlif materiallardan tikilmiş olurdu; onların bir çox növü var idi; yataq odası üçün, evdə, bayırda, bayramlarda ayrı-ayrı kalpaklar (qədim şəkli: kablak) nəzərdə tutulurdu. Kalpakların aşağısı – alın hissəsi çox bəzədilirdi; xəzlə çevrələnir və ya incilər, qızıl düymələr, daş-qaşlı sancaqlarla süslənirdi. XVII əsrdə isə nauruz adlı yeni bir kalpak növü istifadəyə daxil oldu. Nauruz (novruz) qızıl düymə və zərli, ipək qotazlarla bəzədilirdi, kənarları yuxarı qaldırılmış olurdu. Murmolkalar da geniş yayılmışdı. Hündür get-gedə ucu darlaşan təpəsi yastı idi, ipək və ya məxmərdən tikilmiş qiymətli metallarla bəzədilmiş murmolkalar imkanlı təbəqəyə məxsus geyim idi. Malaxay – qulaqlı şapkanı soyuq havada geyirdilər. Ondan həm kişilər, həm də qadınlar istifadə edirdilər.

Bu dediklərimiz Şərqi Slavyan xalqlarının baş geyimi kimi istifadə etdiyi türk şapqalarının kiçik bir qismi olsa da türk geyiminin ruslar arasında yayılma miqyasını əks etdirir. Bu öləri "ekskursiyamız" Monomax tacının əsil tarixinin inandırıcı

çılığını artırmaq məqsədi daşıyır.

Bir versiyaya görə bu tacı Özbək xan kürəkəni Moskva knyazına hədiyyə etmişsə, digər versiyaya görə o, Moskva knyazının arvadı, Özbək xanın bacısı Konçak xanımın özünə məxsus idi. Hər halda onu Konçak xanımın cehizi hesab etmək lazım gəlir. Knyaz Yuri Dolqoruki öldükdən sonra hakimiyyətə kiçik qardaşı İvan Kalita keçir. Bu tacın adı da ilk dəfə onun fərmanında "altın tac" şəklində çəkilir. Tac hazırda qiymətli əşyaların bulunduğu Rusiya Dövlət Silah Palatasında hiş olunur. Tacın təpəsindəki qızıl qalpağa xaç sonradan əlavə edilmişdir. Bu tipli baş geyimi arxeoloji tapıntılar və dəfinələrdə bulunan qadın şapqaları öz dekoru ilə çox yaxındır. Belə ki, şapqanın təpəsindəki oyuqda durma teli və ya tovuz lələyi bərkidilirdi; bizim haqqında bəhs etdiyimiz tacın da üstündəki məhz həmin yerə xaç sancılmışdır. Bu naxışlı qızıl qalpaq özü tatar tübeteykasını (tübetey tübə "təpə"-başın ortası, təpəsi sözündəndir) xatırlatmaqdadır. Həm də o zaman knyaz şapqalarına hələ xaç sancılmırdı.

Beləliklə, elə bu tacdan başlayaraq Moskva Böyük knyazların, daha sonra çarlarının tacı meydana gəlir. XVI-XVII əsrlər Rus çar tacları Özbək xanın hədiyyəsi olan bu şapqaya – taca təqlidən yarandı. Çar İvan Qroznı, oğlu şahzadə Fyodr, Boris Qodunov məhz bu tacla yadda qalmışlar. Kazan padşahlığını istila etdikdən sonra Yadigar Məhəmməd

Minəxanım Təkləli

xanın "Kazan tacı" da ona keçir. Eynilə "Monomax tacı" örnəyində olan bu tac da onun kimi Şərqi sevilən daşları ilə xarüqə zümrüd, yaqut, topaz, mirvari və nargiləsi ilə süslənmişdi. Kazan tacının ardınca, yəni möhtəşəm Qızıl Orda dövlətini ölkə-ölkə məhv etdikcə həmin diyarların istila edilməsi şərəfinə Astarxan tacı, Sibir tacı və həmin üslubda – türk-tatar hökmdar takyası şəklində hazırlanmış qiymətli taclar meydana çıxdı. Bütün taclar bahalı xəzlərlə dövrələnmişdi; heyrətamiz dərəcədə Türküstan əyanlarının, xanlarının milli baş geyimi ilə eynilik təşkil edirdi.

Təntənəli qəbullarda, mərasimlərdə, böyük yığıncaqlarda-qurultaylarda başlarına daş-qaşla bəzədilmiş və qiymətli xəzə tutulmuş şapqa-tac qoymaq Qızıl Orda xanlarının adəti idi; bu adət onlardan qalmışdı.

*İlham
İsmayılov - 55*

Türkçülük dəyərləri ruhuna hopmuş insan...

Hərdən adama elə gəlir ki, həyat və fəaliyyəti ilə az-çox tanış olduğun insan haqqında yazmaq asandır. Onunla bağlı təəssüratların zənginliyi də yaradıcı əminlik formalaşdırır. Düşüncələr kağız-qələmlə ünsiyyət anına çatanda isə anlayırsan ki, əsas çətinlik bu rəngarənglik içindən hansı həyat boyalarına işıq salmaqda, ömrün hansı çaralarını seçib qələmə almaqdadır.

Hər insan haqqında ümumi başlanğıc, barəsindəki bütün təəssüratların əks oldunduğu ilkin məqam həmişə tapılır. Bu, müsbət yaxud mənfi məzmunlu bircə kəlmə söz də ola bilər, o insanın fərdi xarakterini, daxili dünyasını üzə çıxaran ani həyat epizodu da, hansısa dəyərlərin assosiasiyası da...

* * *

İlham İsmayılovun ömür yolu, həyat və fəaliyyəti haqqında yetərinmə məlumətliyam. Haqqında oxumuşam, yaxından tanıyanların onu şəxsiyyət kimi səciyyələndirən səmimi söhbətlərini çox eşitmişəm. Bütün bu fikirlərin hamısını yalnız bir kəlmədə ümumiləşdi-

rədim: türkçülük dəyərləri ruhuna hopmuş insan...

Bəli, İlham İsmayılov adı mənə həmişə türkçülüğü xatırladı. Onun şəxsiyyəti bu sözün haləsində canlanıb. Təsəvvürümdəki portreti türkçülük düşüncələri ilə yan-yanaya dayanıb. Görünür, insanın taleyi, iqbali da elə budur, adı gələndə təfəkkürdə oyanan ilk kəlmədir, haqqında yaranan ilk fikirdir. Bu iqbali insan özü seçmir. O, Tanrının müəyyənləşdirdiyi missiya kimi insanın ruhuna dolur, qəlbinə hakim kəsilir.

“Əgər məni Türkçülük və Turançılıq davası ilə məhkum etsəniz, bu, mənim övladlarıma buraxacağım ən böyük miras olar!” - bədi əsərləri ilə türkçülük ideyasının ən böyük carçılarında olan ünlü yazar Hüseyn Nihal Adsıza aid bu fikir türkçülük düşüncəsini, sadəcə maraq, ideya kimi yox, bir insanın taleyi, iqbali, həyat missiyası kimi yaşayanların onlara belə bir qismət yazmış Tanrıya sədaqət andıdır. Tam əminliklə demək olar ki, bu andı içmişlər sırasında İlham İsmayılov da var.

* * *

İnsan ömrü həqiqət axtarışlarında keçir. Hər axtardığı həqiqəti ömrün hansısa bir dönəmində tapır. Uzun ömür yaşamasına rəğmən, həqiqətin kandarına belə yaxınlaşa bilməyib dünyadan sadəcə həyatın, ömrün fəniliyi həqiqəti ilə köçənlər də az olmur. Türkçülük ideologiyasının banilərindən sayılan Ziya Göyölp yeniyetmə ikən onu hətta intihara belə sövq etmiş həqiqət axtarışlarını öz xatirələrində illər sonra belə yada salacaqdı: «Üzvi heç bir xəstəliyim, ictimai heç bir sıxıntı yox idi. Bütün iztirablarımın mənbəyi fəlsəfi düşüncələrim idi. O zaman «Həqiqəti-kübra» adını verdim böyük həqiqəti tapa bilsəm, heç bir dərdimin olmayacağına əmin idim. Ancaq bunu hansı səmtə axtarmalıydım? O vaxt bir «İxtilal şərqisi» («Üsyan nəğməsi») yazarkən qələməmdən fırlayan başqa bir misra da onun səmtini göstərdi: «Əmanətdir bu gün bizə namusu millətin! Ən böyük məfkurə də millət və azadlıq məfkurələri idi».

İlham İsmayılovun həyat kitabını və rəqlədikcə, fəaliyyəti ilə daha yaxından

tanış olduqca onun öz həqiqətini yaşının erkən çağlarından tapdığına, bu hədəfə inamla irəlilədiyinə bir daha əmin oluram. Onun öz həmfikirləri ilə birgə Azərbaycanlıların və digər Türkdilli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzini yaratması da, türkçülük ideyasını çağdaş dünyamızda da toplum üçün aydın bir istiqamət kimi nişan verən Əli bəy Hüseynzadə misali aydınlarımızın mənəvi irsinin təbliğindən ötrü müvafiq qurumlarla əməkdaşlıq şəraitində keçirdiyi tədbirlər də, iş adamı kimi uğurlu fəaliyyəti də, xeyriyyəçiliyi də, Azərbaycan ziyalıları olaraq milli davamızda göstərdiyi fədakarlıqlar da millət və azadlıq məfkurəsinə xidmətdir.

İlham İsmayılovun bu ideya yolunda yaratdığı örnəkləri, onun Vətənə, yurda, türk ulusuna təmənnaş sevgisini sərgiləyən çox faktları ard-arda sıralamaq olar:

- Azərbaycanlıların və digər Türkdilli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzinin təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə 2008-ci ildə Gəncə və Bakıda Beynəlxalq Akademik Tibb Toplantısının təşkili...

- 2008-2009-cu il sentyabrın 15-də Bakının daşnak-bolşevik işğalından azad edilməsinin 90 və 91 illiyi şərəfinə silsilə tədbirlərin düzənlənməsi, Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycanın istiqlalı uğrunda apardığı döyüşlərin tam mənzərəsini yaratmağa imkan verən "Nuru Paşa" sənədli-tarixi filminin çəkilişi...

- 2009-cu ilin oktyabrında ATXƏM-in dəvəti ilə İstanbuldakı "Azəri Kültür Evi" dərnişinin üzvlərindən, türk iş adamlarından, tarixçilərdən, sənət adamlarından ibarət böyük bir nümayəndə heyətinin bir həftəlik Azərbaycana səfərinin təşkili. Eyni zamanda Türkiyə-Ermənistan arasında protokolların imzalanması və sərəhdərlərin açılması ilə bağlı məsələlərin gündəmə gəldiyi bir dövəndə ATXƏM-in rəhbərliyinin Ankaraya işgüzar səfər edərək keçirdiyi görüşlər, erməni açılımlı ilə bağlı Azərbaycanın mövqeyinin Türkiyə ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılması.

- Strasburq "Azərbaycan Evi" ilə birgə son illərdə Xocalı faciəsinin ildönümləri ilə bağlı Avropanın siyasi mərkəzləri sayılan Strasburq və Brüssel şəhərlərində silsilə etiraz tədbirlərinin təşkili, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması.

İllər keçdikcə, bu sərəya yeni-yeni

faktlar əlavə olunur. Məramımız bu faktları sıralamaq, onların hər biri haqqında geniş söhbət açmaq deyil. Əslində, tək bir İlham İsmayılov obrazında, belə insanların indiki dünyamızda millət üçün nə qədər böyük dəyər kəsb etdiklərinə diqqət çəkmək istəyirəm.

* * *

Biz millətçilik düşüncəsinin dörd yandan hücumə məruz qalıb get-gedə daha böyük amansızlıqla küncə sıxışdırıldığı bir dövəmə gəlmişik. Bəlkə də, millətçiliyin qədər-qisməti elə həmişə belə olub, kim bilir?! L.Qumilyovun bir zamanlar yazdığı kimi, cəmiyyətin rifahının getdikcə yüksəldiyi, bir çoxlarının qəhrəman döyüşçüdən çox, varlı insan olmağa can atdığı dinc dövrlərdə passionarlar cəmiyyət üçün lazımsız zümərəyə çevrilir. Bir də cəmiyyət hansısa ani təlatümlərlə üzləşəndə, millətin, Vətənin yenidən cəsür döyüşçülərə, sonunu düşüncədən meydana atılan qəhrəmanlara ehtiyacı yarananda anlamağa başlayırsan ki, onlar toplum üçün nə qədər gərəkliləmişlər. Bu mənada İlham İsmayılov kimi insanların xalqın ruhundan gələn passionarlıq enerjisini bütün dövrlərdə yaşatması, bu enerjini intellektual müstəvilərə yönəltməsi, düşüncə meydanında ona yeni ruh verməsi son dərəcə önəmlidir.

Həm də millətçilik, türkçülük düşüncəsinə çox adam gündəmə gətirə bilər və bu düşüncəyə xitabın məqsədləri müxtəlif ola bilər. Belə bir dəyərli ideyanın gözədən salınmaması, qaragürühdən əlində silaha çevrilməməsi, L.Tolstoyun təbirincə desək, müəyyən naqis zümərələrin son daldalanacağı halına gəlməməsi üçün millətçilik düşüncəsinin mərkəzində İlham İsmayılov kimi nəcib ziyalılar görünməlidir. Necə ki, bu ideya indi də bizim üçün Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov kimi ziyalılarımızın nur heykəlləri ilə dəyərlidir, cəlbədidir.

* * *

Biz azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində yaşayırıq. İndi hamının müəyyən bir sahədə iş qurub məqsədyönlü fəaliyyəti ilə maddi imkanlar sahibinə çevrilməsi çətin deyil. Zətən çox həmvətənlərimiz bu imkanlardan yetərincə istifadə edə bilər. Çətin olan getdikcə maddiləşən

dünyamızda mənəvi dəyərlərə tapınmaq, maddi qazanclarını mənəvi dəyərlərin intişar tapmasına yönəltmək, maddiyatı mənəviyyatın xidmətçisinə çevirməyi bacarmaqdır. Maddi imkanları böyük ürək genişliyi ilə millətin sabahı üçün xərcləməkdir və bununla da Əli Bəy Hüseynzadədən, Ziya Göyaldən, İsmayıl Qasıralıdan, Yusif Akçuradan, Əhməd bəy Ağaoğludan və digər milli aydınlarımızdan gələn işığa bənlənməkdir. Hər addımında millət üçün faydalı olmağın yollarını düşünüb bu yolları tapmaqdır. İlham İsmayılov da Azərbaycan üçün belə faydalı bir yoldadır.

Bu yolda addımlayan insanlardan hansı regionda doğulduğu, hansı sosial çevrələrə aid olduğu mənəvi suallar kimi görünür. Bu qeydlər üzərində işləyərək müxtəlif şəxslərin İlham İsmayılov haqqında fikirlərini, ürək sözlərini ötrü nəzərdən keçirdik. Burada bütün regionlara, cəmiyyətin bütün sosial çevrələrinə aid insanlar var və bu insanları birləşdirən bir ümumi dəyər öz əlaqı, Turan sevdası ilə bütün məhəlli yanaşmaların fəvqünə ucalmış İlham İsmayılov şəxsiyyətidir.

Dünyaya bir evin övladı kimi gözə açıb ömrü ilə bütöv bir ulusun övladına çevrilmiş bir insanın nəcibliyi, xeyirxahlığı, səmimiyyəti, vətənpərvərliyi, tələbkərlığı, işgüzarlığıdır.

* * *

Şagird ikən dərslərimizdə ünlü rus yazıçısı Boris Nikolayeviç Poleyovun "Əsl insan haqqında" povestindən bir parça verilmişdi. Sonralar əl yetən yerlərdə nə qədər axtarsam da, bu povesti bütöv halda tapıb oxumaq fürsəti yetişmədi və indi də bu fürsəti oxucu qisməti kimi gələcək günlərə saxlayıram. Amma Boris Poleyovun yaratdığı Aleksey Meresyev obrazı həmişə yaddaşımdadır.

Hansı sahəni, hansı düşüncəni təmsil etməsindən asılı olmayaraq bütün ömrünü inandığı ideyaya, bağlandığı məqsədə həsr edən, bu yolda yorulmaq nədir bilməyən, öz məqsədlərinə çatan insanlar mənə həmişə o igid hərbi təyyarəçinin obrazını xatırladır. Ömrünün 55-ci pilləsinə qədəm qoyan İlham İsmayılovu da mənəim nəzərimdə öz məqsədlərinə doğru bu cür prinsipiallıq və əzmkərlılıqla irəliləyən bir irfan sahibidir.

Samir ELMANOĞLU,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

İnformasiya manipulyasiyası

Azərbaycana qarşı aparılan informasiya müharibəsinin bəzi parametrləri

Ölkənin geosiyasi mövqeyi onun xarici siyastinə, beynəlxalq siyasi arenada atdığı addımlara ciddi şəkildə təsir edir. Ya balanslaşdırılmış siyasət yürütməyə və ya müəyyən qəti siyasi mövqə sərgiləməyə məcbur edilir. Təbii ki, bütün bunlar həyata keçirilərkən diqqətə alınan əsas məsələ ölkənin siyasi maraqlarının qorunmasıdır. Azərbaycan elə bir qaynar regionda yerləşir ki, istər-istəməz müəyyən məqamlar xüsusi diqqətdə saxlanılmalıdır. Qədim Misirdə belə bir deyimdən istifadə olunurdu "Dünyanı dəyişmək iqtidarında deyilsənsə, o zaman onun barədə olan təsəvvürü dəyiş". Bu məsələnin üzərindən minillər keçsə də o öz aktuallığını bu gün də itirməyib. Bu gün insanları hətta xalqları belə informasiya vasitəsilə yönləndirirlər və bəzən bu zaman informasiyanı manipulyasiya da edirlər.

"İnformasiya müharibəsi" və ya "Kontaktı müharibə" adlandırılan informasiya müharibəsinin müasir dövrdə böyük önəm kəsb etməsi informasiyanın cəmiyyətdəki rolunun artması ilə əlaqələndirirlər. Bu metod əslində Sovetlər dönməsində sınaq edilmiş bir üsul idi. II Dünya müharibəsi illərində istər Stalin, istərsə də Hitler insanların şüuruna təsir etməyin, onları yönləndirməyin vacibliyini çox yaxşı anlayırdılar. Bu savaşa bitdikdən sonra belə informasiya müharibəsi ABŞ və SSRİ arasında uzun müddət davam etdi. Əslində "soyuq müharibə" anlayışı özlüyündə "informasiya müharibəsi" idi.

Hazırkı dünya geosiyasetində informasiya və təbliğatın beynəlxalq ictimai rəyə təsir imkanları genişdir. İndi bir ölkənin başqa dövlətin ərazisində mövcud informasiya sistemlərini nəzarət altına alması və ya idarə etməsi yalnız onun hərbi və milli təhlükəsizlik məsələlərinə təsirlə yekunlaşır. Bu, həm də yerli ictimai rəyin kənar təsirlərə məruz qalmasına və ictimai rəyin yönləndirilməsinə, ölkənin idarəçilik sisteminin pozulmasına və iflic olmasına səbəb ola bilər. Mütəxəssislər bildirir ki, xarici texnologiyaların mövcud gücü ilə hazırda ayrı-ayrı ölkələrin daxili idarəçilik sistemləri arasındakı rabitə əlaqələrinə nəinki kəsmək və pozmaq, hətta bu sistemə girərək, dezinformasiya yaymaq yolu ilə onların fəaliyyətini yönəltmək və sarsıtmaq mümkündür.

Dünyada bəzən ayrı-ayrı qurumlar müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadə edərək, beynəlxalq internet şəbəkələrində, bu və ya digər ölkələrin ərazilərində və "etibarlı mənbə" adı altında xüsusi dezinformasiya yayır, dövlət qurumlarını, bütövlükdə ictimaiyyəti çətinləşdirən məqsədlə fəaliyyət həyata keçirirlər. Bu da həmin ölkələrin daxili sabitliyini, idarəetmə orqanlarının ahəngdar fəaliyyətini pozur ki, nəticədə milli təhlükəsizliyə xarici müdaxilə üçün əlverişli şərait yaranır. Dövlətin öz vətəndaşları və cəmiyyətləri üzərindəki nəzarətini zəiflətməyə yönəlmiş müəyyən addımları 90-cı illərdə müxtəlif qüvvələr tərəfindən Azərbaycanda da həyata keçirilmişdir. Azərbaycanın o dövrdəki informasiya və təbliğat vəziyyətinin təhlili göstərir ki, dövlətin informasiya təhlükəsizliyi, demək olar, tamamilə xarici amillərin təsiri altında idi. Mətbuat orqanlarının fəaliyyəti zəif olduğundan ictimai rəyin formalaşmasında beynəlxalq transmilli KİV-lərin rolu açıq-aşkar üstünlük təşkil edirdi.

Bu gün Azərbaycana qarşı əsas 3 cəbhədən (Rusiya, İran və Ermənistan) informasiya müharibəsi gedir. Təbii ki, ən aktiv cəbhə Ermənistanıdır. Əgər Ermənistan aşkar şəkildə bu müharibəni aparırsa, digərləri haqqında bunu demək o qədər doğru deyil. Çünki Rusiya və İran həm öz mətbuatları vasitəsilə, həm də Azərbaycanda nüfuz dairələrinə əla bildikləri media orqanları vasitəsilə öz maraqlarını və təbliğat mexanizmlərini qurmaqda, bununla da təsir imkanları əldə etməyə çalışmaqdadırlar. Ən

vacib məqamlardan biri, internet üzərindən bir çox portallarda və eləcə məlumat-axtarış sistemlərində Azərbaycanla bağlı həqiqətlərin təhrif edilməsi, eləcə də tarixi, siyasi anlamda bir çox məlumatların qəsdən manipulyasiyaya məruz qalması hallarıdır.

"Google" şirkətinin məhsulu olan "Google Earth" in Azərbaycan ərazisini təhrif etməsi barədə dəfələrlə bildirilib. Bu tip təhrif etmə halları əsasən Azərbaycan ərazilərinin (Qarabağ və Naxçıvanın) mütəmadi olaraq Ermənistan ərazisi kimi göstərilməsindən ibarət olur. Eyni məqamları "Wikipedia" barəsində də qeyd etmək mümkündür. "Wikipedia"-nın biliklərin toplandığı nəhəng baza kimi yüksək reyting qazandığı məlum həqiqətdir. Bu gün Vikipediya dünyanın ən populyar 10 saytı sırasına daxil olub. 2009-cu ildə Vikipediya ensiklopediyası İnternetdə fəaliyyət göstərən 230 milyon sayt arasında müraciətlərin sayına görə birinci yeri tutub. Vikipediyanın populyarlığının əsas səbəbi onun dinamik olmasıdır. Hər ay dünyanın ən böyük ensiklopediyası olan Vikipediya 275 mln. İnternet istifadəçisi tərəfindən 4 mlrd. müraciət olunur. Bu gün 270 dildə fəaliyyət göstərən Vikipediya istifadə texnologiyası müxtəlif sosial sahələr üçün nəzərdə tutulmuş yeni informasiya resursu bazasıdır. İstər adi İnternet, istərsə də adi KİV istifadəsində istənilən hadisə haqqında fikir formalaşdırmaqda Vikipediyanın rolu əvəzolunmazdır.

Lakin bilindi ki, "Wikipedia" da müxtəlif mövzularda aid dinamik yenilənən və getdikcə artan milyonlarla şəhifələrin yaradılması, bu virtual ensiklopediyayı dünyada baş verən siyasi, mədəni, iqtisadi və digər prosesləri özündə əks etdirən informasiya müharibəsi meydanına çevirib. Bu isə öz növbəsində, informasiya ilə manipulyasiya və təhrif halları ilə nəticələnməkdədir. Viki-mühitdə Azərbaycan həqiqətlərinin təhrif olunması, informasiya manipulyasiyası halları ilə bağlı geniş misallar gətirmək mümkündür. "Wikipedia" da Azərbaycan xalqının milli-mədəni dəyərləri, tarixi həqiqətləri, görkəmli şəxsiyyətləri haqqında doğru məlumatlar yetərinə deyil, onların əhəmiyyətli hissəsi isə, obyektiv realıqları əks etdirmir, bu resursda ölkəmlə bağlı məlumatlar yetərli deyil.

Vikipediya ensiklopediyasının müxtəlif bölmələri Azərbaycanla, xüsusilə də Qarabağla, Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti ilə bağlı bir çox saxta məlumatlarla doldurulur ki, nəticədə hər hansı bir məqalənin ümumi məzmunu itir və oradakı məlumat Azər-

baycana qarşı bir dezinformasiya xarakteri daşımış olur. Vikipediyanın ingilis, rus, türk və s. dillərdə fəaliyyət göstərən layihələrinə kütləvi informasiya manipulyasiya ilə müşayət olunan informasiya müharibəsi adı hal almaqdadır.

Vikipediya qeyri-rəsmi ensiklopediya olduğundan, burada informasiya müharibəsini rəsmi dövlət strukturları deyil, qeyri-rəsmi qurumlar, fərdi şəxslər aparır. Dəqiq desək, bu savaş daha çox məhz qeyri-rəsmi səviyyədə aparılır. Lakin çox zaman erməni diasporası tərəfindən maliyyələşdirilən qüvvələrin Vikipediya Azərbaycanca qarşı informasiya müharibəsini davam etdirmələri problemin daha ciddi olduğunu sübut edir. Vikipediya Dağlıq Qarabağdan Naxçıvana, Nizami Gəncəvidən Azərbaycan xanlıqlarına qədər Azərbaycana aid bütün

prosesləri, formalaşan münasibətləri, müşahidə edilən tendensiyaları aşkara çıxarmaq, analiz etmək, təsnifatlaşdırmaq üçün elmi araşdırmaların aparılması da önəmlidir. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin bu yaxınlarda elmi-tədqiqat müəssisələrində viki-qrupların təşkil edilməsinə dair qərar qəbul etməsi müsbət addım kimi xarakterizə edilə bilər. Qərarda, Viki-mühitdə Azərbaycanla bağlı kontentin vəziyyəti, dezinformasiyalar, informasiya müharibəsi hadisələri və faktları haqqında məlumatları aşkarlamaq, zəruri tədbirlər görmək məqsədi ilə monitorinqlərin keçirilməsi də tövsiyə olunub.

Müasir informasiya texnologiyalarının inkişafı medianın cəmiyyətə təsir imkanlarını da artırır. Medianın auditoriyaya təqdim

ideoloji, mənəvi-psixoloji əhəmiyyət daşıyır. Sosial-siyasi sabitliyi, milli birliyi təhlükə qarşısında qoyan zərərli ideyaların, tərribat xarakterli informasiyaların yayılmasının qarşısının alınması dövlətin təhlükəsizliyi açısından böyük önəm kəsb edir. Azərbaycan cəmiyyətinin informasiya təhlükəsizliyinə olan hədələrin kökündə dayanan ən mühüm amillər içərisində aşağıdakıları göstərmək olar:

- Ermənistanın və erməni lobbisinin Azərbaycana qarşı fəaliyyəti, Dağlıq Qarabağ münafişəsi ilə əlaqədar ölkəmizə qarşı yürüdülmən informasiya müharibəsi siyasəti;
- Azərbaycanın yerləşdiyi məkanda strateji maraqları toqquşan bəzi dövlətlərin ölkə daxilindəki sabitliyi pozmaq niyyətləri;
- Qloballaşma şəraitində ölkəyə daxil olan informasiya axınının bir qisminin yad ünsürlərin, zərərli və təhlükəli ideyaların daşıyıcısı olması;
- Kibercinayətkarlıq.

Bu gün ölkəmizdə informasiya təhlükəsizliyi məsələsində KİV-lərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Lakin bəzi hallarda respublikadakı bir sıra mətbu orqanlar bilmədən, yaxud məqsədli şəkildə ölkəmizə qarşı yönələn informasiya müharibəsinin aktiv iştirakçısına çevrilirlər. Belə media qurumları xaricdəki anti-Azərbaycançı dairələrin, erməni lobbisinin "beşinci kalonu" funksiyasını yerinə yetirmiş olur. Halbuki, KİV-in əsas vəzifəsi cəmiyyətə obyektiv, qərəzsiz informasiyanı çatdırmaqla yanaşı, vətəndaşları hər cür tərribat və dezinformasiya ilə bağlı xəbərdar etmək, milli mənafeələrə xidmət etməkdir. Bu səbəbdən media qurumlarının üzərinə əhalinin düzgün məlumatlandırılması ilə bağlı mühüm məsuliyyət düşür. Bu məsuliyyət Azərbaycan vətəndaşlarının geniş informasiya əldə etmək imkanlarının təmin edilməsi ilə bərabər, cəmiyyətin informasiya təhlükəsizliyinin qorunmasından, ictimai şüurun tərribat məqsədli informasiya hücumunun qurbanına çevrilməsinin qarşısının alınmasından ibarətdir.

Məhz bu səbəbdəndir ki, ölkəmizin informasiya təhlükəsizliyi məsələsinə Prezident İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2012-ci ildə keçirilmiş iclasında geniş toxunaraq Azərbaycana qarşı informasiya müharibəsinin aparıldığı, informasiya manipulyasiyası hallarına yol verildiyi indiki dövrdə ölkəmizin informasiya təhlükəsizliyinin qorunmasının çox vacib olduğunu vurğulayıb. Dövlət başçısı Azərbaycana qarşı aparılan informasiya müharibəsinin mahiyyətinə aydınlıq gətirərək, burada erməni lobbisinin, onların təsiri altında olan bəzi ölkələrin siyasi xadimlərinin, Azərbaycan da daxil olmaqla bütün müsəlman ölkələrinə qarşı yönələn islamofobiyanın rolunu xüsusilə vurğulayıb. Prezident İlham Əliyev Azərbaycana qarşı yönələn informasiya müharibəsinin kökündə ölkəmizin müstəqil

məqalələr ermənilərin nəzarətindədir - bu məqalələr ermənilər tərəfindən hər zaman informasiya hücumlarına məruz qalır.

Məsələn, 2008-ci ildə Vikipediyanın rus dilindəki bölməsində "Kultura Azerbaydjana", yəni Azərbaycanın mədəniyyəti haqqında məqaləni oxuduqda onun daha çox erməni mədəniyyətini təbliğ etməsinin şahidi olurduq. "Literatura Azerbaydjana" məqaləsində isə XV əsrə qədərki dövrlə indiki Azərbaycan ərazisində yalnız erməni və fars ədəbiyyatının inkişafından danışılır və müxtəlif erməni saytları mənbə kimi göstərilirdi. 2009-cu ildə bu məqalələrdə Azərbaycanlı istifadəçilərin fəallaşması nəticəsində neytrallıq prinsipləri cüzi də olsa, bərpa olundu.

"Wikipedia"da ölkəmizin milli maraqlarının qorunması üçün zəruri tədbirlərin görülməsi, Azərbaycanla bağlı dolğun məlumatların yerləşdirilməsinin həlli vacib olan məsələlərdəndir. Ümumiyyətlə, bütünlükdə internet mühitində toplanan informasiyanı, istifadəçi davranışlarını, baş verən

etdiyi xəbərlər və proqramlar cəmiyyətin müxtəlif məsələlərlə bağlı fikir və düşüncələrini, mənəvi dəyərlərə münasibətini, gündəlik yaşam tərzini formalaşdırır. KİV-də yayılan informasiya ictimai rəyi çəşdirə, sosial-siyasi, hətta iqtisadi sabitliyi poza bilər. Elə buna görə də, informasiya təhlükəsizliyi milli təhlükəsizliyin mühüm tərkib hissəsi kimi qəbul edilir.

Müasir dünyada informasiya manipulyasiyası, eləcə də informasiya müharibəsi silahlı müharibələr qədər təhlükəlidir. KİV bir bütün olaraq bu proseslərdə bir çox hallarda fərqli sosial qrupa, yaxud dövlətə qarşı silah kimi istifadə olunur. Bu anlamda media mənsubları, jurnalistlər peşə fəaliyyətləri zamanı sosial məsuliyyət prinsipini rəhbər tutaraq, ilk öncə, məhz mənsub olduğu cəmiyyətə, xalqa xidmət etməli olduqlarını unutmamalıdır. Bu səbəbdən, informasiya hücumlarına qarşı cəmiyyətin informasiya təhlükəsizliyinin qorunmasında KİV-in üzərinə böyük məsuliyyət düşür. İnformasiya təhlükəsizliyinin qorunması

Vüqar Zifəroğlu

siyasət yeritməsinin dayandığını bildirir.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanın öz yolunda inamla irəliləməsini, sürətlə inkişafını həzm edə bilməyən qüvvələr respublikamızda açıq cəmiyyətin qurulması, informasiya, söz və fikir azadlığının təmin olunmasından istifadə edərək ölkə ictimaiyyətinə qarşı xaricdən və daxildən informasiya hücumlarını bundan sonra da davam etdirəcəklər. Lakin Dövlət başçısının da qeyd etdiyi kimi, bu barədə cəmiyyətə məlumat verilməli, tədbirlər görülməlidir.

Müasir jurnalistikanın dinamik inkişafı və informasiya məkanının qloballaşması dünyanın istənilən nöqtəsinə öz təsirini göstərən. İnformasiya axını ictimai proseslərin idarə edilməsində əhəmiyyətli rıçaqlardan birinə çevrilib. Və bütün bunlarla yanaşı qeyd edilməlidir ki, güclülər informasiyanın toplanması, işlənməsi, yayılması və istehsalı proseslərində də öz qayda və qanunlarını diqtə edirlər. Lord Biverbrukun bir zamanlar dediyi kimi, «Mən qəzeti təbliğat aparmaq üçün nəşr edirəm, başqa məqsədlər üçün yox».

Dünya informasiya bazarında cəmi 9 şirkətin söz sahibi olmasının özü bunu əyani olaraq sübut etməkdədir. Birbaşa diqtə və senzura müasir dünyamızda tarixdə qalmış bir nəsnədir, lakin indi iqtisadi gücə malik korporasiyalar beynəlxalq rəyi nəzarətdə saxlamaq məqsədi ilə ustalıqla media gücündən istifadə edirlər. Məşhur Rusiya jurnalist nəzəriyyəçisi S. Mixaylovun da yazdığı kimi, həmin korporasiyalarla əlbir şəkildə «dövlət orqanları da aktiv olaraq xəbərlərin manipulyasiyası prosesində iştirak edirlər, məsələn bunu biz, ABŞ-ın timsalında görə bilərik». Bu zaman isə artıq KİV ilə yad mədəniyyətlərin ekspansiyası prosesi ilə qarşı-qarşıya gəlmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalırıq.

İnformasiya cəmiyyəti quruculuğunda qarşıya çıxan ən vacib məsələlərdən biri dövlətin etibarlı informasiya-psixoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. İnformasiya təhlükəsizliyi - informasiya və ona xidmət edən infrastrukturun sahibi və ya istifadəçilərinə ziyan vurmağa səbəb olan təbii və ya süni xarakterli, təsadüfi və ya qəsdli

təsirlərdən mühafizə edilməsidir. İnformasiyanın mühafizəsi - informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəlmiş tədbirlər kompleksidir. Təhdid dedikdə kiminsə maraqlarına ziyan vurmağa səbəb ola bilən potensial mümkün hadisə, şərait, hərəkət, proses və s. nəzərdə tutulur. İnformasiya müharibəsi kimə qarşı, özümüzə, yoxsa bizimlə müharibə aparanlara yönəlməlidir? İM texnologiyaları konsepsiyasının ilk müəlliflərindən sayılan amerikalı alim L. Martin «İnformasiya müharibəsi nədir?» adlı məqaləsində onun 7 forması sırasında beşincini psixoloji müharibə kimi göstərmişdir. O, qeyd edir ki, psixoloji müharibə ilk növbədə İnternet qlobal şəbəkəsində reallaşdırılır və İM texnologiyalarından istifadə qarşı tərəfin həyatı əhəmiyyət kəsb edən sahələrini iflic etməklə yanaşı, insanların davranışlarını idarə etmək üçün əsas vasitədir. İnternet vasitəsilə həyata keçirilən informasiya-psixoloji təsir vətəndaşların mənəvi durumunu dəyişir və mədəniyyətlər müharibəsi kimi xarakterizə edilir.

Bu gün ölkə mediasindəki vəziyyəti nəzərdən keçirərkən heç də ürəkəçən mənzərə ilə qarşılaşmırıq. Vətəndaşların şüurunun informasiya ekspansiyasının qarşısını almaq üçün şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin informasiya-psixoloji təhlükəsizliyi qurulmasını yaradılması çox mühüm məsələdir. Onların əsas vəzifəsi yerli, region və mərkəzi səviyyələrdə neqativ təsirli IPT-nin önlənməsi, neytrallaşmasının təmin olunması yönündə tədbirlərin həyata keçirilməsidir. Azərbaycanda sosial informasiyanın vahid sisteminin təşkili zərurəti yaranır. Bununla bağlı dövlət informasiya monitorinqi sisteminin yaradılması gündəmdə durur.

KİV-də gedən materiallarda xalqımızın əxlaq normaları gözlənilməli, bayağı xarakter daşımamalıdır. Bu gün KİV-lər gənclərimizin milli dəyərlər zəminində tərbiyə olunmasında güclü vasitədir. Lakin təəssüf ki, elə mətbuat nümunələri var ki, ucuz sensasiya xatirinə, çox vaxt isə milli mentalitetimizə uyğun olmayan yazılarla çıxış edir, gəncliyin mənəviyyatını açıq-aşkar təhdid edir. Bu gün inkişaf edən Azərbaycanda avropalaşmanın üstünlükləri olsa da, bunun mənfi tərəfləri də var. TV-də efirə gedən xarici kinofilmlərin, musiqinin təsiri altında formalaşan gənc nəsəl əənəvi mədəni-mənəvi və bədii oriyentirlərdən sürətlə uzaqlaşır. Milli şüura və mentalitətdə yad olan və ekrandan təbliğ edilən bu amillər gənc nəsəl arasında önəmli yer tutmağa başlayır. Bu gün cəmiyyətdə «avropalaşmaq» adı ilə özünə yer tapmağa başlayan mənəvi deqradasiya mediada həyəcan təbili çala bilmir. Əksinə, bəzi mətbuat orqanları tarixi əənələrımızdən uzaq düşür, öz kökümüzə balta vurur, satira əvəzinə söyüş, tənqid əvəzinə təhqir yazırlar.

İctimai rəyin manipulyasiyası müasir cəmiyyətin ən ağırlı problemlərindəndir və

onun miqyaslarının genişlənməsi cəmiyyətin deqradasiyasına gətirib çıxarır. Məqsədyönlü şəkildə ictimai rəyin idarə edilməsi manipulyasiyadan fərqlənir. Müharibə şəraitində yaşayan ölkəmiz üçün pozitiv ictimai rəyin formalaşması tələyüklü məsələdir. İctimai şüura ən çox KİV-lər təsir göstərmək imkanına malikdir ki, bu da onların «parasosial» adlanan xüsusiyyətə malik olması ilə bağlıdır. Mənası o deməkdir ki, televiziya insanlarda ekranda göstərilən hadisələrdə «iştirak illüziyası» yaradır.

Olayların sensasion, mif və stereotiplərin istifadəsi ilə verilməsi, ardıcıl olaraq tirajlanması da manipulyasiyanın növlərindəndir. Bu baxımdan psixoloji depressiya və aqressiyanın, qətl hadisələrinin, mentalitetimizə uyğun olmayan təcavüz olaylarının, qəddarlıq və münafiqşə səhnələrinin təsviri - bunlar hamısı özünəməxsus psixotexnologiyalar olub, insanın şüuraltı səviyyəsinə güclü təsir edən amillərdəndir.

Vətəndaş cəmiyyəti Azərbaycanda keyfiyyət mərhələsinə keçid almaqdadır. Bu mərhələnin ən mühüm göstəricilərindən biri də sosial məsuliyyətin formalaşmasıdır. Dövlət vətəndaşının doğru-düzgün, obyektiv informasiya almaq hüququnu təmin edir və onun ziyanlı informasiyadan mühafizə edilməsinə həssas yanaşır.

Böyük və ciddi məsələlərdən biri də ölkədə sektant qrupların, missionerlərin, özünü əsl müsəlman kimi qələmə verən qeyri-ənənəvi təriqətlərin sürətlə artmasıdır. Bütün bunlar gənclərə böyük təsir göstərir, onları milli-etnik kökdən ayırır, özgə dünyagörüşünün, yad mənəviyyatın və dinin quluna çevirir. Bu cür fəaliyyət təkcə jurnalistikanın praktikasına deyil, milli-mənəvi dəyərlərimizə, əxlaq və etik normalara da ziddir.

Azərbaycanın orta məktəblərində zərərli informasiya yerləşdirilmiş dünyanın 18 milyon veb saytına çıxış məhdudlaşdırılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, uşaqlar üçün təhlükəsiz internet problemi dünya ölkələrində ciddi yanaşılan məsələlərdən biri hesab edilir. Məsələn, Avstraliya bu sistemin təşkilinə 126 milyon dollar vəsait ayırmışdır. Bu prosesə yeni başlayan Rusiyada isə, bəzi hesablamalara görə, 500 milyon dollar tələb olunur. Böyük Britaniyada təhlükəsiz internet problemi ilə məşğul olan «Internet Watch Foundation» təşkilatının illik büdcəsi 1 milyon funt sterlinq təşkil edir.

Bütövlükdə qeyd edilən məzmunlu informasiyanın yayılmasını məhdudlaşdıraraq qanunvericiliyin mövcud olmasına baxmayaraq, belə məlumatların KİV-lərdə monitorinqi, ekspertizası, eləcə də aşkarlanması mexanizmləri hələlik müəyyən edilməyib. Bu da öz növbəsində KİV-lərdə ayrı-ayrı şəxslərin qanunu pozması faktlarını aşkarlamağa və məsuliyyətə cəlb edilməsinə mənfi təsir göstərir. Deyilənlər ən çox insan şüuruna destruktiv təsir edən informasiyanın dəyişməz mövzuya çevrilməsidir.

Azərbaycanın beynəlxalq imicinə əvəzsiz yatırım

İlqar İlkin

Cəmi bir neçə gün sonra Azərbaycan da möhtəşəm birinci Avropa oyunları keçiriləcək. İki ilə yaxındır ölkəmizin ciddi-cəhdlə hazırlaşdığı bu oyunların sadəcə bir idman yarış deyil, həm də Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun artmasında, ölkəmizin müsbət imicinin formalaşmasında nə qədər önəmli rol oynadığı dərk olunmalıdır. Məhz bunu dərk edən anti-Azərbaycan qüvvələr iki ilə yaxındır ki, rahatlıq tapa bilmir, bütün mümkün vasitələrdən istifadə edərək, ölkəmizə qarşı böhtan və qarayaxma kompaniyalarını sistemli şəkildə həyata keçirməyə cəhd göstərirlər.

İki həftə ərzində Azərbaycanın dünyanın 50-ə yaxın ölkəsində tanınması, bütün Avropa ictimaiyyətinin təsəvvüründə kiçik bir "şərq ölkəsi"nin qərb dəyərlərini ən yaxşı şəkildə mənimsəməsinə şahidlik etməsi təbii ki anti-Azərbaycan qüvvələrinin rahatsız olduğu əsas məsələdir. Çünki həmin qüvvələr uzun illərdir ki, dünyada Azərbaycan haqqında yanlış təsəvvürlər yaradaraq, ölkəmizin beynəlxalq imicinə kölgə salmaqla məşğul olmuşlar. Bu gün Azərbaycanın apardığı nüfuzlu idman siyasəti, ölkəmizin bəşəri dəyərlərə anlayışlı yanaşmaları təbii ki, on illərlə Azərbaycana qarşı tərribat və böhtan siyasəti yürüdən erməni diasporasının və erməni lobbisinin təsiri altında olan qüvvələrin iflasına səbəb olacaqdır. Bunu diqqətdən qaçırmayan erməni lobbisi beynəlxalq arenada və ölkə içində özünə uyğun qüvvələr taparaq, Azərbaycanda keçiriləcək bu möhtəşəm tədbirləri iflasa uğratmağa, tədbirlərin əhəmiyyətini azaltmağa uğursuz cəhd göstərdilər. Bir neçə ay öncə Avropada guya heyvansevərlərin ölkəmizdə itlərin yandırılmasına qarşı "etirazları" təəssüf ki, Azərbaycanda bəzi sosial şəbəkə istifadəçilərinin əlinə fürsət vermişdi. Təbii ki, cəmi yetmiş il öncə ikinci dünya müharibəsi dövrlərində yəhudilərin canlı canlı yandırılmasına seyrçi qalan Avropa cəmiyyətinin indi guya itlərin yandırılmasına etirazları sadəcə gülüş doğurdu. Özlərinin belə uydurduqları ya-

lanların effektiv alındığını görə bəzi Avropa dövlətləri bu tədbirlərdə təmsil olunmaqdan başqa çıxış yolu görmədilər. Budur, Azərbaycan artıq bu möhtəşəm oyunların yüksək səviyyədə keçirilməsi ilə bağlı artıq elə standartlar müəyyənləşdirib ki, gələcəkdə bu oyunların keçirilməsinə ev sahibliyi edəcək bütün ölkələr bu standartlara cavab vermək üçün çox ciddi hazırlaşmaq zorunda qalacaqlar.

Son illər Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf etmiş Avropa ölkələrində tanınması, ölkəmizin beynəlxalq səviyyəli tədbirlərə, böyük idman yarışlarına ev sahibliyi etməsi beynəlxalq səviyyədə ölkəmizin müsbət imicinin formalaşmasında əvəzsiz rol oynayıb. Bir neçə il öncə Avropa Parlamentində Azərbaycan-Avropa Birliyi əlaqələrinə həsr olunmuş konfransda Latviyanın Avropa Parlamentindəki deputatı Inese Vaidere Azərbaycana qarşı qərəzli mövqə tutan Avropa Parlamenti üzvlərini tənqid edərək bildirmişdi ki, Azərbaycanı tənqid edən Parlamentarilərin çoxu bu ölkə haqqında məlumatı olmayanlardır və ya onlar Azərbaycanı olduğu kimi deyil, erməni lobbisinin təqdim etdiyi kimi görürlər: "Azərbaycan elə bir ölkədir ki, bu ölkəyə səfər edən hər bir kəs onun haqqında olan yanlış təsəvvürlərini dəyişir. Azərbaycan multikulturalizm, dinlərarası qarşılıqlı hörmətin kök saldığı, etnik rəngarəngliyin, bütün mədəniyyətlərin rahat bir şəkildə yayılması üçün münbit şəraitin olduğu bütün dünyaya nümunə olacaq unikal bir ölkədir. Bu ölkə yalnız hörmətə layiqdir və belə bir ölkədə insan hüquqlarının təhdid altında olduğunu söyləmək sadəcə olaraq həqiqətləri inkar etmək olardı".

Danılmaz faktır ki, bu il Bakıda keçiriləcək Avropa oyunları zamanı ölkəmiz istər xaricdən, istərdə də daxildən 2012-ci ildə Evrovizyon mahnı yarışması ərəfəsində məruz qaldığı təhdid və tərkiyə daha çox neytrallaşdırılmış formada hazırlıqlarını görə bildi. Azərbaycanın beynəlxalq səviyyəli tədbirlərə ev sahibliyində toplamış olduğu böyük təcrübə,

ölkəmizin belə tədbirlərə yüksək və peşəkar münasibəti bu uğurları kölgələmək istəyən dairələrin "ağızlarını yummağa" bir əsas oldu. Sadəcə olaraq xaricdə və daxildə olan bəzi qüvvələr bu tədbirlərin iqtisadi rentabellik səviyyəsinin aşağı olmasını bəhanə gətirmək zorunda qaldılar və bu gün Azərbaycan cəmiyyətinə aşılmaq istəyən arqument məhz bundan ibarətdir. Amma bəzən elə layihələr vardır ki, onların effektivlik dərəcəsi və rentabelliği çox uzun müddətə hesablanır. Bu baxımdan istər Evrovizyon mahnı yarışması, istərsədə birinci Avropa oyunları ölkəmizin təkcə iqtisadi deyil, beynəlxalq imicinin formalaşması baxımından da həlledici və əvəzsiz rola malikdir. Təbii ki, ölkəmiz haqqında müsbət imicin formalaşması ilk növbədə diaspora təşkilatlarımız təmsil olunduqları ölkələrdə yetərinə hiss etməkdədirlər. Bir diasporaçı kimi getdiyimiz Avropa ölkələrində Azərbaycan vətəndaşı olaraq, artıq bizə göstərilən münasibət bunu deməyə əsas verir.

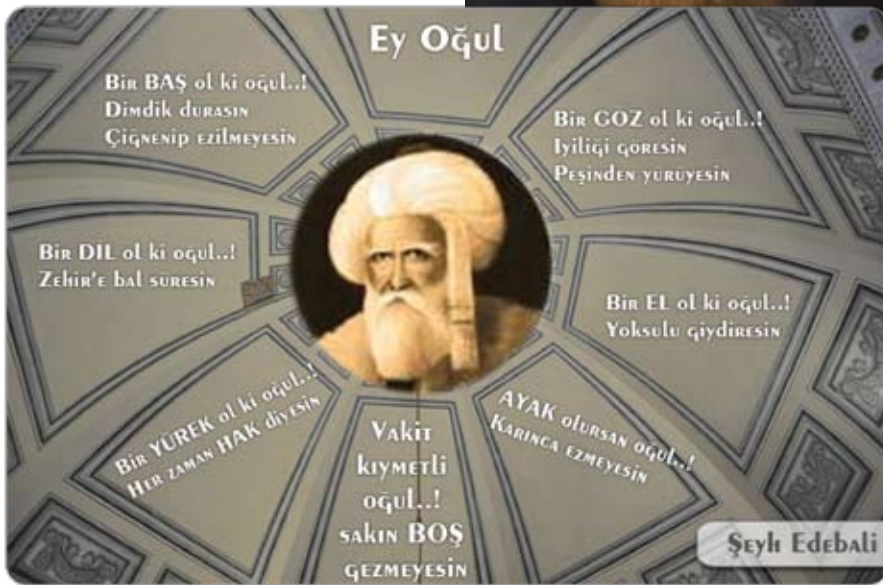
Uzun illərdir ki, erməni lobbisi və erməni diaspora təşkilatları bütün dünyada uydurma "erməni soyqırımı"nın yüz illiyinə ciddi-cəhdlə hazırlaşmaqda idi. Lakin gözlənilənlərin əksinə olaraq, onların bu saxta təbliğat kompaniyaları öz effektiv təsiri göstərə bilmədi. Ermənilər yüz illiyinə hazırlaşdıqları şounun solğun mənzərəsində öz məyusluqlarını da gizlədə bilmədilər. Fikrimcə, ermənilərin məyusluğunda son illər Azərbaycanında gerçəkləşən beynəlxalq tədbirlərin, ölkəmizin regionda artan nüfuzunun da yetərinə təsiri olmuşdur. Çünki bu cür tədbirlər dünya ictimaiyyətini Azərbaycan-Ermənistan arasında fərqləri, münasibətləri göstərmək üçün əvəzsiz bir vasitədir.

600 illik imperiyanı yaradan NƏSİHƏT

Osmanlının mənəvi qurucusu - Şeyx Edebali

Şeyx Edebali (1206 - 1326) Osmanlı dövlətinin quruluş illərində yaşamış islam ilahiyyatçısı və din xadimi, Əxi şeyxi, eyni zamanda Osman Qazinin qaynatası və müəllimi, 600 ildən çox davam edən Osmanlı imperiyasının əsas fikir adamlarındandır. 1206-cı ildə Kırşəhərin İnaç kəndində doğulub. Əslən Karamanlıdır. Karamanda başladığı təhsilini Şamda tamamlamışdır.

Təsəvvüf yoluna girdiyi, Ələvi öndəri Baba İlyas xəlifələrinin irəli gələnlərindən biri olduğu bilinməkdədir. Osman Qazi tez-tez Şeyxin ziyarətinə gedərək, dini və idari məsələlərdə ondan məsləhətlər almışdır. Osman Qazi Şeyx Edabalinin qonağı olduğu bir gecədə bir yuxu görür: Şeyxin qoynundan çıxan bir ay gəlib onun qoynuna girir və sinəsində bir ağac bitir. Elə bir ağac ki, budaqları bütün göy üzünü, kölgəsi bütün dünyanı bürüyür. Osman Qazi yuxusunu Şeyx Edabaliyə anlatdıqda şeyx yuxunu belə yozur: "Oğlum Osman, haqq-təala sənə və sənin nəslinə hökümranlıq verdi, mü-

barək olsun! Qızım Malhun xanım sənin halalın olsun! Məndən çıxıb sənə gələn nur budur. Sənin nəslindən olan neçə padişahlar olacaq. Allah neçə insanın İslama qovuşmasına sənin nəslini vəsilə edəcəkdir". Osman Qazi bu yorumdan sonra Malhun xanımla evlənilir. Şeyx Edebali əxi təşkilatının yaradıcısı və başçısı olub. Ondan sonra əxilərin başçılığının kimə keçməsi bilinməsədə, daha sonralar bu vəzifə I Murada keçmişdir. Şeyx Edebali uzun bir həyat sürdükdən sonra 120 yaşında 1326-cı ildə Biləcikdə vəfat etmişdir. Vəfatından bir ay sonra qızı, dörd ay sonra isə Osman Qazi vəfat etmişdir.

Şeyx Edabalinin Osman Qaziyə nəsihəti

OSMAN GAZİ

ŞEYH EDEBALI

Ey Oğul!

Bəysən! Bundan sonra öfkə bizə, uysallıq sənə...
Gücənlik bizə, könül almaq sənə...
Günahlandırmaq bizə, dözmək sənə...
Acizlik bizə, xoş görmək sənə...
Qarşındurmalar, anlaşılmazlıqlar bizə, ədalət sənə...
Pis göz, yırtıq ağız, haqsız yozum bizə, bağışlama sənə...
Bundan sonra bölmək bizə, bütünləmək sənə...
Üşənmək bizə, qeyrətləndirmək, şəkilləndirmək sənə...

Ey Oğul!

Yükün ağır, işin çətin, gücün tükə bağlı, Allah yardımçın olsun!
Beyliyin mübarək olsun! İşığın parıldasın.
Sənə yükünü daşıyacaq güc, ayağını büdrətməyəcək ağıl və qəlb versin.
Sən qılıncla biz dərvişlər də düşüncə, fikir və dualarla bizə vəd olunanları yerinə gətirməliyik. Yolumuzu açmalıyıq.

Oğul!

Güclü, qüvvətli, ağıllı və kəlamlısan.
Amma bunları harada istifadə edəcəyini bilməsən rüzgarlarda sovrulub gedərsən.
Hirsin və nəfsin birləşib aqlını məğlub edər.
Bunun üçün daima səbirli və iradəyə sahib olmalısan!
Bir bəy səbr etməsini bilməlidir.
Kal armud yeyilmez, yeyilsədə boğazda qalar.
Elmsiz qılinc da kal armud kimidir.
Millətin, öz irfanın içində yaşasın. Ona arxa çevirmə.
Hər zaman varlığını duy.
Milləti idarə edən də, onu diri tutan da bu irfandır.

Ey oğul!

İnsan var ki, səhər doğar, axşam əzanında ölərlər.
Dünya sənin gözlərinin gördüyü kimi böyük deyildir.
Bütün fəth edilməmiş gözəlliklər sənin fəzilət və ədalətinlə gün işığına çıxacaq.
Ananı və atanı say! Bil ki, bərəkət böyüklərlə bərabərdir.
Bu dünyada inancını itirsən, yaşıl iken solar gedərsən!
Açıq sözlü ol! Hər sözü üstünə alma!
Gördün söyləmə, bildin demə!
Sevildiyin yerə tez-tez gedib gəlmə; məhəbbətin və etibarın zədələnsən...

Bu üç adama:

cahillər arasındakı alimə;
varlı ikən yoxsul düşənə;
hörmətli ikən etibarını itirənə acı...
Unutma ki, zirvədə olanlar aşağıda olanlar qədər əmniyyətdə deyillər...
Haqlı olduğun mücadilədən qorxma!

Ey Oğul!

Ən böyük zəfər nəfsini tanımaqdır.
Düşmən insanın özüdür. Dost isə nəfsi tanıyanın özüdür.
Ölkə - idarə edənin oğulları və qardaşlarıyla bölüşdürdüyü ortaq malı deyildir.
Ölkə - sadəcə idarə edənə aiddir.
Ölünmə yerinə kim keçərsə, ölkənin idarəsi onun olur.
İnsan bir kərə oturdumu, yerindən asan qalxmaz.
Kişi tərənməyəndə uyusur. Uyuşunca laflamaya başlar.
Laf dedi-qoduya dönər. Dost düşmən olar!

Ey oğul!

kişinin gücü günün birində tükənər, amma elmi yaşar!
Elmin işığı qapalı gözdən belə içəri sızar, aydınlığa çıxarar.
Heyvan ölür cəsədi, insan ölür əsəri qalar.
Gedənin deyil, buraxmayanın ardından ağlamalı...
Buraxanın da buraxdığı yerdən davam etməli.
Savaşı sevmərəm, qan axıtmaqdan xoşlanmaram,
Amma yenədə bilirəm ki, qılinc qalxıb enməlidir.
Fəqət, bu qalxıb-enmələr yaşatmaq üçün olmalıdır.
Savaş yalnız bir bəy üçün edilməməlidir.

Ey oğul!

Yalnızlıq qorxanadır.
Toprağın əkin zamanın bilən başqasına soruşmaz.
Sevgi davanın əsası olmalıdır.
Sevmək isə, səssizlikdədir.
Bağıraraq sevilməz.
Görünərək də sevilməz!..
Keçmişini bilməyən, gələcəyini də bilməz.
Osman! Keçmişini yaxşı bil ki, gələcəyə sağlam gedəsən.
Hardan gəldiyini unutma ki, hara gedəcəyini də unutmayasın...

Avropa Parlamenti önündə XOCALI HARAYI

Azərbaycanlıların və digər Türkdilli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzi (ATXƏM) Belçika-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyəti ilə birgə Xocalı faciəsinin 23-cü ildönümü ilə bağlı 2015-cu ilin fevral ayının 21-26-da Avropanın siyasi mərkəzindən biri hesab olunan Brüssel şəhərində silsilə tədbirlər həyata keçirib.

Tədbirlərdə Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibində Prezident Administrasiyasının sektor müdiri Qafar Əliyev, ATXƏM-in sədri İlham İsmayilov, Mətbuat Şurasının sədri Əflatun Amaşov, Milli

QHT Forumunun prezidenti Rauf Zeyni, Dağlıq Qarabağ Azərbaycan İcması İH-nin üzvü Cavid Əliyev və "Birlik" jurnalının baş redaktoru İlqar İlkin iştirak ediblər.

Fevralın 22-də Belçikada səfərdə olan Azərbaycan nümayəndə heyəti Brüsseldə Türk və Azərbaycan diaspor təmsilçiləri ilə görüşüblər. Görüşdə "Türk dünyası diasporalarının ortaq hədəfləri" mövzusunda işgüzar nahar ətrafında müzakirələr keçirilib. Müzakirələrdə Azərbaycanın ümummilli məsələlərinin həll olunması və Azərbaycan həqiqətlərinin

daha mütəşəkkil təbliğ olunması üçün birgə əməkdaşlıq söylərini gücləndirməyin vacib olduğu qərara alınıb. Xocalı soyqırımının dünyaya çatdırılması və bu istiqamətdə Avropada fəaliyyət göstərən Azərbaycan və Türk diaspora təşkilatlarının birgə iş qurlmaları vacibliyi qeyd olunub.

Daha sonra Azərbaycan nümayəndə heyəti Belçikada fəaliyyət göstərən media qurumlarının təmsilçiləri ilə görüşüldü. Görüşdə Azərbaycan nümayəndə heyəti mətbuata Xocalıda baş verən qətləmlərlə, eləcə də Dağlıq Qarabağ proble-

minin tarixi və bu günkü durumu ilə bağlı geniş məlumat veriblər.

Qeyd edək ki, Xocalı soyqırımının 23-cü ildönümü ilə bağlı Brüsseldə keçirilən silsilə tədbirlərə qatılan Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvləri ölkəmizin Belçika Krallığındakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri, Avropa İttifaqı yanında Nümayəndəliyinin başçısı Fuad İsgəndərovla da görüşüblər. Görüşdə Belçikadakı Səfirliyimizin Xocalı soyqırımının Avropa ictimaiyyətinə çatdırılması

istiqlamətindəki fəaliyyətindən söz açılib, ətraflı fikir mübadiləsi aparılıb.

Brüsseldə səfərdə olan nümayəndə heyəti QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının Brüssel şəhərində Kral Konservatoriyasında təşkil etdiyi "In Memory of Khodjaly Victims" əsərinin dünya premyerasında da iştirak ediblər. Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə həsr olunmuş konser proqramında Fransalı bəstəkar Roman Zante qeyd edib ki, keçmişdə

baş verən faciələri heç vaxt unutmasaq bu bizim gələcəyimizi müdafiə edəcək: "Xocalı soyqırımı daima günahsız insanların öldüyü bir faciə kimi yaddaşımıza həkk olunacaq". Qeyd edək ki, Xocalıya həsr olunmuş konser proqramı böyük anşlaqla keçirilib.

Fevralın 25-də isə Azərbaycan nümayəndə heyəti Xocalı soyqırımının 23-cü ildönümü ilə əlaqədar Brüsseldə - Avropa Parlamenti önündə ATXƏM və Belçika-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyətinin birgə təşkil etdiyi mitinqə qatılıblar. Mitinqdə Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatları nümayəndələri, tələbələr və yerli sakinlər də iştirak ediblər. 300 nəfər-

bildirib ki, faciənin miqyasının dünyaya çatdırılması eyni zamanda Dağlıq Qarabağ münaqişəsində ölkəmizin ədalətli mövqeyinin təbliği baxımından son dərəcə vacibdir.

Azərbaycan Mətbuat Şurasının sədri Əflatun Amaşov Xocalı faciəsinin dünya mediasının gündəminə çatdırılması sahəsindəki işlərin daha da intensivləşdirilməsinin vacibliyini önə çəkib. O, eyni zamanda qondarma "erməni soyqırımı" iddiasının 100 illiyi ilə bağlı erməni lobi və diaspor təşkilatlarının fəaliyyətinə qarşı əks təbliğatın aparılmasının zəruriliyindən söz açıb. Avropadakı türk və azərbaycanlı diaspor təşkilatlarının bu prosesdə tənzimləyici

diqqət çəkiblər. Onlar həmçinin Xocalı dəhşətlərinə siyasi qiymətin verilməsinin zəruriliyindən danışıraq beynəlxalq ictimaiyyəti ümumən Dağlıq Qarabağ münaqişəsində ədalətli mövqə göstərməyə çağırıblar.

Mitinqin sonunda aksiya iştirakçıları tərəfindən bəyanat qəbul edilib. Avropa Birliyinə üzv ölkələrin Brüsseldəki nümayəndəliklərinə təqdim olunan bəyanatda bildirilib ki, Xocalıda dinc əhaliyə, ahıllara və uşaqlara qarşı törədilmiş amansız qətliamlar müasir dünya düzəninə dinc və birgəyaşam qaydalarına kökündən vurulmuş zərbədir. Bu cür dəhşətli faciəni həyata keçirənlərin hələ də məsuliyyətə cəlb olunmama-

dən çox nümayəndənin qatıldığı mitinqin sonunda dünya ictimaiyyətinə müraciət qəbul olunub.

Mitinqi Belçika-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyətinin sədri Ayhan Dəmirçi və ATXƏM-in sədri, Mətbuat Şurası İdarə Heyətinin üzvü İlham İsmayılov açaraq ermənilərin zaman-zaman türk toplumuna qarşı həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətindən bəhs ediblər. Bu mənfur siyasətin XX əsrdəki ən böyük təzahür formasının Xocalı soyqırımının olduğunu vurğulayan İ.İsmayılov

rol oynamasının ümumi işin xeyrinə olduğunu əsaslandırıb.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Administrasiyasının sektor müdiri Qafar Əliyev, Milli QHT Forumunun rəhbəri Rauf Zeyni, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanlı İcmasının İdarə Heyətinin üzvü Cavid Əliyev, fəal diasporaçı Cavad Direxti, ATXƏM-in icra katibi, «Birlik» jurnalının baş redaktoru İlqar İlkin və başqaları Xocalı soyqırımının dünyaya tanıtılmasına yönələn tədbirlərin mütəşəkkiliyinin faydalı cəhətlərinə

ları insanlıq adına utanverici haldır: «Bu faciə beynəlxalq hüquqda insan qruplarının milli, etnik, irqi, dini fərqlərinə görə kütləvi məhvəyə yönələn cinayətlərdən biridir və bütün dünyada soyqırımı kimi qəbul olunmalıdır. Azərbaycan xalqının dünya birliyindən gözlədiyi məhz budur. Xocalıya ədalət tələb edirik!»

Onu da deyək ki, ATXƏM və Belçika-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyəti Xocalı şəhidlərinin xatirəsinə ehsan süfrəsi də təşkil ediblər.

"Birlik"

3 MAYIS 1944

TÜRKÇÜLÜK GÜNÜ

3 may-Türkçülük Günü qeyd edildi

Azərbaycanda 3 may-"Türkçülük günü"nü qeyd etmək artıq bir ənənə halını alıb. Hər il Azərbaycanlıların və digər Türkdilli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzi (ATXƏM) tərəfindən qeyd edilən bu tarixlə əlaqədar ATXƏM bu il yenidən türkçülük ideologiyası ilə yaşayan, bu ideologiyanı təbliğ edən insanları bir araya toplayıb. Azərbaycanda türkçülüyn mərkəzlərindən biri kimi tanınan Salyan rayonunda qeyd edilən 3 may-Türkçülük Günü tədbirində dövlət və hökumət rəsmiləri, ictimai-siyasi xadim-

lər, kütləvi informasiya vasitələri və qeyri-hökumət təşkilatlarının rəhbərləri iştirak edib.

İlham İsmayılov:
**"Ortaq tarixi günlərimizi
bütün türk xalqları ilə
birlikdə davam etdirəcəyik"**

Tədbiri giriş sözü ilə açan Azərbaycanlıların və digər Türk Xalqlarının Əməkdaşlıq Mərkəzinin sədri İlham İsmayılov qeyd edib ki, "Türkçülük günü" bütün Türk dünyasında hər il

may ayının 3-də təntənə ilə qeyd olunur. Onun sözlərinə görə, bu tarixi gün Türk fikir adamı Hüseyn Nihal Adsızın Turançılıq iddiası ilə məhkəmə çəkişməsindən başlayan (3 may 1944-cü il) böyük anım və özünə dönüş günü kimi tarixə çevrilmişdir: "3 may-Türkçülük Günü'nün qeyd edilməsi artıq ATXƏM tərəfindən bir ənənə halına çevrilib. Sevindirici hal ondan ibarətdir ki, ildən-ilə bu tədbirə, bayram mərasiminə qoşulanların sayı artır. Müxtəlif səviyyələrdə bu bayram tədbiri qeyd edilir".

İlham İsmayılov qeyd edib ki, Türk xalqları ilə əməkdaşlıq məsələləri günü-gündən daha da inkişaf edir və Azərbaycan artıq bu əlaqələrin qurulmasında aparıcı bir mövqeyə sahibdir. "Azərbaycan artıq Türkcülüynün inteqrasiyası istiqamətində ən fəal ölkələrdən biridir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev və Türkiyə Cümhuriyyətinin dövlət başçısı Rəcəb Tayyib Ərdoğanın bu istiqamətdə nümayiş etdirdiyi siyasi iradə artıq digər türkdilli respublikalarda da bir canlanma, aktivliyə səbəb olub. İnanıram ki, biz orta q tarixi günlərimizi bundan sonra da bütün türk xalqları ilə birlikdə davam etdirəcəyik. ATXƏM olaraq biz də bu ideyaların reallaşması, Türkdilli respublikaların bir araya gəlməsi istiqamətində üzərimizə düşən vəzifələri yerinə yetirməyə çalışırıq".

Qafar Əliyev:
"Azərbaycan və Türkiyə dost və qardaş ölkə kimi bütün səviyyələrdə bir-birinə dəstək durur, eyni mövqedən çıxış edir"

Prezident Administrasiyası ictimai-siyasi məsələlər şöbəsinin xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla iş sektorunun müdiri Qafar Əliyev ümummilli lider Heydər Əliyevin türk dünyasının birlik və bərabərliyi istiqamətindəki xidmətlərindən danışıb. Bildirib ki, Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Gününü də məhz Azərbaycan xalqına ümummilli lider Heydər Əliyev bəxş edib: "Ümummilli lider Heydər Əliyev istər Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycana rəh-

bərlik etdiyi dövrdə, istər Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri olduğu illərdə, istərsə də Azərbaycan xalqının təkidi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra azərbaycanlıların birlik və həmrəyliyi, Türk dünyasının birliyi istiqamətində zəruri addımlar atmışdı. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi hər il 31 dekabr tarixinin Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü kimi qeyd edilməsi ilə bağlı qərar qəbul etdi. Sonradan həmin tarix bütün Azərbaycanda qeyd edilməyə başlandı. Beləliklə artıq neçə illərdir ki, 31 dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü kimi qeyd edilir".

Qafar Əliyev deyib ki, Heydər Əliyevin azərbaycanlıların, Türk dünyasının birlik və bərabərliyi istiqamətindəki fəaliyyətlərini ümummilli liderin siyasi kursunun layiqli davamçısı cənab İlham Əliyev davam etdirir: "Son

illərdə bu istiqamətdə görülən işlər, həyata keçirilən tədbirlər belə deməyə əsas verir. İstər 2006-cı ilin sentyabrında Antalyada keçirilən türkdilli dövlətlərin və topluluqların X dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı, istərsə də 2007-ci ilin dekabrında Bakıda keçirilmiş türkdilli dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı türk dövlətləri arasında birliyin və qarşılıqlı anlaşmanın əldə olunmasına təkan verdi. Məhz bu qurultaylarda əldə edilən qərarların nəticəsi olaraq 2009-cu ildə Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyasının 1-ci sammitinin Bakıda keçirilməsi və baş katibliyinin Bakıda yerləşməsi, daha sonra 2009-cu ilin oktyabr ayında türkdilli ölkələrin dövlət başçıalarının Naxçıvanda keçirilmiş IX zirvə görüşü türk dövlətlərinin birliyi istiqamətində mühüm addım oldu. Məhz bu zirvə görüşündə əldə olunan razılıq əsasında Türkdilli

İsmayılovun xüsusi əməyi olub. Eyni zamanda mayın 10-da ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olduğu tarixdir və hər il bu tarix Azərbaycanda yüksək səviyyədə qeyd edilir. Mayın 28-də isə Azərbaycanda Respublika Günü qeyd edilir". Əflatun Amaşov İlham İsmayılovun Türk dünyasını birlük və bərabərliyi istiqamətindəki fəaliyyətini yüksək dəyərləndirib və bu istiqamətdəki fəaliyyətinə görə ona Mətbuat Şurasının plaketini təqdim edib.

Yunus Oğuz:
**“Türk dünyasının
 gələcəyi üçün hər kəs
 əlindən gələni etməlidir”**

Yazıçı-publisist, “OLAYLAR” İnformasiya Agentliyinin baş direktoru və eyniadlı qəzetin baş redaktoru Yunus Oğuz 3 may-Türkçülük Günü ərəfəsində həm də ATXƏM sədri İlham İsmayılovun 55 yaşının tamam olduğunu diqqətə çatdırıb: “Bu günlərdə bizim dostumuz İlham İsmayılovun 55 yaşı tamam olur. Bu müasibətilə mən onu ürəkdən təbrik edir, gələcək fəaliyyətində uğurlar arzulayıram” İlham İsmayılovun türkçülük, Türk dünyasının birlük və bərabərliyi istiqamətindəki xidmətlərini yüksək dəyərləndirən Yunus Oğuz bildirib ki, türk dünyasının, türk millətinin gələcəyi üçün hər kəs əlindən gələni etməlidir.

Akademiklər Vilayət Əliyev, Vəli Əliyev, ədəbi tənqidçi İlham Rəhimli, şair Çingiz Əlioğlu və başqaları da çıxışlarında 3 may-Türkçülük Günü'nün əhəmiyyətindən danışaraq, Azərbaycanlıların və digər Türkdillilərin Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzinin hər il bu tarixi geniş səviyyədə qeyd etdiyini diqqətə çatdırıblar. Natiqlər ATXƏM sədri İlham İsmayılovun bu istiqamətdəki yorulmaz fəaliyyətini də təqdir ediblər. Çıxış edənlər İlham İsmayılovu 55 illik yubileyi münasibətilə təbrik edib, ona gələcək fəaliyyətində, Türk dünyasının birlük və bərabərliyi istiqamətindəki çalışmalarında uğurlar arzulayıblar. Daha sonra 3 may-Türkçülük Günü tədbiri konsert proqramı ilə davam edib.

“Birlük”

Ölkələrin Əməkdaşlıq Şurasının yaradıldı və Qazaxıstanda 2011-ci ildə birinci zirvə görüşü keçirildi. Bütün bunlar türk birlüyü yönündə atılmış addımların nə qədər sistemli xarakter aldığını sübut etməkdədir. Biz bu tarixi toplantılara nəzər salsaq görərik ki, Naxçıvanda keçirilən IX zirvə toplantısı öz vacib məqamları ilə daha çox diqqət çəkməkdədir. Bu tarixi günün əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, 2010-cu il sentyabrın 16-da İstanbulda Türksöylü ölkələrin dövlət başçıları arasında sammitində qəbul edilmiş qərara uyğun olaraq 3 oktyabr tarixi rəsmi olaraq Türkdillilərin Əməkdaşlıq Günü elan olunmuşdu. Artıq 3 oktyabr tarixi Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyədə məhz Türkdillilərin Əməkdaşlıq Günü kimi qeyd olunur”. Prezident Administrasiyasının rəsmisi bildirib ki, bu gün Azərbaycan və Türkiyə dost və qardaş ölkə kimi bütün səviyyələrdə bir-birinə dəstək durur, eyni mövqedən çıxış edir.

Cavad Derəxti:
**“3 may Türkçülük
 günü”nü türk varlığının qorunması kimi
 dəyərləndirmək olar”**

Dünya Azərbaycanlılarının Milli Birlüyünün sədri Cavad Derəxti də Türk dünyasının inteqrasiyası istiqamətində atılan addımlar, Azərbaycanın bu proseslərdəki rolundan danışaraq bildirib ki, son illər ərzində Türk

dünyasının birlük və bərabərliyi yolunda mühüm tədbirlər keçirilib və bu tədbirlər günü-gündən daha da artmaqdadır: “Türk dünyasında “3 may Türkçülük günü”ünün bayram kimi qeyd olunması türk düşüncə tərzinin kommunizmə dirəniş göstərdiyi bir tarixdir və türk xalqlarının milli kimliyini qəsdə yönəlmiş kommunizmə qarşı qələbəmizi qeyd etmək həm də türk varlığının qorunması kimi dəyərləndirmək olar”. Cavad Derəxti ATXƏM sədri İlham İsmayılovun türkçülük istiqamətindəki fəaliyyətlərindən də danışaraq və İlham İsmayılovun bu fəaliyyətini yüksək qiymətləndirib. İctimai Birlük sədri deyib ki, İlham İsmayılov ən böyük türkçüdür: “Hansı vəzifədə çalışmasından asılı olmayaraq millətin millət olması üçün əsl ideya, əsl zirvə məhz millətə qulluqdur. Millətə qulluq üçünsə onun birinci növbədə dilini, adət-ənənəsini bilməli, millətə mənsub olmalısən. Ən əsası isə qanında məhz türk qanı axmalıdır. Ona görə də İlham İsmayılov həqiqi, təmiz mənada əsl türkdür”.

Azərbaycan Mətbuat Şurasının sədri Əflatun Amaşov may ayının bayramları ay olduğunu deyib. Bildirib ki, hələ Sovetlər zamanında 1 may zəhmətkeşlər günü kimi qeyd edilirdi: “Artıq bir neçə ildir ki, 3 may tarixi isə Türkçülük Günü kimi qeyd olunur. Onu da diqqətə çatdırım ki, 3 may-Türkçülük Günü'nün qeyd edilməsi istiqamətində Azərbaycanlıların və digər Türkdillilərin Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzi və onun sədri İlham

POSTMODERN DÜNYA

“etiraf” və “cihad” arasında

*“Ey iman gətirənlər! Hamınız bir yerdə sülhə (İslama) gəlin!
Şeytanın yolu ilə getməyin, çünki o sizin açıq düşmənidir!”*

(Quran, əl-Baqərə / 208).

Vaxtilə R.Dekart (1596-1650) demişdi: “Mən düşünürəmsə, deməli mövcudam”. İndi isə XXI əsrin reallıqları filosofları belə bir sual qarşısında qoymuşdur: “Düşünmək üçün mövcud olmaq lazımdır. Amma necə?”.

Bəşəriyyətin düçar olduğu mənəvi böhran, ekoloji fəlakət təhlükəsi, milli və konfessional münaqişələr,

ideologiya mübarizəsinin gərginləşməsi, eləcə də mədəniyyətlərin inteqrasiyası proseslərinin xarakteri bizi sülh haqqında düşünməyə vadar edir. Fundamental həyat problemləri ilə məşğul olan fəlsəfənin mühüm vəzifələrindən biri, bəlkə də birincisi sülh mövzudur.

Sülhə mane olan hallar kimi “təbii seçmə”, “cəngəllik qanunları”, sinfi

mübarizə, insan şüurunun inkişaf müxtəlifliyi, mədəni təkamül fərqləri, müxtəlif sivilizasiyalar və s. amillər göstərilə bilər. Qeyd olunan aspektlərdə işlənmiş tədqiqatların rəngarəngliyinə baxmayaraq dünya müharibələrindən qurtula bilmir, bəlkə də istəmir. XX əsrdə baş verən iki dünya müharibəsinin dərsləri unudulmadan XXI əsr yeni lokal konfliktlərlə

qarşımızdadır. Düşünürəm ki, alimlər müharibənin qarşısını ala bilməsələr də, sülh yolları axtarılmalıdır.

T. Hobbsa (1588-1679) görə müharibə qeyri-təbii haldır. Təbii, normal olan hal isə sülh və onun qorunmasıdır. İ.Kant (1724-1804) "Əbədi sülh" konsepsiyasında sülhün şərtlərini və L.Tolstoy (1828-1910) "Hərb və sülh" romanında sülhün vacibliyinin bədii obrazını ifadə etsələr də həmin əsərlərdə sülh haqqında bədbin notlar yox deyildir. Qəbrin üstündəki "əbədi sülh" yazısı (İ.Kant), "müharibənin baş verməməsi üçün insanların qanı əvəzinə su doldurmaq lazımdır" (L.Tolstoy) ifadəsi, ilk insanın qətlindən bu günümüzə qədərki reallıqlar, mifoloji, dini, elmi mənbələr bizə çox şey deyir. Bütün hallarda problemin mərkəzində insan durur, postmodern dünyanın reallıqları isə bir qədər fərqlidir...

Müharibəyə təsir mexanizmi, güc amili kimi baxılan müasir dövrdə sülh arzusu sadələvhlük kimi də gö-

rünə bilər. Qərb alimləri cəmiyyəti idarə etmək üçün dəyərlərdən fərqli disiplinlər (mexanizmlər) üzərində işləyirlər. Həmin təsir mexanizmləri xristianlıqdakı "etiraf" amilindən qaynaqlanır və individualizmə təkan verir. Bu tendensiya nəticə etibarilə hamının "bir dünyəvi gücə" tabe etdirilməsi yaxud bir gücün yerdə qalan kütləni idarə etməsini asanlaşdırmağa xidmət edir.

İslam fəlsəfəsində isə "böyük cihad" - nəfslə mübarizə məqsədi daşıyan tərbiyə üsulu, hiss və emosiyaların cilovlanması təlimi işlənmişdir. Qurandan qaynaqlanan nəfslə mübarizə metodu "böyük cihad" 7 səviyyədə ibarətdir:

- ✓ "nəfsi əmmarə" – insanın nəfsinə qul olan halı;
- ✓ "nəfsi lövvamə" – nəfsinin zərərinə anlayan halı;
- ✓ "nəfsi mülhimə" – ilhamlı halı;
- ✓ "nəfsi mutmainnə" - şad, xoş, qane olan halı;

- ✓ "nəfsi raziyə" - insanın razı halı;
- ✓ "nəfsi mərziyə" – insanın Allah rızasını anlama halı;
- ✓ "nəfsi kamilə" - nəfsin tam cilovlanmış halı.

"Etiraf" bir insanın səhv və xətlərinin, günahlarının başqa bir insan qarşısında dillə ifadəsi, nəticə etibarilə təskinlik və bəraət formasıdır. Cihad isə təskinlik və bəraət alma deyildir. İnsanın heç bir kənar təsir altında qalmadan öz vicdan işi, Uca yaradanın ölçülərinə (Qurana) müvafiq, hamı üçün və hər kəsə açıq özünü yetişdirmə üsuludur. "Etiraf" halı nəfsi tərbiyə mərtəbələrinin yalnız ikincisinə - "nəfsi lövvamə" (peşiman nəfs) halına müvafiq gəlir. Göründüyü kimi, İslam fəlsəfəsinin bir istiqaməti olan sufi təlimində isə insan yetişdirmənin bu haldan daha dərin 5 səviyyəsi qeyd olunur. Müasir Qərb nəzəriyyələrində insan psixologiyası ilə əlaqədar bu vacib məqamlar nəzərə alınmır. Belə ki,

qarşı tərəfin güclənməsi üçün tərəf müqabilin etirafı kifayət edir. Rəqabətin hökm sürdüyü şəraitdə etirafdakı məlumat rəqibin gücünün zəif tərəfini müəyyən etməyə imkan verir. Üstünlük qazanmaq üçün bu heç də kiçik məsələ deyildir. Qərbi sivilizasiyasında "etiraf" əsasında yaradılan idarə mexanizmləri insanların və qrupların tez bir zamanda mobilizasiyasına şərait yaradır.

İslamın hədəfi insanı insandan asılı etmək olmadığından tələsməyə də ehtiyac duyulmur. İslamın yayıldığı erkən çağlardan etibarən müsəlman alimlərinin bir sıra nəsilləri səbr və təmkinlə, "böyük cihad" metodu ilə yetişmişlər. Bu tendensiya sayəsində müsəlman sufilər, orden və təriqətlər, sufizm fəlsəfəsi yaranmışdır.

İnsan yetişdirmənin İslam metodu hamını, hər kəsi azad, könüllü birləşdirmək funksiyasına xidmət edir. İslam fəlsəfəsindəki "böyük cihad" sadəcə müsəlman tərbiyə mexanizmi deyil, insan şüurunun təkamül metodu, ümumvəhdət fəlsəfəsinə aparan yoldur.

"Etiraf" və "böyük cihad" metodlarının müqayisəsindən göründüyü kimi, İslamda insan tərbiyəsi daha dərin, fundamental mahiyyət kəsb edir....

Sülh mədəni inkişafın nəticəsi olduğu kimi, mədəniyyətin mütərəqqi xarakterinin qarantı da sülh amili ilə əlaqədardır. XXI əsrin müharibələri sivilizasiyaların müxtəlifliyi və toqquşması deyil, sadəcə düşüncəsizliyin nəticəsi - həsəd, təkəbbür, tamahkarlıq müharibələridir. Ona görə də sülh yollarını düşüncə mədəniyyətində, antropoloji, qnoseoloji, epistemoloji müstəvidə amaq lazım gəlir. İnsanlar arasındakı sülh mövqeləri sosial-psixoloji, fəlsəfi-etik, iqtisadi, geocoğrafi, hüquqi və siyasi maraqların kəsişməsində deformasiyaya uğrayır. Mövzunun dini-antropoloji müstəvidə geniş təhlilinə ehtiyac vardır.

Postmodern dünya dözümsüzlük, güc, ekstremizm və zorakılıqdan əziyyət çəkir. Cəmiyyətdə universal dəyərlərin yerini maddi maraq düşgünlüyü, qərəzlilik, qəsbkarlıq, siyasətin mənəviyyəti üstələməsi, iqtisadi

diyyatın siyasəti əvəz etməsi, ikili standartlara əsaslanan disiplinlər tutur. Bəşəriyyəti fəlakətə sürükləyən problemlərin nəzəri-praktik həlli tapılmır, primitiv mübarizə üsullarına geniş meydan açılır. Elmi-fəlsəfi müstəvidə problemdən çıxış yollarının tapılmaması, fəlsəfi ideyaların yetərsizliyi hətta "yeni dinlər (tanrısız dinlər) yaratmaq" təşəbbüslərində təzahür edir.

Halbuki səmavi dinlərdə, xüsusilə son və tamamlanmış hikməti ifadə edən İslam dinində bəşəriyyətin vəzifəsi bütün aydınlığı ilə yekunlaşır: "Ey iman gətirənlər! Hamınız bir yerdə sülhə (İslama) gəlin! Şeytanın yolu ilə getməyin, çünki o sizin açıq düşməninizdir!" (Quran, əl-Bəqərə / 208). "Allah (bəndələrinə) salam - əmin-amanlıq yurduna (Cənnətə) çağırır və istədiyini doğru yola salır" (Quran, Yunus / 25); (Ey insanlar!) Sizə Rəbbinizdən bir öyüd-nəsihət, ürəklərdə olana (cəhalətə, şəkk-şübhəyə, nifaqa) bir şəfa, möminlərə hidayət və mərhəmət (Quran) gəlmişdir! (Ya Məhəmməd!) De ki: "Allahın neməti və mərhəməti ilə - ancaq onunla sevinsinlər. Bu onların yığdıqlarından (fani dünya malından) daha xeyirlidir!" (Quran, Yunus / 57-58).

Həqiqətən də müasir müharibələrdə döyüş vasitələri, əməliyyatların sürəti və həcmi, məhvetmə gücü və xarakteri dəyişsə də səbəb dəyişməzdir: maddi maraq və qəsbkarlıq. İnsan təhlükəni hiss etdikdə iki yoldan birini seçir: ya ondan qorunur, ya da təhlükə obyektini məhv edir. Təbii ki, qorunma imkanı məhdud olduqda o, məhz zorakılığa əl atır. Nəticədə cinayət baş verir. Qurani-kərimdə buyrulur:

مَنْ عَفَا فِيَّ خِيَانًا لِّلَّهِ دِيْرِي
فِي عَصْنَانِ إِلَىٰ آلِ قُلُوْبِ

"Allah istər ki, üzərinizdə olanı (ağrılığını) yüngülləşdirsən, çünki insan zəif yaradılmışdır (Quran, 4/28).

Məlumdur ki, sivilizasiya ilə müqayisədə insan antropoloji və qnoseoloji cəhətdən çox az dəyişmişdir. Keçən əsrin əvvəllərində Əli bəy Hüseynzadə bu barədə yazırdı: "Tarixi dövrlərə təqsim üçün vəhşət və heyvaniyyət ilə mədəniyyət və insaniyyətdən daha mətin əsas olamaz! İnsaniyyəti heyvaniyyətdən, mədəniyyəti vəhşətdən təfriq edəcək bir əlamət varsa, o da qətl

və qitalın, xunxarlığın və xunrizliğin ortadan rəf olmasıdır... İstanbul fəth edildi, Amerika kəşf olundu, müqatilə, səfkiyəmə xitam buldumu, bəşəriyyət heyvanlıqdan xilas oldumu? Əsla!.. Vəhşətdə, heyvaniyyətdə bu günə qədər israr edib durmuşdur!..".

Mütəfəkkirin fikirləri bu gün də aktualdır. Müasir dünyada gedən proseslər, İraqda, Suriyada səngimək bilməyən müharibə fitnə-fəsadları, Kobani hadisələri bəşər düşüncəsinin ümumilikdə heç də dəyişmədiyinin göstəricisidir. Bəşəri problemlər insanı insanlıqdan uzaqlaşdırır. Ona görə də zaman-zaman ötən tarixə nəzər salmaq, bəşəri dəyərləri, ilahi fitrəti xatırlamaq, əməllərin hesabını düşünmək, saflaşmaq və bərpa olmaq lazım gəlir. Müqəddəs mətnlər, xüsusilə də İslamın müqəddəs kitabı Quran insanı mənəvi cəhətdən təmizləyir və gücləndirir. Keçmişdə olduğu kimi, müasir dövrün də təhlükəli tendensiyası gücə güc fəlsəfəsidir. Müasir elm bu fəlsəfənin arxasınca gedə bilməz, çünki dövrü tamamilə yeni, təhlükələr isə böyükdür. Müasir dünyadakı xaosun açarı müqəddəs Qurani-kərimdədir. Yalnız Quran hikməti bəşəriyyəti xilas edə bilər.

Quranda deyilir: "Sizdən əvvəl neçə-neçə nəsilləri (ümmətləri) peyğəmbərləri aşkar möcüzələrlə gəldikləri halda, (onlara) zülm etdikləri və iman gətirmədikləri halda məhv etdik. Biz günahkarları belə cəzalandırıraq" (Quran, Yunus /13).

Diqqətəlayiq haldır ki, Muhəmməd (ə) peyğəmbərin din uğrunda apardığı 28 əməliyyatdan 16-nın döyüşsüz və itkisiz olmasına baxmayaraq, yalnız Hudeybiyə sülhü Qurani-kərimdə fəth olaraq təsdiqlənmişdir. Müsəlmanlar və qeyri müsəlmanlar arasında bağlanan Hudeybiyə müqaviləsinin 8 şərti ilk baxışda müsəlmanların əleyhinə görünsə də, sonrakı hadisə və proseslər həmin müqavilənin doğrundan da sülh, qələbə, İslamın dünyaya inteqrasiyasının ən güclü təməli olduğunu göstərdi. Deməli əsl fəth, qələbə, sülh müharibəyə imkan verməməkdir.

Dosent, dr.

İradə Zərqanayeva

AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu

Özbəkstanın “günəş qızı” Zülfiyyənin lirikası və Azərbaycan

Zülfiyyə XX əsr özbək ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Qafur Qu-lamla, Aybəklə, Abdulla Qəharla, Rəmz Babacan, Şərəf Rəşidov, M. Şeyxzadə, Həmin Alimcanla birgə ədəbiyyat cəbhəsinə gəlmişdir və öz parlaq səhifəsini açmışdır. Özünün qeyd etdiyi kimi, “şairlik peşə yox, taledir, tale isə insanı tərk etməz”. Beləcə, öz şair taleyi ilə başbaşa qalan ölməz sənətkar, gözəl ana Zülfiyyə xanım poeziyasındakı gözəllik, aşiqanə duyğular, təbiət təsvirləri insanı, oxucunu düşündürməyə vadar edir. Ədəbiyyatşünas İbrahim Qafurov “Ürəkdə-ki od şeirə döndü” məqaləsində Zülfiyyə xanımın poeziyasının məziyyətindən, xarakterik obrazlarından ətraflı söz açmış, onun bahar tərəvətli, bahar nəfəsli sə-tirlərindən yazmışdır.

Zülfiyyə Daşkənddə dəmirçi ailəsində doğulmuşdur. İbtidai təhsilini bitirdikdən sonra, qızlar üçün açılmış pedaqoji məktəbdə oxumuşdur. Burada o, böyük ədəbiyyat dünyasına daxil olmuş və ilk şeirlərini yazmışdır. 1932-ci ildə “Həyat səhifələri” adlı ilk şeirlər kitabı çapdan çıxdı. Bu uğurlarına baxmayaraq, o, özünü zəif görürdü, həyat təcrübəsi az olduğundan hər addım çətin görünürdü. O, məqalələrinin birində yazırdı: “Mənim üçün həyatımın ən xoşbəxt çağları Həmid Alimcanla

olan 10 illik ailə həyatım olmuşdur. Böyük şair, zəhmətkeş və nizam-intizamı sevən, xarakteri ilə dostlarını heyrətləndirən Həmid Alimcan tək-cə ərim yox, həm də uşaqlarımın atası, sənət məsləhətçim idi. Mən düşünməyi, işləməyi, şeir yazmağı ondan öyrəndim”. 1944-cü ildə həyat yoldaşını itirən gənc qadın-şairə üçün dünya zülmətə döndü. Amma o övladlarını böyütməli idi.

Əmək fəaliyyətinə nəşriyyatdan başlayan Zülfiyyə müxtəlif mətbuat orqanlarında jurnalist kimi çalışmışdır. Daha sonralar 1953-1985-ci illərdə isə «Özbəkistanın xatun qızları», “Səadət” jurnallarının baş redaktoru olmuşdur.

Özbək xalqının məşhur şairi Zülfiyyə haqqında yazmaq, düşünmək, araşdırmaq aparmaq özü xoş bir təəssüratdır. Zülfiyyə yaradıcılığını yaxından izlə-dikdə onun keçdiyi həyat yoluna, bütövlükdə ömürlüyünə, taleyinə də bələd oluruq. Bəri başdan onun şeir dünyasındakı sirli-soraqlı duyğulara toxunmamış Zülfiyyə obrazını işıqlandıran bir neçə xarakterik lövhəyə diqqət yetirək:

Zülfiyyə - dünyaya göz açanda dünya boyda Günəş üzünə doğub.

Zülfiyyə - göydən enmiş mələyə bənzəyib.

Zülfiyyə - sevilən-seçilən, pərilər bulağına səhənglə enən qız olub.

Zülfiyyə - şair qəlblə olduğundan şair qəlblə ərlə ailə qurub.

Zülfiyyə - ana ucalığına yetən, analıq səadətinə qovuşan bəxtəvər olub.

Zülfiyyə - həyatı sevən, həyatın xoş gününə əl uzadan şair olub.

Nəhayət, Zülfiyyə - həyatın acı bədəsini də başına çəkməyə macal tapıb. Allah qismətinə bunu da yazıb.

Zülfiyyə - şöhrətin zirvəsini fəth edib.

Allahın qüdrəti böyükdür. Ürəyi qanamış şairi halal qazanılmış şöhrət ha-vasıyla ovundurdu. Dünyanın xoşniyyətli yazıçıları ilə Hindistan konfransında bir məclis başında göründü. “Müşairə” poeması Asiya və Afrika tərəqqipərvər yazıçılarının 1956-cı ildə Hindistanda keçirilən konfransının təəssüratları əsasında qələmə alınmışdır. Poema xalqlar dostluğu, insanpərvərlik və bu kimi başqa ideyaların təbliğini özündə əks etdirir”. Onun bu poeması C. Nehru mükafatına layiq görülmüşdür –

Fikirlər, xəyallar, gözəl duyğular,

Araya qırılmaz bir körpü saldı.

...Məhəbbət, sdaqət, hörmət körpüsü,

Ürəkdən-ürəyə sənət körpüsü.

C. Nehru adına mükafatı və “Nihilufər” mükafatını aldı.

Tərcümə meydanına girdi – Nekrasovu, Mustay Kərimi, Demyan Bednunu, Nazim Hikməti, M. Dilba-

zini. . . özbək dilinə çevirdi. Şair qəlbini çıraq edib dü-zü-dünyanı dolaşdı. Yolu Azərbaycandan-Bakıdan da keçdi.

Özbəkistanın xalq şairi (1965), Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1985) oldu. SSRİ deyilən dövlətin ən yüksək mükafatlarına layiq görüldü. El-oba, xalq-və-tən məhəbbəti qazandı. Balalarını böyütdü – atalarının şeirlərini zümzüməylə iliklərinə işlətdi, özünün ruhuna nəğmələr toxudu.

Nakam xoşbəxtlik, şöhrətin zirvəsi

Zülfıyyənin keçdiyi, yaşadığı ömürlük budur. Zülfıyyə də günlərin birində ruha döndü. 1996-cü il idi. Cismini özbək torpağına əmanət edib, ruhunu göylə-rə uçurdu - 50 illik ayrılıqdan sonra sevimli yar-yoldaşına qovuşmağa getdi. Nə yaşadısa onunla-onun xatirəsiylə yaşadı. Şeirlərində, publisistikasında bunlar görünür, oxuyan hər kəs bunları duyur. Həyatda insan ovqatının yaşantısı iki cür olur: cəmiyyətə qatılmaq üçün zahiri həyat tərzı, bir də özünü dərk edərək mənəvi yaşantı – daxili həyat tərzı. Bunların qovuşuğunda səmimiyyət olanda ziddiyyətli görünür, əksinə bunların qovuşuq yaşantısı cəsurluq, mərdənəlik tələb edir – həyat eşqi, ruh müqəddəsliyi anlamında tarazlaşır.

Bu yaşantılar ağışında Zülfıyyənin şeirlərini – söz yox ki, Azərbaycan di-linə tərcümələrini şeir həvəsiylə, Zülfıyyə marağıyla bir daha oxumağa başlayırsan.

Bu mütaliədə "Özbək ədəbiyyatı antologiyası", "Özbək şeirləri", "SSRİ xalqları ədəbiyyatı müntəxabatı", "Nəğməli Özbəkistan" adlı almanaxlarda, həmçinin 1969-cu ildə Mirvarid Dilbazinin ön sözüylə dərc olunmuş "Şeirlər" ki-tabındakı poetik nümunələr bələdçilik edir. İbrahim Qafurovun "Sözün işığı" məcmuəsindəki Zülfıyyə yaradıcılığına ədəbi-tənqidi baxış da köməyini əsirgəmir. Zülfıyyənin şeirlərini ən çox Ələkbər Ziyatay, həmçinin İlyas Tapdıq, Mirvarid Dilbazi dilimizə tərcümə etmişdir. Bunlarla yanaşı, Azərbaycanda Özbəkistan həftəsi

ərəfəsində şair Musa Ələkbərlinin redaktorluğu ilə nəşr olunmuş "Torpağa səcdə" kitabında şairin 35-ə qədər şeiri verilmişdir.

Zülfıyyə şeirlərinin qayəsi nədən ibarətdir? Mirvari Dilbazinin təbircə de-sək, "onun əsərlərinin ən böyük məziyyəti onların obrazlılığıdadır". Onun möv-zuları müxtəlif, boyaları rəngarəng, poeziyası nikbindir. Bu nikbin poeziya in-sanı yüksəlməyə, vüqarlı yaşamağa, mətanətli olmağa çağırır. Zülfıyyə vətən-pərvər, insanpərvər şairdir.

Orta Asiyanın toponimlərinə yaxından bələdliyim olmasa da şeir həvəsiylə, Zülfıyyə marağıyla Zülfıyyə şeirlərindəki bir ad – "Göyçədağ" diqqətimi çəkdi. Göyçə adına Türkistanda dağ olması faktı çox maraqlı göründü. İliq bir duyğu yaşatdı.

*Göyçədağ vəsfini Qazaxdan sorun,
Bu yerin havası eşqtək səfdir.
Göldə əks olunan camalı onun*

canlı kitabdır.

*Daddım Göyçədağın saf qımızından,
Baharın ətrini duydum onda mən.
Uzandım otluğa, qırıqlar bu an
İtdi üzümdən.*

*Getdim, burada qoyub qəlbimi, lakin
Özümlü dağların vurğunu saydım.
Dedim: "Göyçədağın nəğməsi təkin
Nəğmə yazaydım!"*

12 bəndlilik bu şeiri oxuduqca sanki Göyçənin dağını, düzünü dolanırsan: qarış-qarış, hər otu, çiçəyi üçün əyilirsən, ətrini duyub bir başqa çiçək üstə yü-yürürsən. Göyçə dağlarının ətəyində nazlanan Göyçə gölündə Zülfıyyə şeirindəki Göyçədağ ətəyində olan Aynagölü aradım. Dağlardan əsən bahar küləyi bir ayrı əzəmətdir. Göy otluqda o qədər uzanıb göylərin dərinliyini seyr etmişik ki... Zülfıyyə də şair könlüylə uşaqlığına dönüb göy otluğa uzanıb, illərin üzündə açdığı qırıqları, şırımları itirib. Bu ovqatı dağlar vurğunu olan hər kəs yaşaya bilər. Bu ovqata

dolan kəs Göycədəğ nəğməsitək nəğmə yazı bilər. Zülfıyyə kimi.

“Mənim poeziya müəllimim Həmid Alimcan olub. Mənə şeir yazmağı o öyrətdi” – Həmid Alimcanın işıqlı obrazı yaradıcılığında qırımızı xətt kimi görünüb –

*Sonsuz gözəlliklərə nəzar yetirdikcə mən,
Sevimli dost, əziz dost, yadıma sən düşürsən.
Odlu ürək, odlu göz, polad iradə səndə,
Unutmağa onları qüvvə hardaydı məndə.
Xatirimdən çıxmayan o xoş günlərimizdə
Küsişmək də olurdu, orada söz də, bez də.
Ancaq bəzən inciyib qırılsa da qəlbimiz,
Onda necə bəxtiyar, necə xoşbəxt idik biz.*

Zülfıyyə bütün şeirlərində H. Alimcana olan eşqini, həsrət qəlbini oxucusu ilə bölüşdürür.

Zülfıyyə gözəl tərcüməçi idi. O, dünya ədəbiyyatı nümunələri ilə yanaşı, Azərbaycan şeirini özbək dilinə çevirməkdən yorulmurdu. 30 il bundan əvvəl o, bir çıxışında xüsusi qeyd etmişdir ki, Azərbaycanın qadın şairlərindən Mədinə xanımın, Nigar xanımın, Mirvarid xanımın, Hökumə xanımın əsərləri ilə fərəhlənirəm. Mən onların şeirlərini sevə-sevə özbək dilinə tərcümə edirəm. Azərbaycanın klassik şairi, ictimai xadimi Molla Pənah Vaqifin şeirlərini Nəvai dilinə çevirərkən böyük sevinc hissi duydum. Cəmi iki-üç cümlədə əks olunan ümman məhəbbəti şərh etməyə lüzum yoxdur. Azərbaycan mətbuatında kifayət qədər Zülfıyyənin yaradıcılığından nümunələr, haqqında məqalələr dərc olunmuşdur. Hər iki xalqın ədəbiyyat və incəsənət xadimləri Zülfıyyə və M. Dilbazinin dostluğunu yüksək dəyərləndirmiş, tarixi əhəmiyyət vermişlər. Mirvarid xanım da Zülfıyyəni tərcümə etməkdən yorulmayıb. O, Zülfıyyəyə “günəş qızı” deyərdi. “Mən Zülfıyyə deyərək, xəyalımda bir enerji çeşməsi çağlayır. Bu çeşmənin suları, böyük amallar, arzular, nəğməsi ilə Zülfıyyənin ürək sözüdür”.

M. Dilbazinin “Əziz Zülfıyyə”, “Zülfıyyə”, “Zülfıyyə özbək xalqının şairidir” və s. məqalələri ədəbiyyatşünaslığımızın özbək qızının yaradıcılığına verdiyi yüksək dəyər və onların dostluğunun əziz xatirəsidir. Özbək akademiki Vahid Zahidov xalq şairi M. Dilbazi haqqında

“İncə və od ürəkli sənətkar”) adlı irihəcmli məqalə yazıb, özbək mətbuatında dərc etdirmişdi. Həmin məqaləni 1980-ci ildə Xəlil Rza tərcümə edib “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti vasitəsilə oxucuların diqqətinə yetirmişdir.

“Zülfıyyə poeziyasında yeni həyat və qadın azadlığı, ictimai həyata çağırış, yeni insan, cəhəltə nifrət, elmsevərlik, vətənpərvərlik mövzusu əsas xətti tutur”. O, uşaq ədəbiyyatının inkişafında misilsiz xidmətləri olan şairlərdəndir. “Güllərim” (1959) adlı kitabı körpə balalara şairin ən gözəl töhfəsidir. “Ona Fərhad deyirdilər”, “İki yoldaş”, “Müştair”, “Vadi ulduzları”, “Nəğməli qələm” və s. poemaların müəllifidir. “Nəğməli qələm” poeması böyük şair və alim Çolpanın davamçısı Musa Aybekin xatirəsinə həsr olunmuş və əsərdə onun bədii obrazı yaradılmışdır.

1956-cı ilin ilk aprel günləri idi. Səməd Vurğunun ağır xəstə yatdığı aylar idi. Dünyanın, o cümlədən, Özbəkistanın bütün yazıçı və şairləri böyük sənət-kardan hal-əhval tutur, qəlbədən ona cansağlığı diləyirdilər. Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Bakıya axışmışdı. O günlərdə Özbəkistandan Qafur Qulam, Aybək, Zülfıyyə xanım Bakıya gəlmişdilər. Hamı Səməd Vurğuna həsr etdi-yi şeirlərini oxuyur, mətbuatda dərc etdirirdi. Sonra-bir aydan az ötmüşdü ki, Səməd Vurğun dünyasını dəyişdi. Yenidən Bakı ziyarətçilər dənizinə döndü. Bu dəfə hamı kədərli, dərdli idi. Qafur Qulam, Zülfıyyə, Aybək...

Aradan 20 ilə yaxın vaxt ötdü. Bakıda S. Vurğunun ev-muzeyi açıldı. Həmin günlər-1975-ci ilin oktyabrı idi. Azərbaycanda Sovet ədəbiyyatı günləri keçirilirdi. Özbəkistandan da böyük bir qrup qonaq gəlmişdi. Həmin ərəfədə-Azərbaycanda sovet ədəbiyyatı günləri açılan günün səhəri S. Vurğunun ev muzeyinin açılış mərasimi təşkil olunmuşdu. Bayram iştirakçıları bütünlüklə bu təntənəli tədbirin iştirakçı nümayəndələrinə çevrildilər. Həmin günün səhəri özbək xalq şairi Zülfıyyənin unudulmaz hadisənin təsiri ilə yazdığı yeni şeiri hər

kəsi kövrəltmişdi –

*Bu gün bütün ölkə Vurğunun qonağıdır.
O hamıya lazımdır!
Öz oğullarına və dostlarına...*

Zülfıyyə xanım bu hadisədən aldığı təəssüratını “Şairin evində” silsilə şeirlə-rə çevirmişdi. “Bir dəne papiros” (çevirəni Məmməd Aslan) şeiri ağır təəssürat-dan yaranmışdı. Burada şairin son dəfə çəkdiyi papirosun yarısını görən şairə Zülfıyyənin qəlbi göynəmişdi –

*Qəlbində intizar, gözündə maraq,
Onunla öpüşüb ömrün sonunda.
Papirosda olan etibara bax,
Yarımqıq qalıbdı ömrü onun da.
Yarımqıq papiros gör nələr deyir,
Təkcə od sönməyib onun qorunda.
Ey sözün xaqanı, sərrafı şair,
Necə nəğmə sönlüb dodaqlarında?!*

Səkkiz bəndlik bu şeiri həyəcan-sız oxumaq çətindir. Muzeyin rəy kitabında özbək elçiləri xeyli ürək sözləri yazmışdılar. Zülfıyyə belə yazmışdı: “Böyük Səməd Vurğun əsrlər boyu milyonların qəlbində əbədi yaşayacaqdır. Həmçinin onu çox sevən özbək xalqının qəlbində”.

Zülfıyyənin şeirlərində parlaq boyalarla öz bədii ifadəsini tapan mövzulardan biri də xalqlar dostluğu, həmrəylikdir.

Professor Pənah Xəlilov şairin bu duyğularını – poetik nümunələrini yük-sək dəyərləndirərək yazmışdır: “Bu lirikada yalnız Zülfıyyəyə məxsus intim, fərdi duyğular və düşüncələr vardır. Lakin bu fərdi-intim aləm həm də bəşəridir, tale-yin zərbəsinə məruz qalmış nakam qadınların, 28 yaşında dul qalıb ömrünü ailə-sinə, ümidini qələminə bağlamış anaların və şairlərin könül aləmini təmsil edir”.

Bu yazıda ömrünün daha çox gənclik çağlarını, gənclik eşqini izlədiyimiz Zülfıyyənin yubileyi qarşı-sındayıq. Özbəkistan xalqı unudulmaz şairinin yubileyi-ni yaqın ki, yurd boyu təntənəli qeyd edəcəkdir. Biz isə öz dostluq, qardaşlıq ehtiramımıza söykənib, şeirə-sənətə olan məhəbbətimizə güvənib bir yarpaq sözlə Zülfıyyənin poetik ömürlüyünü vərəqlədik. Poetik ömrün yaşıl yarpağına toxun-duq.

Almaz ÜLVİ

Filologiya elmləri doktoru

Toktoqul Satılqanov

*Qırğız xalqının aşığı, 12 il Sibirdə
sürgün həyatı yaşadıqdan sonra oradan
qaçaraq vətəninə iki ilə piyada gəlib
çıxmış Toktoqul Satılqanovun
keşməkeşli ömür yolu və yaradıcılığı*

Toktoqul Satılqanov 1864-cü il oktyabr ayının 25-də indiki Qırğızistan Respublikasının Oş vilayətindəki Ketmen-Töbə qəsəbəsi yaxınlığındakı Quşçusu kəndində anadan olub. Onun doğulduğu kəndin adı azərbaycanlılara da doğmadır. Çünki türk tayfalarının adını daşıyan Quşçu kəndləri burada da var. Toktoqulun doğulduğu kənd indi istedadlı xalq ozanının adını daşıyan rayona tabedir. Xalq akınının atasının adı Satılqandır. Əksər türk xalqlarında olduğu kimi qırğızlarda da övlad atanın adıyla çağrılır. Rusiyanın təsirilə sonluğu ov, yev-lə tamamlanan fəmiya formalaşanda əksər qırğızlar kimi Toktoqulun atasının adı olan Satılqan ona fəmiyaya çevrilir.

Satılqan bölgənin zarafətçil, şirin lətifələr danışan, bədahətən şeirlər söyləyən, bugünkü anlamda monotamaşalar göstərən insanlarından birisi olmuşdur. Toktoqulun anası da ürəkləri kövrəldən, necə deyərlər, daş ürəkli insanların da gözündən yaş çıxara bilən bir ağıçı olmuşdur.

Uşaqlığını keçə çadırlarda, yayda yaylaqda, qışda qışlaqda keçirən, məktəb, mədrəsə üzü görməsə də, fitri istedadı, iti yaddaşıyla ailə üzvlərinin, qohumlarının, sonra da bölgədə yaşayanların diqqətini özünə cəlb edən Toktoqul yeniyetməliyində çobanlıq edərkən təbiətin hər cür sərt üzünü görür. Sürü otararkən borana da düşür, qoyunlara

hücuma keçən ac yırtıcılarla da üzləşir. Hava xoş, kefi kök olanda dağ bulaqlarının suyundan içib çəmənlərdə oxumaqla səsinə cilalayır. Dağlara, göydə uçan quşlara "konsert" verə-verə bir akın kimi yetişib. Beləcə 13 yaşından yırlar söyləməyə başlayıb.

Onun fitri istedadını ailəsi və Naken, Esenaman, Çondun kimi yırçıların şeirləri gəlişdirir. Tarixi qaynaqlara sadıq qalan, əsərlərində fakt və sənədlərə dayanmağa üstünlük verən məşhur qırğız yazıçısı Tölöqon Qasimbekov "Gəlgəl" romanında bölgənin məşhur qopuz düzəldən və ifaçısı Niyazalı onu himayəsinə götürdüyünü, şagirdinə yalnız çalıb oxumağı, qırğızların ağızı ilə desək akınlığı öyrətmir, həm də quzunun və ya oğlağın bağırsaqlarını təmizlədikdən sonra onu tərsinə çevirərək necə qaşayıb naziltmək lazım gəldiyini, həmin bağırsaqları kölgədə qurudarkən onun uzanması üçün hansı çəkiddə daş bağlamaq lazım gəldiyini, necə deyərlər, bağırsaqdan qopuz üçün yüksək keyfiyyətli sim düzəltməyi, qopuzun çanağı və qolu üçün ağac seçməyi öyrədir.

Toktoqul Satılqanov da az bir zamanda həm mahir qopuz düzəldən usta, həm də məclislərdə günlərlə dastan söyləməyi bacaran sənətkar kimi tanınır. O, yalnız özündən əvvəl yaşamış akınların yaratmış olduqları dastan və yırları söyləməklə kifayətlənmir, özü də gündəlik həyatda baş verənləri, gördüklərini mu-

siqinin və bədii sözün vasitəsilə dinləyicilərinə çatdırır.

Toktoqul Saltıq oğluna böyük şöhrət gətirən isə təxminən iyirmi yaşlarında Arzımat adlı akınla deyişməsi, bu deyişmədə Arzımatı yenməsi olur. Tölöqon Qasimbekovun yazdığına görə bir çox aşığılar və şairlər kimi Toktoqulun da ilk sevgisi uğursuz olur, oxu daşa dəyir. O, bölgənin varlılarından və nüfuzlu şəxslərindən olan Subanın qızına vurulur. Ustadı Niyazalı Toktoqulun özünü-sözünü bilmədiyini görüb başqa bir şagirdi Töröyə tapşır ki, onun dərdini öyrənsin. Toktoqulun çox səmimi dostu olan akın Törö ustadının tapşırığını yerinə yetirir. Niyazalı bu sevdanın baş tutmayacağını, varlı Suvanın qızını kasıb sənətkara verməyəcəyini bilsə də, ruhdan düşmür, çıxış yolları axtarır.

O, bölgənin ünlü xalq ozanlarından olan, həm də Suvana uzun illər dostluq edən Cengicok və xanımını elçi göndərir. Cengicok qopuzu, musiqisi və sözü ilə Suvanı yumşaltmağa çalışsa da, mümkün olmur. Suvan nəinki qızını vermir, hətta keçmiş dostunu, bölgənin ünlü sənətkarını evindən qovur.

Bundan inciyən Toktoqul Suvana tənqid edən yırlar yazaraq məclislərdə oxuyur. Nəğmələrində ozanlığın-aşıqlığın var dövlətdən, əsil-nəsildən üstün olduğunu tərənnüm edir. O, deyir ki, var-dövlət bir qaza, fəlakət nəticəsində əldən gedə bilər, dədə-babası bəy xan olanın

övladı bivec ola bilər. Amma akınlıq Allah vergisidir. Akını xalq sevər və onun hörmətini saxlar, adını yaşadar.

Toktoqul Satılqanov yırlarında yalnız Suvanı tənqid etməklə qalmır, vətəninə işğal etmiş rusları və onlara yarınan yerli məmurları, əsilzadələri də tənqid etməyə başlayır. Onun nəğmələri bölgəni idarə edən rus məmurlarını bərk narahat etsə də, xalq arasında böyük nüfuzu olan akını özləri cəzalandırmır. Onu yerli məmurların əli ilə cəzalandırmağı qərara alır. Qaynaqların verdiyi bilgiyə görə onu bölgə məmurlarını ifşa edən "Beş qaban" və başqa şeirlərinə görə həbs edirlər.

Qırğız xalqı arasında böyük nüfuzu olan, hətta çox vaxt cəsarətinə və ötkəmliyinə görə rus məmurlarının belə onunla hesablaşmalı olduğu, qadın olsa da, xalqın datka, yəni sərkərdə ləqəbi verdiyi Kurmancan Datka ruslara xidmət edən yerli məmur Kerimbaydan xahiş edir ki, Toktoqulu həbsdən azad etdirdin. 1811-1907-ci illərdə yaşamış, qırğız sərkərdəsinin xanımı olmuş Kurmancan qırğızlar arasında qan düşmənlərini barışdıran, tayfa davalarına son verən, həmişə haqlının tərəfində duran, kasıb-kusuba, əlsiz-ayaqsız himayədarlıq edən bir el anası kimi tanındığından Kerimbay onun sözündən çıxıb bilmir. Toktoqulu həbsdən azad etdirəcəyinə söz verir.

Həbsxanada Toktoqulla görüşən Kerimbay ondan tələb edir ki, oxuduğu nəğmələrə görə xalq arasında ondan üzr istəsin və bir daha rus məmurlarını, yerli bəyləri, mirzaları, imkanlı və nüfuzlu şəxsləri tənqid edən nəğmələr oxumasın. Lakin Toktoqul Kerimbayın şərtlərinə əməl etməkdənsə Sibirə sürgünə getməyi üstün tutur. Onu at arabasında Sibirə sürgünə göndərəndə də qopuz çalaraq öz taleyindən bəhs edən yırlar söyləyir.

Xalq ozanının ömür yolunu araşdıranlar Toktoqulun Əndicanda 1898-ci ildə çar Rusiyasına qarşı baş qaldırmış üsyanda fəal iştirak etdiyini, rus əsgəri birliklərinə qarşı döyüşdüyünü və yırları ilə üsyançıları işğalçılara qarşı savaşa dönməz olmağa ruhlandırıldığını yazırlar. Üsyan yatırıldıqdan sonra Toktoqul da həbs edilir. Öncə ona edam cəzası kəsilsə də sonra bu cəza Sibirə sürgünlə əvəzlənir. Sibirin sərt təbiəti Toktoqulu ruhdan salmur. Yeniyetməli-

yində və gənciyində qazandığı həyat təcrübəsi köməyinə gəlir. Sibirdə dörd il nəzarət altında və ağır şəraitdə işlədilsə də, oradan qaçmağı bacarır. Qarlı dağlardan, keçilməz meşələrdən, nəhəng çaylardan keçərək, günlərlə ac-susuz qalsa da, insanlardan gizlənsə də iki ilə doğma evlərinə gəlib çıxır. Qoca anasının tək qaldığını, ağlamaqdan gözlərinin kor olduğunu, 2-3 yaşında qoyub getdiyi oğlunun öldüyünü, arvadının onun dönəcəyinə ümidini üzərək evi tərk edib getdiyini görür.

Bütün bu sarsıntılar xalq ozanının ruhdan salmur. O, bir dərviş dözümlü, dərviş səbrilə qopuzunu çalır, yeni qoşduğu yırlarıyla, yeni bəstələrilə xalqını doğruluğa, düzlüyə, haqqa, ədalətə, səxavətə çağırır. Onun "Alımkan", "Süyümkan", "Nasılkan", "Güllə", "Nə ilginç", "Nəsihət", "Dərmə", "Sənət", "Dünya", "Ömür" kimi dərin fəlsəfi məzmunlu şeirləri xalqın əzbərinə çevrilir.

Bolşeviklər silah gücünə hakimiyyəti ələ aldıqdan sonra sadə xalq arasında nüfuzu olan, insanları öz tərəflərinə çəkərək onlardan bir təbliğatçı kimi istifadə etməyə başlayırlar. Dağıstanda Süleyman Staliski, Həmzət Sadasa, Qazaxstanda Cambul Caboyev kimi Qırğızstanda da Toktoqulu da tərəflərinə çəkə bilirlər. Satılqanov oğlu Toktoqul Satılqanov Toktoqula çevrilir. Bolşeviklərin xalqlara azadlıq verəcəyinə, insanlar arasında bərabərlik yaradacaqlarına, sinfi ziddiyyətləri aradan qaldıracaqlarına, varlı ilə kasıbın bərabər olacağına inanan akın yaşlı çağlarında tərənnüm yırları söyləməyə başlayır. "Hansı qadın Lenin kimi oğul doğmuş" yırı ona böyük şöhrət qazandırır. Yırları bir çox xalqların dillərinə çevrilir. Azərbaycan-

da da xalq ozanının sosializmi, sovet rəhbərlərini tərənnüm edən əsərləri çevrilərək çap olunur.

1933-cü il fevralın 17-də indi adını daşıyan rayonun Sasık Ciydə kəndində dünyasını dəyişən Toktoqul Satılqanov adının əbədiləşdirilməsi üçün 1965-ci ildə Qırğızstanda SSR Dövlət Mükafatı təsis edilmiş, Qırğızistan Dövlət Flarmoniyasına, məktəblərə, kolxozlara və başqa mədəni maarif müəssisələrinə onun adı verilmiş, həyatından bəhs edən opera yazılmış, kino film çəkilmiş, Bişkekdə

əzəmətli heykəli, bölgələrdə büstləri qoyulmuşdur.

Qırğızlar arasında çox ünlü qopuz ustası, yırçı kimi tanınan Korgol, Alımkul, Barpi, Kalık, Osmonkul və başqaları özlərini Toktoqulun şagirdi saymışlar. Qırğızstanın məşhur tarixi romanlar müəllifi Tölöqon Qasimbekov "Gəlgəl" romanında Toktoqul Satılqanovun ömür yolunu əsas götürsə də onun timsalında daxili ziddiyyətlər ucbatından xalqın Rusya əsarətinə düşməsinə, bu səbəbdən çəkdiyi əziyyətləri, bir sözlə XIX-XX yüzillərdə qırğızların ağır və məşəqqətli həyatını bədii dillə təsvir etmişdir.

Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra Toktoqul Satılqanov Qırğız ədəbiyyatında ilk dəfə V.İ.Lenin haqqında yır söyləyən akın kimi deyil, Rus işğalçılarının bölgədəki məmurlarının törətdiyi vəhşilikləri xalqına çatdıran, xalqın sadə əmək adamlarını haqsız incidən varlıları tənqid edən, gəncləri vətənpərvər, döyüşkən bir ruhda böyütmək istəyən bir xalq ozanı kimi qiymət verilməyə başlanmışdır. Onun 1920-ci ilədək söyləmiş olduğu yırların toplanmasına, nəşrinə və gənc akınlar tərəfindən ifasına diqqət artırılmışdır.

Prof. dr. Əli Şamil

Tüm dünyanın Türke ihtiyacı olacak

Uluslararası hukuka göre Azerbaycan Cumhuriyetine bağlı olan Karabağ bölgesi Ermenistan tarafından işgal edilmiş durumdadır. Hiçbir ülke ve uluslararası kuruluş ermenilerin kurduğu Dağlık Karabağ Cumhuriyetini tanımamaktadır. Azeri tarihçiler Dağlık Karabağ'ın kendi geçmişlerini temsil eden topluluklardan Albanya halkına ait topraklar olduğunu kabul etmektedirler. Yüzlerce kavmin yaşam bulduğu Kafkasya'da yazılan Karabağ trajedisi insanlık için içler acısıdır.

1578'de Osmanlı İran seferinden sonra bu bölgede Gence-Karabağ vilayetini kurmuştur. Fakat kısa süre sonra bölge Safeviler'in kontrolüne girmiştir. 1722-1724 Rusya İmparatorluğu bölgeye girer. Osmanlı Rusya'nın bölgede etkinliğini önlemek için Karabağ'ın kontrolünde olmasını ister. Azerbaycan'ı işgal eden Rusya Karabağ'ı Osmanlıya bırakır. 1731-1736 Osmanlı-İran Savaşı sonrası bölge İran'a bırakılır. Bu bölgede Penah Ali HAN'ın kurduğu Karabağ Hanlığı 1748-1805 yılları arasında hüküm sürmüştür. Ondan sonra Hanlığı oğlu İbrahim Halil Han yönetmiştir.

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası yapılan Gülistan Antlaşması ile Dağlık Karabağ Rusya'ya verilir (1813). Rusların yönetimindeki Dağlık Karabağ'da 1823 tarihinde yapılan nüfus sayımında nüfusun %80'i Türklerden oluşmaktaydı. Ruslar bu bölgedeki ermeni nüfusunu artırmak için Anadolu'dan ve İran'dan yüzbinlerce ermeni'yi bu bölgeye göç ettirerek hristiyan bir devletin kurulması için hazırlık yapmıştır. 1832'de de yapılan nüfus sayımında Türkler çoğunluğu oluşturuyordu. Ruslar Kafkasya'da er-

menilerin güçlenmesi için gereken her türlü girişimde bulunmuştur.

1917 ekim Devriminden sonra Ermenilerle Azerbaycanlılar arasında çatışma başladı. 18 Mart 1918'de Bakü'deki ermeni yanlı yönetim Komünizm karşıtı toplulukların kontrol altına alınması için Rus Ordusunu Bakü'ye çağırır. Bakü'de yaşanan olaylar üç günde 10.000 Azeri'nin ölümüne neden olur. Bakü'nün yanı sıra Gubada ve Şamaxı'da da katliam yaşanmıştır. Azerbaycan da 27 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eder. Kurulan Musavat Hükümetinde Mehmet Emin Resülzade Başkanlığa, Fethali Han Foyinski de Başbakanlığa seçilir. Kurulan Musavat Hükümeti 16 Haziran 1918'de Tiflis'ten Gence'ye taşınır. Ermeniler mevcut boşluktan yararlanarak bölgeyi kontrol altına almak için gizli örgütlerini aktive ederek istenmeyen olayların yaşanmasına yol açtılar.

Bu katliamlar Doğu Cephesi komutanı Kazım Karabekir'i harekete geçirir.

Karabekir Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'yı 15.000 kişilik orduyla Nahçıvan üzerinden Bakü'ye gönderir. Nuri Paşa Rus-ermeniler ordusunu hezime uğratarak 15 Eylül'de Bakü'ye girer. 17 Eylül 1918'de de Gence'deki hükümeti Bakü'ye getirir. Bu savaşta ikibine yakın Mehmetçik yaşamını yitirmiştir.

30 Ekim 1918'te imzalanan Mondros Mütarekesiyle Osmanlı teslim olunca ordusu da dağıtıldı. Bölge sorumlusu Thomson bölgeyi kontrol altına alınca öncelikle olaylara yol açan Bakü'deki ermeni yanlısı yöneticileri ve ermeni terörist örgüt elemanlarını cezalandırmıştır. 11 Ocak 1918'de Paris barış konferansında "bağımsız Azerbaycan Devleti" tanınır. İngilizler 1919'da bölgeyi terk eder. Ermeniler yeni oluşan durumdan da faydalanarak durumdan vazife çıkarıp felaket yaratmaya devam ederler. Azerbaycan Ordusu Karabağ'daki ayaklanmaları bastırmaya çalışırken Rus Ordusu Azerbaycan'ı işgal için yola çıkar. 28 Nisan

1920'de Rus Ordusu Azərbaycan'ı işgal ederek Bağımsız Azərbaycan Demokratik Cumhuriyetini sonlandırır. 24 Temmuz 1923'te KARABAĞ'ın Azərbaycan'a bağlı özerk bir bölge olduğu ilan edilir.

Ruslar Azərbaycan'ı işgal ettikten sonra Azərbaycan topraklarına ermenileri ve rusları yerleştirmeye koyulurlar. Amaçları Türkleri yok saymak, yok etmektir. Bölgenin zenginliklerinden ve imkânlarından ruslar ve ermeniler yeterince yararlanırken Türkler verilenle yetinmek zorunda kalmışlardır. SSCB döneminde Yukarı Karabağ'daki Türk nüfusu giderek azaltılmıştır. SSCB döneminde Karabağ'daki Türk nüfusu %80'lerden %25'e düşmüştür. SSCB farklı dillerin, farklı etnik grupların, farklı kültürlerin, farklı inançların, farklı düşüncelerin yaşam bulduğu bir milletler topluluğu idi. Bu topluluklar farklılıklarını yenededikleri için taraf oldular, bu nedenle de gerçek bir birlik oluşturulamadı. Bu da sistemin istenen şekilde işlevini yaşama geçirilememesine yol açmıştır. SSCB döneminde Ermeniler Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayamadılar, çünkü o zaman gerçeği yok saymak mümkün olamazdı. Komünist sistem zaman içinde yozlaşarak, yobazlaşarak, hedefine ulaşacak gücü kaybedince sistem kendini tüketerek çöküşe geçmiştir. Gorbaçov döneminde yaşama geçen glasnost (açıklık), prestroyka (yeniden yapılanma) politikalarından da cesaret alan ermeniler Yukarı Karabağ'da (Dağlık)devlet kurarak Ermenistan'la birleşmek için faaliyete başladılar. 12 Temmuz 1988'de Özerk Yukarı Karabağ Ermenileri Ermenistan'a bağlandıklarını ilan ederler. Ermenistan Parlamentosu da 1 Aralık 1989'da Yukarı Karabağ ile birleşme kararı alır. Moskova bu kararı tanımadı Ermenistan ve Karabağ Ermenileri toplumu germek için ellerinden geleni yaptılar. Sonunda Azerilerle Ermeniler arasında çatışmalar başladı. SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu 19 Ocak 1990'da Bakü'de olağanüstü hal ilan eder. 19 Ocak gecesi Bakü'ye giren Kızılordu gereksiz ve aşırı silah kullanarak yüzlerce insanın ölümüne neden olmuştur. 18 Ekim 1991'de Azerbaycan bağımsızlığı ilan eder.

Ocak 1992'de çatışmalar artınca hem Azeriler hem de ermeniler milli ordularını savaşa sürmeye başladılar. 81. Rus Tümeni ermeni güçlerine destek verdiğini bildirdi. 26 Şubat 1992'de Hocalı'da

1300'den fazla Türkü öldürdüler. Çocuk, kadın, erkek ayırt etmeden katliam yaptılar. Rus ordusunun ermenilere destek vermesi Azerbaycan'da komünist yönetime karşı büyük tepkiye yol açtı. 3 Ekim 1993'te Haydar Aliyev Devlet Başkanı oldu. 18 Ekim 1993'te de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Ermenistan Azerbaycan'da yaşanan iç meselelerden de yararlanarak saldırılarına devam etti. Ermeniler uluslararası kuruluşların uyarılarına daha önce nasıl duyarsız kalmışsa yine vurdum duymaz davrandılar. Haydar Aliyev döneminde 9 Mayıs 1994'te Ermenistan, Karabağ, Azerbaycan temsilcileri bir araya gelerek "ateşkes"e karar verince 16 Mayıs 1994'te Antlaşma imzalandı.

Ateşkes ilan edildiğinde görüldüğü tablo felaketin ta kendisiydi. 1987-1988 de Ermenistan'dan kaçarak kurtulan 250.000 Azeri Bakü'de aç, susuz biçare bir durumdayken buna bir de 1988-1994 arası Karabağ ve çevresinden gelen bir milyondan fazla Azeri katılınca Bakü ve çevresi çaresizlerle dolup taşmıştır. Bu tabloya maalesef Rusya ve Batı sessiz kalmıştır. "Ateşkes"ilmiş bu kez de Azerilerin yaşam için yaptıkları açlık, yoksulluk savaşı başlamıştır. Haydar Aliyev Azerbaycan'ı düzlüğe çıkarmak için elinden gelen çabayı gösterdi. Azerbaycan Haydar Aliyev'in gösterdiği çağdaş çizgide yoluna devam etmektedir. Azerbaycan dünyevi bir devlet olarak yoluna devam ederse güzel günler kapıdadır. İnsan merkezli, bilim ve akıl eksenli, demokratik hukuk devleti yaklaşımı Azerbaycan'ı bu yüz yılın yıldızı haline getirecektir. Azerbaycan'ın da temel sorunu eğitimidir. Eğitim sürekli gelişim ve yenilenme temelli olmak zorundadır. Çekilen acıların tekrar yaşanmaması için sorunların bilim ve akıl yoluyla çözümü Azerbaycan Karabağ'da uluslararası niteliklere sahip bir üniversiteyi acilen yaşama geçirmek mümkün olacaktır. Bilimden yana tavır almayan toplumların ayakları üzerinde durması imkânsızdır. Daha çok çalışmak, daha çok yol alarak hedefe doğru yürüyüşe devam etmek zorunluluğu vardır.

...Uluslararası kuruluşların tüm uyarılarına rağmen Ermeniler el altından gördükleri destek nedeniyle Birleşmiş Milletlere bile kulak asmamışlardır. Ermeniler Karabağ'ın yanı sıra Azerbaycan'ın Karabağ dışındaki topraklarını da işgal

**Prof. dr.
Ali Özden**

etmek cesaretini göstermişlerdir (Laçın, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrail, Gubatlı, Zengelan). Azeriler beklemedikleri, hazır olmadıkları bir tablo içine düşünce iç sorunlarının da etkisiyle toparlanamamışlardır. Bu nedenle topraklarını korumada istenen başarıyı gösterememişlerdir. Bu savaşta Azerbaycan yaklaşık 20.000 yiğidini kaybetmiştir. 16 Mayıs 1994'te ateş kes antlaşması yapıldı. Ateş kesmekle huzur gelmiyor, Azerilerin yüreğinde ateş sönmüyor, SAVAŞ devam ediyor. Azerbaycan'ı yok olmaktan kurtaran Haydar Aliyev 12 Aralık 2003'te vefat etti. O'nun çizdiği yolda oğlu İlham Aliyev ilerlemektedir.

* * *

1989-1990'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde ortaya çıkan yenileşme ve yeniden yapılanma süreci başlayınca biz de Türkçe konuşan ülkelerle iletişim sağlayarak birlikte olmak için elimizden gelen çabayı gösterdik. Bizim amacımız; başkalarının yaptığını, yapabileceği şeyleri yapmak değil, yapamayacakları hatta devletin bile yapamayacağı işler için kollarımızı sıvadık. İlk yıllarda iletişimde çektiğimiz sıkıntılar nedeniyle başarısız olmamıza rağmen yolumuza devam ettik. Nihayet 1996'da tüm Türkçe konuşan ülkelerden gelen bilim adamlarının katkısıyla Antalya'da büyük bir kongre yaşandı. Türklerin 70 yıllık hayatının Antalya'da yaşanması herkesi memnun etti. Büyük yolculuk için ilk adım atıldı. Daha sonraki yıllarda başta Azerbaycan olmak üzere diğer Türki Cumhuriyetlerde de toplantılar organize ettik. Orta Asya'ya giden yolun Azerbaycan'-

dan geçtiğini anladık. Bu nedenle de Azerbaycan ile olan ilişkilerimizi en üst düzeyde tutmaya karar verdik. Biz tüm zorluklara rağmen yola devam etmeye mecbur olduğumuza inanıyorduk. Bizi zorlayan güç, kendimiz için bir şeyler yapmayı değil başkaları için bir şeyler yapmamızı öğütüyordu. Bizi zorlayan güç te dilimizden ve düşlerimizden kaynaklanıyordu. 1997'de Bakü'de gerçekleştirdiğimiz Kongreyi diğer Türki Cumhuriyetlerde yapılan Kongreler izledi. Dilde birlik kadar bilimde de birliğin

başarılı geçti, gerçekten tarih yazıldı. Hem Hocavend'liler, hem de Türkiye'den gelen hocalar inanılmaz duygular yaşadılar. Ben de ikinci gün yapılan toplantıda "yaşanan acıların hafiflemesi, şehitlerin ruhunun huzur bulması ve var olmak için ivedilikle Karabağ Üniversitesi'nin kurulması için elimizi çabuk tutalım" dedim. Dağlar, taşlar, tarlalar, bayırlar bağıyor. Şehitlerimiz çığlık atıyor "unutmayın bizi" diye. Araz-Kur ırmakları "Anadolu'dan geliyorum, yüreğinize su serpmeye geldim" diye çağlıyor. Şe-

kurulursa tüm dünya insanın kim olduğunu, adamın kim olduğunu öğrenecek" dedim. Ayrıca O'na "tüm dünyanın yarın Türke ihtiyacı olacağını" söyledim. "Nasıl?" dedi, ben de ona "daha çok, daha çok çalışırsak, eğitimimiz de adam gibi dünyevi bir eğitim olursa güneş mutlaka zapt edilecektir" dedim.

Karabağ sorunu çözüm bekliyor, mutlaka bu sorun çözülecek. Sorun varsa mutlaka çözümü de vardır. Sorunların çözümündeki en iyi yol bilim ve aklın kullanılmasıdır. Azerbaycan bu savaşta

önemi bu kongrelerde ortaya kondu. Anadolu'da gerçekleştirdiğimiz projeyi Azerbaycan'da da yaşama geçirmek için epeyce çaba gösterdik. Gence'de, Nahçıvan'da birbirinden güzel toplantılar yaptık. Bu konuda Prof. Dr. Büyükkıışı Ağayev ve ATHEM Başkanı İlham İsmailov'a ne kadar teşekkür etsek azdır. 2014 Ekim 24-25'de Hocavend'de "Azerbaycanlıların ve Diğer Türk Dilli Halkların Emekdaşlık Merkezi -ATHEM" ve Türk Gastroenteroloji Vakfı işbirliği ile IV. Akademik Tıp ve Tarih Kongresini yapmaya karar verdik.

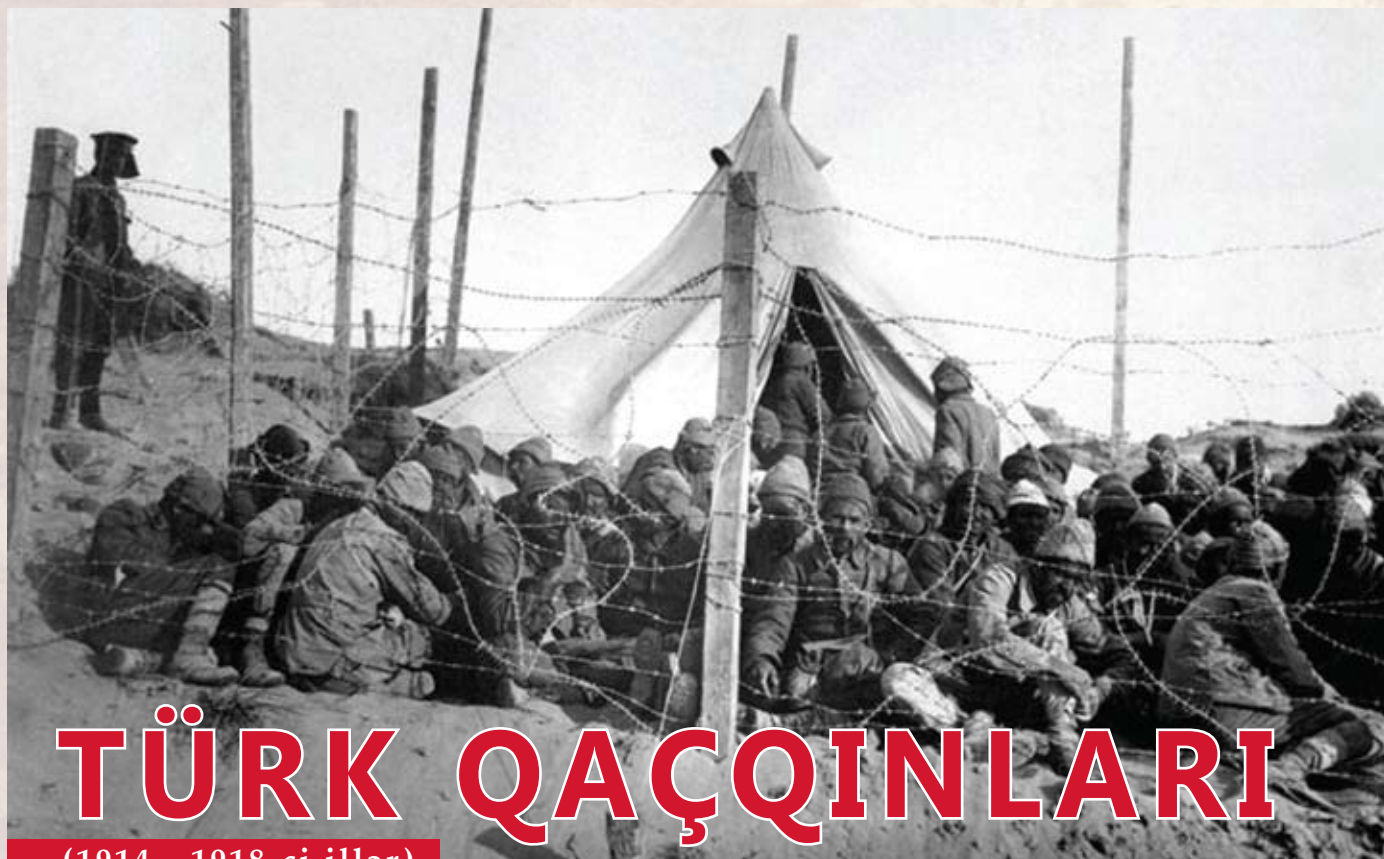
* * *

23 Ekim 2014'de, sabaha yakın, sisler içinde uyuyan Bakü'ye uçduğumuz indi. ATHEM başkanı İlham İsmayılov bizi Salyan rayonu Karaçala (Qaracala) kasa-basındaki evinde en iyi şekilde ağırladı. Hatta Türkiye'den gelen hocalar "Abi, böyle ağırlama olmaz, biz bunun altından kalkamayız" dediler. Hocavend Toplantısı da diğer toplantılar gibi çok

hitler "bizi unutsanız bile Karabağ'ı unutmayın" diye bağıyor. Karabağ'ın dağları, taşları, tarlaları ağaçları, çiçekleri, kuşları ağlıyor "nerede kaldınız, haber alamıyoruz" diye. Kendimizi anlatmak için, onların da insanca, adamca bizi anlamaları için Karabağ Üniversitesi'nin kurulması şart.

Uçakta tanıştığım, Karabağ'da, silahlı olmadığından odunla savaştığı için yenidoğan Sabir Mammadov, "Bu yara, bu acı ölümden de beter, çocuk binlerce öldü. Atalarımızın ölüsü orada, kalanlarımız da ölü sayılırız." diyor. O beş kişilik bir ailenin babası, her yıl birkaç kez Karabağ kokusunu almaya, Karabağ'ın sesini duymaya gelmiş. Sabir derki "ben de, karım da, çocuklarım da hazırız ölmeye, çünkü çektiğimiz acı ölümden de beterdur". Bana her Bakü'ye gelişinde Türkiye'ye geçtiğini, "çünkü yalnız olmadığımızı da hissetmek ister gönülüm" diyor. Bizi uyurken öldürdüler, tüm cihan biliyor, ama seslerini çıkarmıyor. Ben O'na "Karabağ'da Üniversite

ekonomik olarak ta büyük bir çöküş yaşamıştır. Yaşanan sosyal dram ise hala devam etmektedir. Ermenistan'dan göç zorlandıkları ve ölümler yüz yüze geldikleri için Azerbaycan'a sığınan 250.000 Azeri Bakü ve çevresinde yaşam mücadelesi vermektedir. Karabağ savaşında evinden köyünden olan bir milyondan fazla insan da yine Bakü'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Bu insanlar 20 yıldır çözüm bekliyorlar. Bu insanlar 20 yıldır acı ve gözyaşı içinde var olmaya çalışıyorlar. Dünyaya kin ve nefret tohumlarını dikenler hoş görülmemelidir. Toplumları bu dünyada yargılamazsak insanlara da doğaya da zarar vermiş oluruz. Aynı yanlışları yaparak insana ve insanlığa acı verirler. İnsanlar gibi toplumlar da kendilerini anlamaya, kavramaya, yargılamaya mecburdur İnsanlar gibi toplumlar da aynaya bakıp olup biteni görmelidir. Gerçekten kaçarak barışa, huzura, mutluluğa kavuşamayız. Tüm dünya Sabir'i anlamaya çalışmazsa insanlığından utanmalıdır.

TÜRK QAÇQINLARI

(1914 - 1918-ci illər)

Nüşabə Məmmədovanın "Türk qaçqınları (1914-1918-ci illər)" adlı monoqrafiyası ingilis dilində Estoniyanın Tallin şəhərində Azərbaycan-Estoniya Elmi Araşdırmalar Mərkəzinin təşkilatı dəstəyi ilə nəşr olunmuşdur. Bu kitabın ingilis dilində Avropa Birliyi ölkələrinin birində çap olunmasının başlıca səbəbi, hal-hazırda az qala bütün dünya mediasını zəbt etmiş qondarma "erməni soyqırımı" iddiasının bir daha əsassız olduğunu sübut etməkdir.

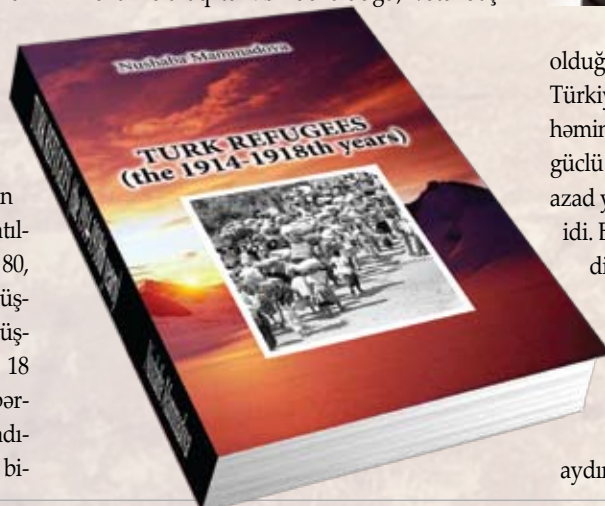
I Dünya müharibəsinə Türkiyənin qoşulması ilə, ermənilərin silahlı dəstələri yaradaraq döyüşlərə göndərilməsi və bu kimi yeni dəstələrin təşkil edilməsi üçün ianə toplanmasını daha da gücləndirdi. Bu tədbirə tək Cənubi Qafqaz ərazisində yaşayan ermənilər deyil, bütün Rusiya imperiyası ərazisində yaşayan ermənilər qoşuldu. 1914-cü il oktyabrın 30-da Odessadan erməni könüllülərinin ilk dəstəsi türklərə qarşı vuruşmaq üçün Qafqaza göndərildi. Onların tərkibində 135 nəfər var idi. İkinci qrupun tərkibinə isə 1000 nəfərə qədər erməni qatılmışdı. Həmin ilin noyabrın 5-də Bakıdan 80, noyabrın 6-da 120 nəfər türklərə qarşı döyüşmək üçün erməni dəstələri cəbhəyə yola düşdülər. Qısa müddət ərzində Qafqazda 18 yaşdan 40 yaşadək olan ermənilərin səfərbərliyi keçirildi. Yeni-yeni silahlı dəstələr yaradılırdı. "Kaspiy" qəzeti 1914-cü il saylarının bi-

rində yazırdı: "Erməni azadlıq hərəkatının veteranı, az qala Türkiyə ermənilərinin əfsanəvi qəhrəmanı olan Andronik indi türk ordusunun arxasında əməliyyat keçirən bütün erməni könüllü dəstəsinin başçısıdır." Erməni tarixçisi Lalayan etiraf edirdi ki, Daşnaksütyun partiyası 10.000 könüllü yaradaraq Türkiyəyə qarşı döyüşə göndərmişdi.

Müharibə başlayandan sonra yaranmış ictimai-siyasi durumda Azərbaycan xalqı müharibəyə açıq-aydın baxışla baxmağa hazırlıqsız deyildi. Həmin dövr mətbu orqanlarında dərc olunan yazılara nəzər saldıqda, belə bir mənzərə yaranır: azərbaycanlılar, o cümlədən xalqın öndə gedən ziyalıları seçim qarşısında qalmamışdılar. Azərbaycanlılar bir-mənalı olaraq tərkibində olduğu, vətəndaşı

Nüşabə Məmmədova

olduğu Rusiyanı deyil, eyni millət olduğu Türkiyə seçimində qətiyyətlidir. Doğrudur, həmin dövrdə xalq öz ətrafında birləşdirəcək güclü bir siyasi partiya olmasa da, xalq özü azad yaşamaq istəyini hiss etdirəcək bir halda idi. Bununla əlaqədar M.Ə.Rəsulzadə deyirdi: "...Böyük müharibənin Qafqaz türklüyünə doğurduğu ümid belə idi: Milliyət prinsipinin qalib gələcəyinə bağlanmış bir ümid."

I Dünya müharibəsi illərində Türkiyəyə meyillilik gənclər arasında daha aydın şəkildə görünməkdə idi. Türkiyənin

müharibəyə qoşulması ilə bir çox azərbaycanlı gənclər Türkiyə tərəfinə keçərək rus ordusuna qarşı vuruşurdular. Bu işə hökumət orqanları tərəfindən böyük narahatçılıqla qarşılanırdı. Bu məlumat İrəvan Quberniyası Jandarm İdarəsinin rəisinin məktubunda öz təsdiqini tapmışdır. Həmin məktubda yazılır: *"Gənclərin, müsəlman əhalisinin müxtəlif bəhanələrlə getməsi (Türkiyə nəzərdə tutulur-N.M.) haqqıqətən də müşahidə edilir."*

Bu vəziyyət dövlət və hökumət orqanları tərəfindən olduqca böyük narahatçılıqla qarşılanırdı. Bunun səbəbini Türkiyə sərhədlərini aşıb gələn türk emissarlarının (türk gizli agentlərin) Azərbaycanda apardığı təbliğatın nəticəsi olaraq qiymətləndirirdilər. Bununla bağlı olaraq, Qafqaz canişini xüsusi şöbəsinin Bakı Şəhər Jandarm idarəsinə yazdığı "Tam məxfi" məktublarında ayıq olmağa, belə halların qarşısının alınması üçün bütün tədbirlərin görülməsi barədə göstərişlər öz əksini tapmışdır.

Müharibənin yaratdığı ab-hava Azərbaycan milli ictimai təşkilatlarının fəaliyyətində də açıq-aşkar müşahidə edilirdi. İctimai təşkilatların fəaliyyətinin əsas istiqamətləri türk qaçqınlarına və müharibədən zərər çəkən türk-müsəlman əhalisinə yardım işinin həyata keçirilməsi istiqamətində köklənmişdir.

Türkiyənin müharibəyə qoşulmasından sonra, "Bakı müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti"nin, türk qaçqınlarına kömək üçün, bütün müsəlmanlara müraciəti ünvanlanırdı. Bu işə Rusiya dövlət və hökumət orqanları arasında ciddi narahatçılığa səbəb olurdu. Qafqaz canişini xüsusi şöbəsinin Bakı qubernatoruna yazdığı 2149 sayılı "Tam məxfi" məktubunda yazılır: *"Məlumat üçün bildirirəm ki, türk panislamistləri Türkiyə tərəfindən Rusiyaya qarşı düşmənçəsinə çıxış edərək, bütün dünya müsəlmanlarına çağırış tərtib etmiş, bu çağırış artıq xarici dillərə tərcümə olunaraq, bütün ölkələrdə müsəlman əhalisi arasında yayılmışdır. "Müqəddəs müharibə mütləqdir" başlığı altında tərtib olunmuş çağırışda müqəddəs müharibədə müsəlmanların xristianların əsarətindən, zülmündən gecikmədən azad olmaq elan olunurdu. Sizdən xahiş olunur ki, bu məsələnin ayıq, ciddi qarşısını alalım və bu cür məsələlərin yaranmasını tam müsadirə edəsiniz."*

Osmanlı dövlətinin I Dünya müharibəsinə qoşulması ilə, böyük çətinliklərlə də olsa, rəsmi icazə ilə "Bakı müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti"nin Qars vilayətində nümayəndəliyi – Qars Komitəsi fəaliyyətə başladı. Komitəyə Azərbaycanın görkəmli ziyalılarından olan Xosrov Paşa Bəy Sultanov rəhbərlik edirdi. Qars Komitəsinin tərkibində Aslan bəy Səfi-

kürdski, Əlixan Kantəmirov, Firuz bəy Ordubadski, Gülsüm xanım Ordubadski və b. görkəmli ziyalılar fəaliyyət göstərirdilər.

Qars Komitəsinin bütün fəaliyyətinə böyük dəstək Rusiya Dövlət Dumasının deputatı Məmməd Yusif Cəfərov tərəfindən olunurdu. Bu dəstək dövlət və hökumət rəhbərləri ilə aparılan danışıqlar nəticəsində əldə olunurdu. Məmməd Yusif Cəfərov, Türkiyənin müharibəyə qoşulduğu, Qafqaz cəbhəsində hərbi əməliyyatların başladığı ilk günlərdə bu ərazidə olmuş, gördüyü mənzərə barədə öz xatirəsində yazırdı: *"...Taleyin bana müqəddər etməsə qaçqınlar zühur edən yerlərə düşüb büxtiyar onların dəhşətli və fəlakətli hallarını gözümlə görmək məcburiyyətində oldum. Gördüklərimdən hasil etdiyim təəssürat təhəmmül olunmayacaq bir hal idi. İndi də yürəgim sıxılmadan o halları xatirəmə gətirə bilmirəm və zənn edirəm ki, bütün ömrümdə bu ağır və dəhşətli mənzərələr xati-*

rimdən çıxmayacaqdır."

Qars vilayətində və Türkiyə sərhədlərində baş verən bütün hadisələr və digər məsələlər barədə məlumatlar Qars Komitəsinə daxil olur, bununla bağlı tədbirlər həyata keçirilirdi. Qars vilayəti və sərhədlərdə türk qaçqınları, həmçinin müharibədən zərər çəkən türk müsəlman əhalisi barədə məlumatların toplanması, onlara zəruri yardım göstərilməsi, o cümlədən tibbi yardım göstərilməsi üçün xüsusi dəstələr təşkil olunmuşdur. Qars vilayətinə göndərilməsi üçün yardım dəstələrinin, o cümlədən tibbi dəstələrin təşkili məqsədilə, "Bakı müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti"nin sədri Mirzə Əsədullayev, Rusiyanın ayrı-ayrı ali təhsil ocaqlarında oxuyan azərbaycanlı tələbələrə müraciət etmişdir. Bu müraciətə cavab olaraq, Moskva, Peterburq, Xarkov, Kiyev və digər şəhərlərdə təhsil alan tələbələr Bakıya gəldilər. Tələbə dəstələri təşkil olunaraq, Qars

vilayətinə göndərilmişdir. Bundan əlavə Azərbaycanın hər yerindən Bakıya gələn müəllimlərdən ibarət dəstələr təşkil olunmuş, ərzaq və geyim əşyaları paylamaq üçün Qarsa yola salınmışdır.

Qars vilayətində fəaliyyət göstərən dəstələr tərəfindən, həmçinin yerləşdirilməsi mümkün olmayan türk qadın və uşaqları yığılaraq, vilayət ərazisində yerləşdirilir və ya Azərbaycana göndərilirdi. Qars vilayəti üzrə səlahiyyətli nümayəndəsi Xosrov Paşa bəy Sultanovun məlumatında yazılır: *"...Dəftərə qeyd etdiyimizə görə, Qars oblastında 220.000, Batum oblastında 20.000, Sürməli uyezdində 900.000, Diyardında 10.000, Ərzrumda 16.000, Tortum ətrafında Yatab komandanlarının verdiyi məlumata görə 5.000, Milos ətrafında 20.000 qaçqın və hərbezadə vardır..."* Bu rəqəmlərlə apardığımız hesablamalara görə, təkcə Qars vilayətinin müxtəlif yerlərində 1.191.000 türk qaçqı-

nı yerləşdirilmişdir. Bundan əlavə Batum vilayəti üzrə azərbaycanlı dəstələrin 1915-ci ilin sentyabrında siyahıyaalması zamanı məlum olmuşdur ki, Batumda 40.000-dən çox, Kutaisidə 15.000, Aşağı Acarda 13.000, Şavşed-İmerxev sahəsində 800, Ardanuçda 60, Axıs-kada 3.000, Ahalkələkdə 4.000 və s. türk qaçqını məskunlaşmışdı.

Yuxarıda qeyd olunan rəqəmlər, Qars vilayəti üzrə qaçqınların bütöv sayı deyildir. Belə ki, həmin illərdə vilayətdə Azərbaycan nümayəndəliyi ilə yanaşı, digər qeyri-müsəlman təşkilatları, həmçinin hərbi dəstələr, sanitariya dəstələri və s. fəaliyyət göstərirdi. Həmin təşkilatlar və dəstələr tərəfindən qaçqınlar, o cümlədən uşaqlar yığılaraq Rusiyanın müxtəlif şəhərlərinə göndərilirdi. Bununla əlaqədar, Azərbaycan milli-ictimai təşkilatları belə bir bəyanat vermişdir: *"...müsəlman uşaqlarının xristian ailəsi tərəfindən himayəyə alın-*

masına...öz dinindən, xalqından ayrı tərbiyə olunmasına yol verə bilmərik!" Rusiya ərazisində fəaliyyət göstərən Azərbaycan komitələri tərəfindən müəyyən sayda uşaqlar yığılaraq Bakıya gətirilsə də, bizə hələlik məlum olmayan sayda türk qaçqınlarının, o cümlədən qadınların və uşaqların Rusiya ərazisində yerləşdirilməsi istisna deyildir.

Rusiya ərazisində kimsəsiz türk uşaqlarının, o cümlədən qadınlarının yığılaraq himayəyə alınması, onlar üçün uşaq evləri açılması, həmçinin qaçqın və müharibədən zərər çəkən türk müsəlman əhalisinə yardım işinin təşkili məqsədilə "Bakı müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti"nin Rusiya imperiyasının bir çox şəhərlərində komitələr – Moskva Komitəsi, Peterburq, Xarkov, Kazan, Orenburq və digər komitələri fəaliyyətə başladı.

Türk qaçqınlarına və müharibədən zərər çəkən türk-müsəlman əhalisinə yardım et-

saxlanılan türk hərbi əsirlərinə göstərilən diqqət, Nargin adasında saxlanılan türk hərbi əsirlərinə qayıq vasitəsilə ərzaq daşınması və nəhayət, adadan 9 türk hərbi əsir zabitanın qaçdırılması və bu barədə tərkibində bir azərbaycanlı xanım – Sona xanım Hacıyeva olmaqla bir qrup tanınmış, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri barədə cinayət işinin aşılması və s.öz əksini tapmışdır.

"Türk qaçqınları (1914-1918-ci illər)" adlı ingilis dilində monoqrafiyada aşağıdakı məsələlər işıqlandırılmışdır:

1. Müharibənin başlanması ilə əlaqədar olaraq, bir sıra fəvqaladə tədbirlərin həyata keçirilməsi, hərbi xəstəxanaların təşkili, Qars vilayətində müharibədən zərər çəkən və qaçqın türk müsəlman əhalisinin vəziyyəti barədə məlumatların toplanması, həmçinin ilkin yardım göstərilməsi məqsədilə Qarsa azərbaycanlı nümayəndə heyətinin göndərilməsi

masını faktları işıqlandırılmış;

5. Müharibə düşürgələrində evləri dağıdılmış, öz valideyinlərini itirmiş minlərlə türk qaçqın uşaqlarının yığılaraq, onlar üçün Qars vilayəti ərazisində və Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycan ərazisində uşaq evlərinin təşkil edilməsi, həmçinin uşaq evləri üçün xüsusi təlimatlar və qaydalar işlənilib hazırlanması;

6. Azərbaycan ziyalılarının təşkilatçılığı ilə həyata keçirilən tədbirlərə Rusiyanın ali təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin qoşulması, Qars vilayətinə onlarla tələbə dəstələrinin göndərilməsi, türk qaçqınlarına yardım etmək məqsədilə tələbələr tərəfindən mədəni tədbirlərin həyata keçirilməsi;

7. Azərbaycan milli-ictimai təşkilatları tərəfindən qaçqınlara və müharibədən zərər çəkənlərə yardım məqsədilə mədəni tədbirlərin keçirilməsi;

mək məqsədilə, Azərbaycanın hər yerində "Bakı müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti"nin komitələri – İrəvan, Naxçıvan, Yelizavetpol, Şuşa, Şamaxı, Quba, Salyan, Lənkəran və digər bölgələrində komitələri fəaliyyətə başladı. Bu komitələrə yerli əhali tərəfindən ianələr daxil olunurdu. Azərbaycanlı xanımları öz üzərlərində olan qızıl əşyalarını belə yardım etməkdən əsirgəmirdilər. İnanə qutularından bir çox hallarda qızıl üzük, biləzik və digər zinyət əşyaları, çıxarıldı. Bütün yardımlar Qars vilayətində qaçqın və müharibədən zərər çəkən türk müsəlman əhalisinin istifadəsinə yönəldilirdi.

Monoqrafiyada əks olunan ən mühüm hadisələrdən biri, azərbaycanlıların türk hərbi əsirlərinə göstərdiyi qayğı, Gəncə dəmiryolu üzərindən vaqonlara yığılaraq Sibirə aparılan türk hərbi əsirlərinə bağışlanan hədiyyə çantaları, Qars vilayətinin müxtəlif ərazilərində

və bu barədə öncədən rəsmi dövlət orqanları ilə aparılan danışıqlar, "Qardaş köməyi" layihəsinin hazırlanaraq təşkili;

2. Azərbaycan ərazisinin hər bir yerində yerli komitələrin təşkili. Müharibədən zərər çəkən və qaçqın türk müsəlman əhalisinə yardım məqsədilə bütün əhalinin könüllü səfərbər olunması

3. Qars vilayəti ərazisində qaçqın və müharibədən zərər çəkən türk müsəlman əhalisinə yardım işinin təşkil olunması, bu ərazidən, xüsusilə sərhədlərdən, döyüş bölgələrindən evləri dağıdılmış türklərin yığılaraq həmin ərazilərə yaxın olan yerlərdə yerləşdirilməsi və yaxud Azərbaycana gətirilməsi faktları işıqlandırılmış;

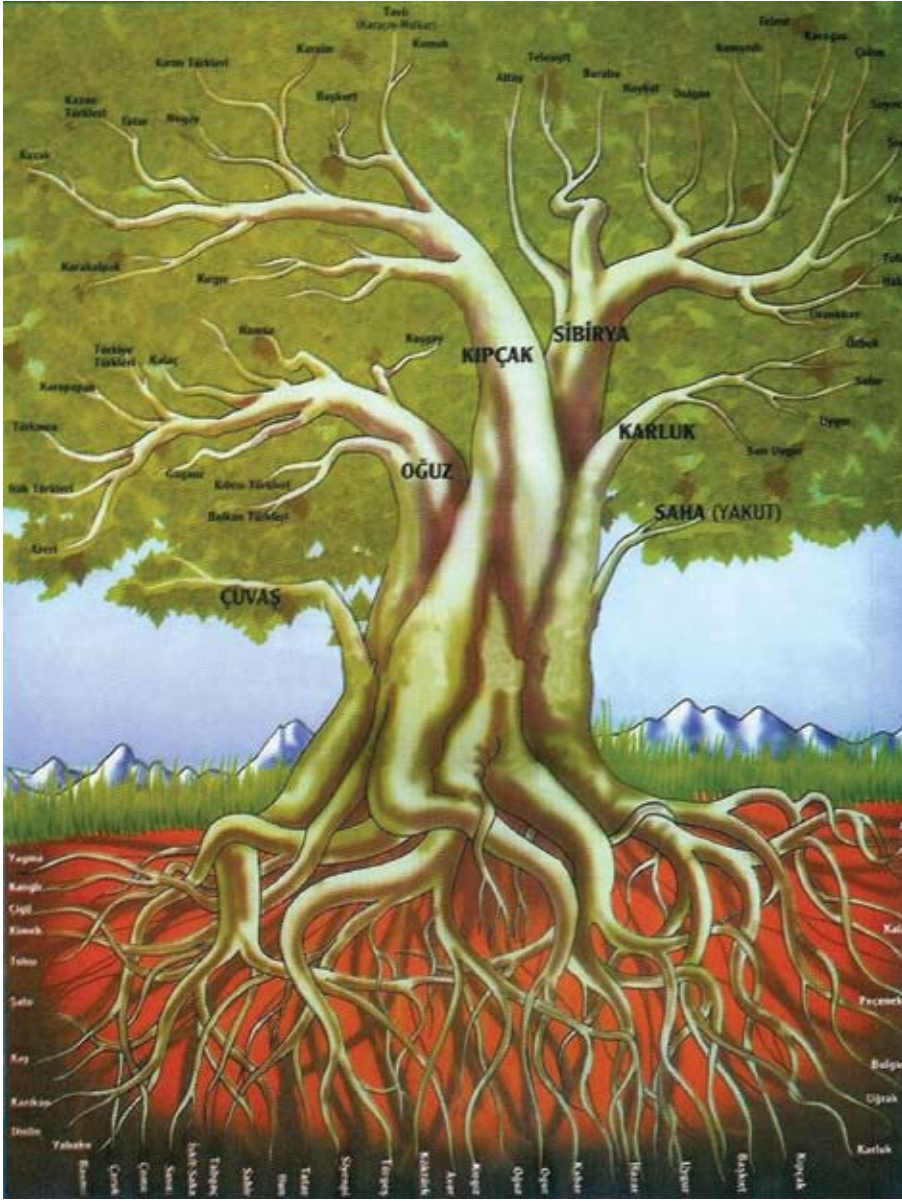
4. Qars vilayətinin bir çox ərazilərində ərzaq komitələri və tibbi məntəqələrin təşkil olunması, Azərbaycandan bu komitələrə tələbələr, həkimlərin, müəllimlərin cəlb olun-

8. Döyüş bölgələrindən rus əsgəri tərəfindən vaqonlara yığılaraq Rusiya şəhərlərinə göndərilən qaçqınların toplanması, uşaq evlərinin açılması məqsədilə həmin şəhərlərdə milli komitələrin təşkil olunması;

9. Qars vilayətinin bir neçə kəndində və Nargin adasında saxlanılan türk əsrlərinə göstərilən yardım məsələləri işıqlandırılmışdır. Tərkibində bir azərbaycanlı xanım – Sona xanım Hacıyeva olmaqla bir qrup tanınmış azərbaycanlılar tərəfindən 9 nəfər türk zabitanın Nargin adasından qaçdırılması və bu barədə cinayət işinin aşılması və s.öz əksini tapmışdır

Monoqrafiyada göstərilən tarixi faktlar, erməni millətçiləri tərəfindən mütəmadi olaraq hazırlanan 1915-ci ildə qondarma "erməni soyqırımı" haqqında layihələrin bir daha əsassız olduğunu sübut edir.

"Birlik"

ORTAQ TÜRK DİLİ

Uzun illərdən bəri ortaq türk dili yaradılması bir problem kimi tədqiqatçıları narahat edir. Bu məsələ XIX əsrin sonlarından xakas alimi N.Katanovu da maraqlandırır. Dostu Arseniy Yarılova yazdığı məktubunda o deyirdi: «...mən bütün türk ləhcələri lüğəti tərtib etməyə başlamışam. İndiyə qədər sözlərin sayı 60 000-ə çatdırılıb. Hələ 15 illik iş var. XX yüzillikdə çapına başlayacağam».

Həmin lüğətin əlyazması hal-hazırda Tatarstanın Dövlət Arxivində saxlanılır...

Türk soylarının dilləri ilə birbaşa təmasda olan, ədəbiyyat nümunələrindən çevirmələr edən, türk bölgələrini

başdan-başa gəzən bir adam kimi ürəklə deyə bilərəm ki, ən inkişaf etmiş, ən anlaşılıq, şirin, öztürkcə Azərbaycan türkcəsidir. Bunu türkiyəli dostlarımız da etiraf edirlər. Ancaq bizim bu gözəl, təmiz türkcəmizi digər türk xalqları, xüsusilə də keçmiş Sovetlər Birliyində yaşamış türklər arasında yaymaq, təbliğ etmək, sevdirmək, ən əsası isə qəbul etdirmək imkanımız nə qədərdir?! Müstəqil olan digər türk respublikalarında da ortaq türk dili ilə bağlı iş gedir. Məsələn olaraq Özbəkistanda çap olunan bir kitabçanı diqqətinizə çatdırıram. Bu, Bəxtiyar Karimovla Şoaxmad Mutalovun hazırladıkları «Urtatürk tili» (1992) kitabça-

sıdır. Müəllifin fikrincə, ortaq türk dili yaradılması üçün Beynəlxalq Ortaq Türk dili İnstitutu yaradılmalı, ayrı-ayrı türk respublikalarında onun filialları təşkil olunmalıdır.

Məncə, bu ideya süni bir ortaq dilin yaradılmasına yönəldilmişdir. Süni dil isə esperanto kimi, yaşamayacaq. Uzaq başı bu dili hər xalqın bir qrup dilçi alimi biləcək. Geniş xalq kütləsi arasında onun yayılmasına və yaşamasına ümid azdır. 1997-ci ilin iyun ayının 10-da Başkörtostanın paytaxtı Ufa (Öfö) şəhərində mənim də iştirakçısı olduğum Türkoqolqların Beynəlxalq Konqresində tanınmış alim Ə. Tenişev öz çıxışında ortaq türk dili məsələsinə toxunaraq demişdir: «Ortaq türk dili üçün süni dil yaratmaq əvəzinə türk xalqlarından birinin dilini ünsiyyət vəsaiti kimi seçmək daha doğru olardı. Bunun üçün həmin türk xalqının dünyada tanınması, iqtisadi inkişafı, əhəlinin sayı, dilinin bir sıra xarici ölkələrdə öyrədilməsi, həmin ölkənin dünya miqyasında nüfuzu və s. nəzərə alınmalıdır». Ə.Tenişev ad çəkməsə də, söhbətin Türkiyə türkcəsindən getdiyi hamıya aydın idi. Onu da qeyd edirəm ki, əvvəlki tədbirlərdə olduğu kimi, burada da rus dili ünsiyyət dili olaraq qalsa da, ikinci ünsiyyət dili kimi Türkiyə türkcəsi özünü təsdiqləməyə başlamışdır. Aspirantların, litsey tələbələrini, alimlərin bir çoxu çıxışlarını Türkiyə türkcəsində edirdilər. Bu baxımdan Türkiyənin imkanları çox genişdir. İstər Azərbaycanda, istərsə də keçmiş Sovetlər Birliyinin hər tərəfində, hətta Sibirdə belə türk litseyləri açılır, yüzlərlə xakas, tıva, başkört, çavaş (çuvaş), Azərbaycan, qaqauz, türkmən, saxa və digər türklərin uşaqları, gəncləri bu dildə öyrənir, Türkiyədə təhsil alır, bir mütəxəssis kimi yetişərək vətənə dönrülər. Ən əsası, müstəqil türk respublikaları bir-birilərdən fərqli olaraq Türkiyəyə başqa münasibətdədirlər...

Məlumdur ki, «türk» adını üstümüzə saxlaya bilmədiyimizə görə, «türk dili» deyəndə, bir çoxları tərəfindən söhbətin «türk» adını qoruyub saxlayan türkiyəli qardaşlarımızın dilindən getdiyi anlaşılır. Bu da bəzilərinin əlində türklüyü inkar üçün əsas bəhanəyə çevrilib. Əlbəttə ki, bütün bunlar məlumatsızlıqdan irəli gəlir. Bu məlumatsızlığı da təşkil edən, xalqı

yolundan sapdıran, başqa dövlətlərin mənafeini güdən, ucuz «qoyma-qoymalarla», «timsah göz yaşları» ilə türkün «gününə» ağlayan qüvvələr vardır. Lakin «türk dili»ni inkar etməyə cəhd göstərənlər ən azı onu bilməlidirlər ki, hələ türkə hücumlar olan Sovetlər Birliyi dövründə belə sovet dilçilik etmi Azərbaycan dilinin türk dillərinə aid olduğunu inkar etmədilər. Lakin onu sırf oğuz qoluna aid edənlər buradakı qırpaq elementlərini də danmamalıdır. Qırpaq türkləri Azərbaycanın, ümumiyyətlə, Qafqazın ən qədim sakinlərindən olduqlarından onların dillərinin bu bölgədəki xalqların dillərində öz əksini tapması da təbiidir.

Azərbaycanda elmə, yeniliyə, inki-

mək imkanı əldə etdilər.

Ərəb əlifbası müsəlman türkləri birləşdirsə də, başqa dinlərə (lamaizmə, karaizmə, xristianlığa, şamanizmə) qulluq edən türklər arasında dərin uçurum yaradırdı. Bu uçurumu aradan qaldırmaq məqsədilə 1926-cı ildə Bakıda keçirilən I Ümumittifaq Türko-loji qurultayın tövsiyəsilə bir sıra türk soyları da latın qrafikalı əlifbanı qəbul etdilər. 1929-cu ildə rəsmi olaraq Azərbaycanca 32 hərfdən ibarət olan latın qrafikalı əlifba qəbul edilsə də, 11 iyul 1939-cu il tarixdə qəbul olunmuş qanunla Azərbaycanda kirilə keçdirilər. Beləliklə, Azərbaycan əhalisi cəmi on il (1929-1939) latın qrafikalı əlifbadan istifadə etmək imkanına malik oldu.

ci dildir və rəsmi qaydada qəbul ola bilirdi, əgər iqtisadi, siyasi və digər amillər buna imkan versəydi.

Azərbaycan türkcəsinin yalnız oğuz türklərinə bağlanması ermənilərin və bir sıra türkoedlərin əlinə əsas verir ki, Azərbaycanda türklərin IX-XI əsrlərdə peyda olması kimi cəfəng iddialarla çıxış etsinlər. Kimlərsə tərəfindən məqsədli şəkildə ortaya atılan oğuz mənşəyi Azərbaycan ərazisində türklərin qat-qat əvvəllər yaşadığını ört-basdır etməyə xidmət edir.

Azərbaycan türklərinin soykökünün hansı türk tayfalarına dayandığını daha dolğun sübut edən əsas bir faktor var. Bu, dil faktorudur. Onu unutmamaq olmaz. 1959-cu ildə ««Kitabi-Dədə

şafa meyl hər sahədə olmuşdur və var. Hələ 1857-ci ildə latın hərfilə yeni türk əlifbası yaradan Mirzə Fətəli 1863-cü ildə Tiflisdən İstanbula gələrək iki dəfə Osmanlı hökumətinə bu əlifba ilə bağlı fikirlərini vermişdir. Lakin onun fikirləri cavabsız qalmış, təsəlli olsun deyə ona bir təqdimat və bir Məcədiyyə nişanı vermiş, pyeslərinin Osmanlı türkcəsinə çevrilərək çap olunması qərarlaşdırılmışdır.

Beləliklə, latın qrafikalı əlifba yaratmaq ideyası ilk dəfə Azərbaycan mütəfəkkirinə aid olsa da, onun gerçəkləşdirilməsi məsələsi bir xeyli yubadıldı. 1917-ci ildən isə saxa türkləri S.Novqorodovun tərtib etdiyi latın qrafikalı saxa əlifbasından istifadə et-

1991-ci il 25 dekabrda Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası qəbul etdiyi qanunla 11 iyul 1939-cu il tarixli qanunu qüvvədən düşmüş hesab etdi və həmin vaxta qədərki latın qrafikalı əlifbamızın bərpa olunmasını qanunla təsdiqlədi. Bu əlifbanın aid olduğu Azərbaycan türkcəsi sovet dövründə türk dillərinin oğuz qrupuna daxil edilsə də, bu gün bir sıra tədqiqatçılar haqlı olaraq bu dildəki kəlmələrin 60%-nin oğuz, 40%-nin qırpaq qrupuna aid olduğunu söyləyirlər. Deməli, Azərbaycan yalnız ərazi baxımından şərqlə qərb arasında bir körpü deyil, eyni zamanda Azərbaycan türkcəsi də oğuz və qırpaq qrupuna aid olan türk soyları arasında əlaqələndiri-

Qorqud» dastanlarının dili» kitabında görkəmli dilçi alim Ə.M.Dəmirçizadə yazırdı: «Azərbaycan ümumxalq dilinin təşəkkülündə oğuz və qırpaq tayfa dilləri həlledici rol oynamışdır... Oğuzlar... oğuz və qırpaq qəbilə dilləri əsasında təşəkkül tapmış olan ümumxalq Azərbaycan dilində ünsiyyət edən azərbaycanlılardır». Tanınmış qazax alimi Seydimbek Akselev «Korkut Ata əfsanələri» məqaləsində yazır: «Oğuz-qırpaq boylarının, bir tək qazax deyil, eyni zamanda da özbək, qaraqalpaq, türkmən, Azərbaycan kimi ulusların təşəkkülündə böyük rol oynadıqlarını bilirik».

Ortaq mənəvi dəyərimiz olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanları haqqında

danışarkən dilçi alim Nizami Cəfərov burada öz əksini tapan ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi proseslər sırasında «gəlmə» oğuzlarla «yerli» qıpçaqların münasibətlərini ön plana çəkir.

Azərbaycan MEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru, tanınmış alim Ağamusa Axundov 16 fevral 1999-cu ildə «Kitab-i Dədə Qorqud» dastanlarının 1300 illik yubileyi üzrə dövlət komissiyasının iclasındakı çıxışında dastanlardakı oğuz-qıpçaq sözlərinin, demək olar ki, eyni sayda işlədildiyinə işarə edərək demişdir: «... dastanda «dedi» sözü 758 dəfə «aydır» sözü 714 dəfə işlədilir. Bunlardan biri Oğuz dillərinə, ikincisi Qıpçaq dillərinə xas formadır. Bu, dastanın nə qədər qədim olduğunu göstərir. Yəni hələ o dövr idi ki Oğuz-Qıpçaq tayfaları Azərbaycanda birgə fəaliyyətdədilər. Bu təhlilin başqa sahələr, xüsusən xalqımızın tarixi üçün də əhəmiyyəti böyükdür».

«Məlum olduğu üzrə, ümumxalq Azərbaycan dili oğuz və qıpçaq tayfa dilləri əsasında təşəkkül tapdığı üçün ilk dövrlərdə hər iki qəbilə dilinə xas olan müəyyən ünsürlər, hətta eyni mənalı ünsürlər, ümumxalq dilində müvazi surətdə işlənmişdir» deyən Ə. Dəmirçizadə bu iki türk tayfasına məxsus sözlərin Nəsiminin, Xətəinin, Füzulinin əsərlərində də özünə müvazi şəkildə yer tapdığını vurğulayır. Nəinki əvvəlki dövrlərdə, elə indinin özündə də oğuz-qıpçaq sözləri dilimizdə paralel şəkildə işləndiyi halda, «Kitab-i Dədə Qorqud» dastanlarının oğuz tayfasının dilində olduğu yazılsa da, dilində az qala oğuz-qıpçaq sözlərinin yarıbayanı olduğu halda Azərbaycan türkcəsini türk dillərinin yalnız oğuz qrupuna aid etmək, nə dərəcədə doğrudur?! Professor N.Cəfərov da «Azərbaycanda türklüyün etnik-mədəni sistem kimi möhkəmlənməsinin» təxminən 2500 ilə qədər (bəlkə də daha çox) böyük bir dövrünü əhatə edən üç mərhələdən birincisini – Qıpçaq məsələsi (təxminən M.Ö. I minilliyin ortaları – M.Ö. I minilliyin sonu) kimi ayırır.

Sualtı arxeoloji kəşfiyyat qrupunun rəhbəri V.Kvaçidzenin son vaxtlar tapılan heykəlciklə bağlı fikirləri də deyilənləri təsdiq edir. O deyir ki, «bu (belə heykəlcikin Azərbaycanda tapılması - G.Y.) o deməkdir ki, Qafqaz və

Sibir əhalisi arasında əlaqələr çoxdan mövcud imiş. Bu bir daha göstərir ki, türk tayfalarının Azərbaycan ərazisi ilə əlaqəsi orta əsrlərə yox, hələ II minilliyə təsadüf edir. Bu heykəlcik Uzaq Ural və Qərbi Sibirdə tapılan IV Samus abidələrinin oxşarıdır. Fiqurun Azərbaycan ərazisində yeganə olması onun Sibirdən gətirilməsini sübut edir».

Şübhəsiz ki, V.Kvaçidzenin «Heykəlcikin Azərbaycan ərazisində yeganə olması» və bundan doğan «onun buraya gətirilməsi» barədəki bəyanatı ilə razılaşmaq mümkün deyil. Çünki hələ su altındakı, yer altındakı bütün abidələr, əşyalar aşkar edilmədiyindən bu fiqurun burada «yeganə» olması barədə qəti söz söyləmək ən azı tələkənlikdir. İkincisi, fiqur bura gətirilmiş belə olsa, onun aid olduğu dövr və türk tayfalarının Azərbaycan ərazisi ilə əlaqəsinin M.Ö. II minilliyə təsadüf etməsi faktı, Azərbaycan türklərinin yalnız oğuzlardan təşkil olunması «ideya»sını aradan qaldırır.

Azərbaycan türkcəsinin yalnız oğuz ağzından ibarət olmamasının əyani təsəvvürü üçün hər gün eşitdiyimiz və işlətdiyimiz sözlərə diqqət etmək kifayətdir:

<i>Qıpçaq sözləri</i>		<i>Oğuz sözləri</i>
<i>Ata</i>	-	<i>Baba</i>
<i>Payız</i>	-	<i>güz</i>
<i>Yaxşı</i>	-	<i>iyi</i>
<i>Getmək</i>	-	<i>varmaq</i>
<i>Vermək</i>	-	<i>sunmaq</i>
<i>Bayır</i>	-	<i>dışarı</i>
<i>Çatdırmaq</i>	-	<i>ilətmək</i>
<i>İsti</i>	-	<i>sıcaq və b.</i>

Göründüyü kimi, buradakı qıpçaq sözləri Azərbaycan türkcəsində, oğuz sözləri isə Türkiyə türkcəsində daha çox işlədilir. Bu da o deməkdir ki, oğuzlar Azərbaycan ərazisinə gələndə, burada artıq qıpçaqlar vardı və oğuzlarla qıpçaqların dilinin qarışması nəticəsində oğuz-qıpçaq sözləri müvazi şəkildə işlədilir. O ki, qaldı Anadoluya gedən oğuzlara. Onlar burada (Doğu Anadolunu çıxmaq şərtilə. Burada qıpçaqlar çoxdur) qıpçaqlarla qarışmadıqlarından dillərində oğuz kəlmələri ağırlıq təşkil edir. Türkiyə türkcəsində rast gəldiyimiz qıpçaq kəlmələri Doğu Anadolu türklərindən, Balkanlardan və Qafqazlardan

**Prof. dr.
GÜLLÜ YOĞLU**

türkoloq

göçən türklərdən keçmişdir. Anadolunun ən böyük Türk bəyliyi kimi tanınan Atabəylər dövlətinin banisi də qıpçaq türklərindəndir. Bu gün Ərzurum, Oltu, Narman, Artvin, Şavşat, Yusufli, Sivas, Ərdahan, Qars və b. tərlərin camaatı da məhz vaxtilə bu bölgələrdən keçən, qalan savır, avar, xəzər, peçeneq, kuman-qıpçaq, bulqar türklərindən miras olan kuman-qıpçaq ağzı ilə danışır.

Beləliklə, bu gün kü Türkiyə türkcəsindən alınmış sözlərin vaxtilə Akop dilaçar tərəfindən qondarılmış bir kəlmə olmadığına əmin olmaq, orada işlədilən əcnəbi sözlərin qarşılığı türk dillərində olduğu halda dilimizə keçməsinə yol verməməliyik. Xalq ağzını bəyənməyən, Ərzurumdan, Sivasdan, Kastamonudan, Bayburddan, İğdırdan, Qarsdan və Doğu Anadolunun digər yörelərindən İstanbula gələnləri ləhcələrinə görə «dağdan gələnlər» adlandıran, ağzından söz tökülüb itən «sosyete» əhlinə xas danışmaq tərzindən uzaq durmaq lazımdır. Dili zorlamaq olmaz. Dil təbii prosesin nəticəsində yeni sözlərlə zənginləşəcək, onun qayda-qanunlarına uyğun olan sözlər özümüz də hiss etmədən dilimizə keçəcək «cizgi filmi», «olaylar», «durum» və başqaları kimi. Ancaq bizdən də götürüləsi çox şey var, «çimərlik», «açar» və başqaları kimi. «Mayo» (çimərlik pal-tarı), «banyo» (hamam), «plaj» (çimərlik), «trən» (qatar), «qar» (vağzal), «anne-anne» (ana nənə), «anne-baba» (ana baba) və bu kimi sözlərin dilimizə keçməsi isə yolverilməzdir.

Türklerin uğradığı sürgünleri ve soykırımları anlatan edebi eserler

EDEBİ ESERLERDE TÜRK SOYKIRIMI

1. Ömer Seyfettin'in Eserlerinde Türk Soykırımı

Başlattığı ve başarılı örneklerle temsil ettiği Milli Edebiyat hareketiyle, 20. yy. Türk edebiyatının, Türk hikâyeciliğinin, Türk aydınlanmasının (rönesans) ve Türk milliyetçi-

liğinin merkezinde yer alan isimlerden olan, dinlerin Allah yarattığı için kutsal olduğuna atıfla ve aynı gerekçeyle, milletleri de Allah yarattığı için milletlerin de kutsal olduğu / olması gerektiği erdemine ulaşan Ömer Seyfettin; Balkan topraklarında geçen askerlik ve yaklaşık bir yıl süren esirlik hayatından, çoğu gerçek gözlemlerinden; "Nakarât, Beyaz Lale, Mehdi, Hürriyet Bayrakları, Primo Türk Çocuğu 1-2, İrtica Haberi, Bomba, Tuhaf Bir Zulüm" adlarıyla bilinen birçok hikâyeye çıkarılmıştır. Tarihle edebiyatın ikiz kardeşler kadar benzeştiği, tarihin metinselleştiği, edebi metinlerin tarihselleştiği uzun birikimin ışığında bu hikâyeler; Balkanlardaki topraklarımızı niçin, nasıl kaybettiğimizizin, bu sürecin nasıl korkunç yıllara, yıkımlara ve soykırımlara dönüştüğünün ipuçları ve ayrıntıları ile doludur. Keza bu hikâyeler, Balkanlardan tüm dünya coğrafyasına doğru genişleyen bir yelpazede, emperyalist ülkelerin sadece Balkan Türklerine değil, dünya Türklüğüne ve hatta Araplara, Çinlilere, Hintlilere, Afrikalılara kadar her kese soykırım uygulamak

Baht yıldızının sönmeye başladığı 19. yüzyıl ve korku tüneline girdiği 20. yüzyıl, Türklerin topyekûn sürgünlere, katliama ve soykırıma uğradığı, acıların birbirine eklenerek devasa bir çığa, kulaklarımıza yapışıp kalan acı bir çığlığa dönüştüğü karanlık yılların toplamıdır. Büyük bir hızla geri çekildiğimiz Balkan coğrafyasından başlayıp, Anadolu, Ortadoğu, Orta Asya'ya doğru genişleyen kadim Türk yurtlarında başlayan ve hala bitmeyen sürgün, katliam ve soykırımların bilançosu yüz milyon üzerinde bir Türk nüfusa karşılık gelmektedir. Yeryüzünde dört tane soykırım varsa istisnasız bunun üç buçuğuna Türkler maruz kalmıştır.

Dünyanın Holokost diye bildiği Yahudi soykırımında üç-beş milyonluk, yine dünyanın Holodomor diye bildiği Ukrayna kıyımında en fazla yedi milyonluk bir nüfus kaybının dillendirildiği hatırlanırsa, Türklerin henüz, nedense dünyaya ilan edemediği; maşeri vicdanında, kolektif belleğinde ve bilinçaltında sakladığı sonsuz ve soysuz gerçeklerin ifadesi rakamlar, karşımıza insanlık tarihinin en büyük ve en korkunç soykırımını çıkarır.

Normal koşullarda her yüz yılda on kat artan nüfus hızı dikkate alındığında, yüz milyonluk bir nüfus kaybının, yüz yıl ölçeğindeki karşılığı bir milyarlık bir nüfus kaybıdır. Son yüzyılın tekinsiz ortamında, maksatlı, aleni, planlı soykırımlara uğratılan Türkler, diğer yandan, diplomatik manevralarla ve sözde suret-i Hakk'tan, bizden ve içimizden gözükenlerce mağdur değil gaddar, soykırıma uğrayan değil soykırım yapan bir millet gibi sunulmaya da çalışılmaktadır. Bizim hamuru yutturmadığımız dünya konjonktürü bize demiri yutturmaya çalışmaktadır.

Karl Marks, gerçek Fransız tarihini öğrenmek isteyenlere, Fransız tarihçileri değil Sthendal ve Balzac gibi yazarları ve romanlarını okumalarını tavsiye eder. Hayatın kılcal damarlarına inen, her anına, anısına, ayrıntısına açık ve tarihi belgelerin olmadığı dönemler için birinci dereceden, tarihi belgelerin olduğu dönemler için ikinci dereceden belge kaynağı olan edebiyat, hatırat gi-

bi türler ile olayları özetlese ve genelleyse bile üzerinden atlamayan tarih gibi bilim ve sanat alanları, genelde insanlığın özelde insanımızın ortak hafızasını kayıt altına alırlar. İsa Yusuf Alptekin, Ömer Seyfettin, Gaspıralı İsmail, Cengiz Dağcı, Cengiz Aytmatov, Şükrullah Yusufoglu, Alper Aksoy, Abdullah Yaman, Gunter Levy, Pierre Loti, Aleksander Soljenitsin gibi isimlerle başlayıp uzayan silsilede hem yazar hem mağdur veya canlı tanık olarak yaşadıklarını ya da araştırmacı olarak bulgularını yazıya döken insanların eserleri, Türklerin uğradığı soykırımların çeşitliliğini mahiyetindedir.

Bu yazı, yukarıda genel bilgi olarak saydığımız isimlerin eserlerinden ve bu alandaki kaynaklardan yapılmış bir seçkiden süzülen bilgiler ve rakamlar ışığında kaleme alınmıştır. Türk ve dünya kamuoyunun üç maymunu oynadığı bu soykırımların bilinmesi; tekrarlarının yaşanmasının önüne geçebilmenin biricik güvencesi iken, Türklerin soykırım yaptığı iftiralarına verilebilecek en önemli, anlamlı, edebi ve bilimsel yanıtıdır.

Bugünün Türkiye'sinde ve Türk Dünyası'nda, tarih ve kültür kaynaklarımıza inmeyen, yalnızca televizyon ve en fazla basın yayın kültürüyle yetinen, bunların arasında anlı şanlı akademik unvanlar da taşıyan nicelerinin olduğu ezici çoğunluk; "Birine kırk kez delisin dersin deli olur." mucibince, ekran efendide boy gösteren art niyetli ve peşin hükümlü insanların, sen soykırım yaptın sözlerine ve tezlerine inanmakta, bu inancını, yapmışız işte, itiraf etsek ne olur söylemlerine çevirip, temsil ettikleri önemli makam ve mevkilerde sürekli dillendirmektedirler. Bu insanlar, suret-i haktan görünenlerden değilse, kandırılmış ve yalan da olsa gizli, sürekli, kalıcı telkinlerle beyinleri yıkanmış, bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olan, Necip Fazıl'ın deyişiyle "fikrin hem fahişesi, hem zamparası" olmuş insanlardır. Gerçek, samimi Türk kamuoyu uykudadır, onları bu asırlık uykularından, yalan beşiklerinde sallanarak uyutuldukları kan ve ölüm uykusundan uyandırmak lazımdır.

gibi kötü bir şöhrete ve karneye sahip olduklarını gözler önüne seren örnekler de ihtiva etmektedir.

2. Şükrullah Yusufoğlu'nun Eserlerinde Türk Soykırımı

Eli kanlı Stalin döneminde halk düşmanı karalaması ve yaftası ile çalışma kampında sürgüne gönderilen Özbek yazarlarından biri olan Şükrullah Yusufoğlu; "Kefensiz Gömülenler" adlı anı-romanında; KGB sorgu ve işkencelerinde, Sovyet sürgün kampları ve hapishanelerinde yaşadığı tüyler ürpertici acıları yazıya ve kağıtlara ve elbette tekrar

yaşanmaması için, uyarı mahiyetinde millete emanet etmiştir.

Stalin döneminde dili, kültürü dinç tutarak milletlerin devamını sağlayan milliyetçi yazar ve aydınlar karşı başlatılan "imha kampanyası"nın bir parçası olarak; 1951 yılında; Sovyet rejiminden memnun olmamak, Panislamizm ve Pantürkizm davası gütmek gibi tamamen keyfi ve asılsız suçlamalarla tutuklanan; 25 yıl hapis, 5 yıl sürgün ve 5 yıl da yazma özgürlüğünden men cezasına çarptırılan yazar; 1917 Komünist Devrimi sonrasında tüm Türkistan'ı işgal eden Bolşevik Ruslar ve onların tetikçiliğini yapan diğer bazı Sovyet yöneticilerinin Türkistan Türklerine uyguladıkları zulümlerin nice kurbanlarından biridir. Edebiyat bireysel olanın toplumsal olandan haber verdiği, bireyselin toplumsallaştığı bir sanat ürünüdür. Bir kişinin başına gelen binlerce kişinin de başına geldiğini anlatan bu kitap, Türk düşmanlığı ve soykırımının utanç belgelerinden biridir.

3. Cengiz Dağcı'nın Eserlerinde Türk Soykırımı

"Yurdunu kaybeden adam için hürriyetin bile bir manası kalmadığını şimdi anlıyorum. İçinde doğduğum, gülüp oynadığım yerlerde benim dilim konuşulmuyor artık." diyen, makûs talihine yenik düşen, Kırım Akmesic doğumlu; "Korkunç Yıllar, Yurdunu Kaybe-

den Adam, Badem Dalına Asılı Bebekler, Dönüş, Onlar da İnsandı, O Topraklar Bizimdi, Yansılar" gibi anı romanları ve anılarında, Türk soylu insanların yaşadığı; katliam, sürgün, gözaltı, tutuklama, işkence ve toplamda hem kültürel hem insani soykırımı anlatan Cengiz Dağcı, yakın dönem Türk tarihini tek başına sembolize eden bir soykırım anıtı gibidir.

4. Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Türk Soykırımı

Eserleri, 200'ün üzerinde dünya diline çevrilen, dünyanın en çok okunan yazarı unvanını taşıyan, bozkırdaki bilge olarak da tanınan Cengiz Aytmatov; "Toprak Ana, Gün Olur Asra Bedel, Beyaz Gemi" gibi romanlarında doğrudan ya da dolaylı olarak Türk soykırımının yarattığı ve yaşattığı sarsıntıları işler. Yazar yaklaşık 1 yaşındayken babası Törekül Aytmatov, Ruslar tarafından diğer binlerce Türk gibi sebep gösterilmeden tutuklanmış, eski bir fabrikanın bodrumunda kurşuna dizilmiş, aileye de sürgüne gönderildi diye söylenmiştir.

Elli üç sene sonra pişman bir Rus askerinin itiraf mektubu ile babasının kemiklerini bulabilen ve cenaze töreni düzenleyen Ayt-

matov, mezarın başında "Baba, sen nerelerdeydin, yıllarca ben seni aradım." diyerek saatlerce gözyaşı dökmüştür. Bu tekil örnek, öksüz ve yetim insanların yurduna dönen Türkistan coğrafyasında, milyonlara teşmil edilebilecek derecede ve değerinde, Aytmatov'un eserlerini anlamak için de kilit önemde, âlemşümül bir örnektir.

5. Yavuz Bahadıroğlu'nun Eserlerinde Türk Soykırımı

Her yaşta insanın severek okuyacağı tarihi romanların yazarı, tarihi sevdiren adam haklı sıfatının sahibi Yavuz Bahadıroğlu'nun "Kırım Kan Ağlıyor" adlı tarihi romanı, Türklerin maruz kaldığı sürgün ve soykırımların bir perdesini, deyim yerindeyse demir perdesini aralayan edebi eserlerimizden biri-

dir. Cenneti öbür dünyada değil bu dünyada yaratacaklarını vaat eden komünistler, tam tersini yapmışlardır: "Bolşeviklerin gördüğü 'komünizm cenneti' hayali de böyle değil miydi? Cennet deniyordu. Oysa cehennemin dünyadaki bir kopyasından başka şey değil-di yaşadıkları." Roman eğer tek cümle ile ifade edilmek istenirse, cehennemi bu dünyada yaşayan insanların hayatlarını anlatır.

Romanda anlatılanları daha geniş olarak açıklarsak; İkinci Dünya Savaşı'nın vahşetiyle birlikte iki dehşeti bir arada yaşayan, hem faşizmin hem de komünizmin korkunç yüzünü gören Kırım Türkleri, önce Sovyet Kızıl Ordu'sunun işgaline ardından Hitler Almanya'sının işgaline uğrar. İki açmaz arasında kalır, ezilir, apar topar trenlere doldurularak bilinmeze sürülürler.

6. "93 Moskof Harbi ve Başımıza Gelenler" Adlı Eserde Türk Soykırımı

Bu kitap, Mehmet Arif Bey'in, tarihi 93 Harbi diye de geçen, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu cephelerinde yaşananları, anı / hatırat türüne dahil edebileceğimiz bir tutumla anlattığı, günümüzden yüz küsur yıl önce, 1884'lü yıllarda, Mısır'da,

Bulak matbaasında basılan, "Başımıza Gelenler" adlı iki ciltlik eserinin, Nihad Yazar tarafından sadeleştirme ve tek ciltte toplama yoluyla yeniden basılması şeklinde yayınlanmış bir kitaptır. Kitaba ön söz yazan rahmetli Alparslan Türkeş'in sözleri kitabın içeriğinin iyi bir özetidir de aynı zamanda:

"Yazar, Türk milletinin bir çocuğu olarak Milletimizin felaketine sebep teşkil etmiş olan kusurları ve hataları çok iyi bir şekilde inceleyerek ortaya koymuştur. Daha 100 yıl önce Kürtçülük meselesinin içyüzüne parmak basmıştır. Ve bizi bugün kök dışarıda olan kıskırtmalar hakkında aydınlatmıştır. Ayrıca Ermeni meselesini ve Devlet idaresindeki aksaklıkları, kalkınmış ülkelerle aramızdaki farkları, olayları değerlendirerek gözler önüne sermiştir."

Kitabın birinci cildinde Osmanlı Rus savaşının nasıl başladığı, Doğubeyazıt, Kars, Ardahan, Oltu, Eleşkirt, Erzurum gibi bölgelerde cereyan eden savaşların seyri ve akıbeti, yengiler ve yenilgiler, Moskof'un vatandaşlarımıza uyguladığı katliam ve zulümler vb. anlatılır: "...

Kitabın ikinci bölümünde ise Osmanlı'ya isyan eden Mehmet Ali Paşa, Mısır, İngilizlerce Mısır'ın işgali ve bu esnada işlenen insanlık suçları etrafında dönen olaylar anlatılır. 1886 yılında, İngilizlerin Mısır'a girişlerinden dört yıl sonra, bir Amerikalı, Hidiv Tevfik Paşa'ya, büyük ve yedi milyon nüfuslu bir memleketin nasıl birkaç bin İngiliz'e teslim olduğu ve işgali kabullendiği içeriği ile bir mektup yollar: "Bu yedi milyon halk, şu iki üç bin İngiliz'e nasıl esir oluyor, bunu bir türlü anlayamadım! Be adamlar, siz kadın mısınız?! Kadınlar bile bu derece aciz ve miskin değildirler. Bir yabancı devlet elini kolunu sallaya sallaya gelsin, yurdunuzu ve şerefinizi elinizden alsın da siz bu zillete katlanarak memnun ve mesrur gülüp eğlenin!?"

Hidiv'in bu içerikli bir mektuba gülüp geçtiğini, en küçük bir hiddet ya da üzüntü göstermediğini gözleri ile gören Mehmet Arif Bey, Şarklıların ahlakının nasıl garip ve hastalıklı bir hale geldiğini anlamakta ve açıklamakta zorlanmaktadır. Şarklıların ya-

kalandığı tek hastalık, her şeyi Allah'tan ya da devletten bekleme diye özetlenebilecek Şark tembelliği değildir. Şarklılar, hem dini, hem milli hem de insani değerlerini yitirmişler, mankurlaşmışlardır.

7. "Zağra Müftüsünün Hatıraları" Adlı Eserde Türk Soykırımı

93 Harbi diye de tarihe geçen 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı sırasında Türklerin ve Müslümanların uğradığı zulümleri, düştüğü perişanlığı ve çektiği acıları dile getiren bu kitap; Osmanlı yönetim sisteminde Rumeli Vilayeti ile Tuna Vilayeti olarak adlandırılan iki bölgenin ortasına denk düşen Eski Zağra adlı yerleşim yerinde oturan, müftülük ve muallimlik yapan, savaşı bizzat yaşamış, yurdunu işgal eden düşmanın elinde esir kalmış, kurtulmuş, "Rumeli muhacereti" ile 1877 Ağustos'unda İstanbul'a göçmüş olan Hüseyin Raci Efendi'nin anılarından oluşmaktadır. Yazar eserine son şeklini 1896 (1321) yılında vermiş ancak sağlığında yayımlayamamıştır. Eserin yayınlanamamasına Abdülhamit döneminin baskıcı ortamını gerekçe gösteren yazarın oğlu Necmi Raci Bey tarafından, 1910 (1326) yılında yayınlanan bu hatırat üç bölümden meydana gelmiştir.

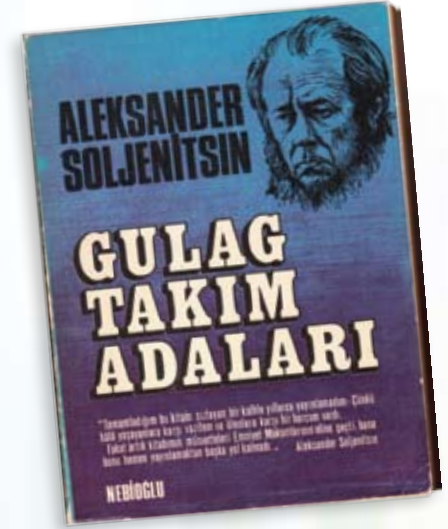
1. Bölüm'de, eserin üçte ikisini ve esasını teşkil eden "Tarihçe-i Vak'a-i Zağra" başlığı altında, Rusların Tuna'yı geçmelerinden itibaren ekseriyeti teşkil eden Bulgarların yaptıkları, Rus işgali, zulümleri, büyük Türkçü Süleyman Hüsnü Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun gelişi, sonrasında yaşanan göç esnasındaki perişanlık, yazarın gördüğü veya duyduğu olaylar zinciri olarak anlatılır.

2. Bölüm'de, "Hercümerc-i Kit'a-i Rumeli" başlığı altında 93 Harbi'nde Rumeli cephesindeki askeri harekât, işgal esnasındaki düşman zulümleri ve katliamları, kurtarıcı olarak görülen Süleyman Paşa'yı seven ve öven düşünceler anlatılır. "Hicretname" adlı 3. Bölüm, oldukça sade bir dille, baştan sona manzum olarak yazılmış, 364 beyitlik kısımdır ve

göç esnasında yollarda yaşananları, İstanbul'da göçmenlerin halini, şiir diliyle anlatır.

8. Aleksander Soljenitsin'in Eserlerinde Türk Soykırımı

Rejim muhalifi suçlamasıyla, Lenin ile Stalin dönemi Rusya'sının Sibiryaya kampları gibi meşhur bir sürgün merkezi olan Gulag Takım Adalarına sürgüne gönderilen Aleksander Soljenitsin'in gerçek olaylardan yola çıkarak yazdığı, 1918 - 1956 yılları arasında yaşananları kapsayan aynı adlı kitabı; Rusya'nın baştan sona tutuklama, ceza, işkence, sürgün ve infaz merkezlerine dönüştüğünü, Rusya'nın yakın dönem tarihini öğrenmek için elimize kalem yahut kitap değil kuzma ve kürek almamız ve uçsuz bucaksız Sovyetler Birliği topraklarında her yeri kazmamız gerektiğini, kazdığımız her yerden sürgün ve soykırım

kurbanlarının fıskıracağı anlatan bir başka kanıt ve tanıklık örneğidir. Aşağıya yalnızca bir sayfadan aldığımız cümleler, kitabın nele-ri anlattığına dair fikir vermeye kafidir:

"... sözünü ettiğimiz iki yıl içinde bütün Birlikte yarım milyon siyasi ve 480.000 adi suçlunun kurşuna dizildiğini anlattılar. Kurşuna dizilmelerin iki değil bir buçuk yıl sürdüğünü hesaba katarsak ayda ortalama 28.000 idam yapılması gerekirdi. Tabii bütün ülkede! Peki kurşuna dizme cezasının uygulandığı kaç yer vardı? En az 150. Soljenitsin eserinde doğrudan Gulag sürgünlerini, işkence ile öldürülen, soykırım yapılanları özellikle Türk ya da Rus kökenli, Hristiyan ya da Müslüman gibi ayrımlara indiremez ama bilinmeli ve emin olunmalıdır ki bu kamplarda, insanlık dışı uygulamalar nihayetinde yokluğa karşın öncelikli ve en çok; Azeri, Kırgız, Kazak, Özbek, Kırım, Ahıska, Başkurt, Yakut, Çuvaş, Tuva - Hakas, Yakut vb. Türk soylu halklardan oluşmaktaydı.

Yrd. Doç. Dr.

Salim DURUKOĞLU

İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

Tezer Taşkiran (Ağaoğlu)

1910-cu il. Bakıdan qatarla iki qadın və dörd uşaq Batuma doğru yola düşür. Orada isə gəmiyə minərək İstanbulun Qalata limanında enirlər. Limanda onları 41 yaşında bir kişi qarşılayır.

Hələ ölkəsindəki təzyiqdən xilas olmaq üçün İstanbula gedərkən həmin kişi xanımı Sitarəyə belə bir məktub yazmışdı: “Səni yurdundan ayırmaq istəmərəm, amma Humayı (bacısı – D.Ə.) və uşaqları göndərməni istəyirəm”. Qadın isə cavabında yazmışdı: “Sən haradasansa, mən oradayam, uşaqları da gətirirəm”.

Həmin uşaqlardan böyüyü Türkiyənin ilk qadın vəkili olur, kiçiyi isə Menderes hökumətində baş nazirin köməkçisi, nazir vəzifələrinə qədər yüksəlir, türk memuar ədəbiyyatının ən güclü nümayəndəsi kimi tanınır. Üçüncüsü isə türk fəlsəfəsinin öncüllərindən biri olur, həmçinin millət vəkili kimi xalqına xidmət edir.

Söhbət Azərbaycan və Türkiyənin fenomen ictimai-siyasi xadimi Əhməd Ağaoğlunun Türkiyədə iz buraxan üç övladından – Sürəyyə, Tezer və Səməddən gedir.

(Digər uşaq Əbdürrəhman Ağaoğlu Fransada elektrik mühəndisliyi üzrə təhsil alır. İş adamı kimi yetişir. 1953-cü ildə Ankaraya gedərkən qatarda vəfat edir. Əhməd Ağaoğlunun Türkiyədə Gültəkin adlı qızı da dünyaya gəlir, uşaq həkimi olur.)

Bu yazımızda Azərbaycanda kifayət qədər tanınmayan Tezer Taşkiranı danışıcağıq.

Tezer Ağaoğlu 1907-ci ildə Bakıda doğulub. Əsl adı Təzəxanım (nənəsinin adı) olsa da, Türkiyəyə köçdükdən sonra Tezer olaraq rəsmiləşdirilib. Orta təhsilini İstanbulda Bezmi-i Alem liseyində alıb. 1924-cü ildə isə İstanbul Darülfünununun Fəlsəfə bölümündə ali təhsilini başa vurub.

Təhsil dönməsi ilə bağlı bacısı Sürəyyə Ağaoğlu “Bir ömür belə keçdi” adlı memuarında maraqlı bir xətirə qeyd edir:

“Təhsil həyatımın son illəri ailəm Ankarada olduğu üçün Tezer ilə bizi müsafir saxlayan Hüseynzadə Əli bəyin evində keçdi. Çalışqan, sakit bir fəlsəfə tələbəsi olan Tezer fransız filosofu Guillot haqqında bir araşdırma aparır, mənə də bu mövzuda bildiyi bilgiləri danışdı. Bir gün bezdim, “bəsdir artıq” dedim. Əsəbiləşdi, “sən çox bəsit insansan dedim”. “Sən də çox mürəkkəbsən” cavabını verdim. Hüseynzadə Əli bəy atama bu mövzunu yazmış və “Tezer bir alim, Sürəyyə bir aləm” demişdi”.

Soldan sağa: Nimet Taşkıran, Suna Taşkıran, Tezer Taşkıran və Mete Taşkıran

Universiteti bitirdikdən sonra Tezer Ankara qız və oğlan liseylərində fəlsəfə müəllimi kimi fəaliyyət göstərir. O, oğlan məktəbində dərs deyən ilk qadın müəllim olur. Daha sonra Ankara Qız Liseyinin və İstanbul Qız Müəllimlər Məktəbinin müdiri vəzifələrində çalışır.

1931-ci ildə Tezer dönəmin tanınmış həkimlərindən Nimet Taşkıranla evlənir və Vyanaya gedir. 1933-də Türkiyəyə qayıdır. İki övladları olur. Qızları Suna arxeologiya, oğlanları Mete isə İsveçrədə siyasət üzrə təhsil alır.

Qarsın ilk qadın millət vəkili

Türkiyədə 1934-cü ildə qadınlara parlamente seçilmək hüququ verilir. 1941-ci ildə Tezer Taşkıran Kastamonudan millət vəkili seçilir. Bu barədə Sürəyya Ağaoğlu xatirələrində yazır:

“1941-ci ildə qardaşım Səmədi Daxiliyyə vəkili Recep Peker çağıraraq “Bir çox gənci millət vəkili seçmək istəyirik, səni də istəyirik, mürciət elə” deyir. O vaxtlar tək partiyalı rejim olduğu üçün seçkilər təyinatdan o tərəfə getmirdi. Seçkinin axşamı radioda Səmədin adının oxunacağını gözləyərkən Tezerin adını eşitdik. O da millət vəkili namizədliyini radiodan öyrənmişdi. İnnöü, Tezeri Ankara Qız Liseyinin müdiri kimi, eyni zamanda da Maarif Şurasından tanıyırdı və çıxışlarını bəyəniirdi. Tezer Kastamonu deputatı oldu. Təbii ki, ailəmiz üçün Tezerin və ya Səmədin başaırsı arasında fərq yox idi. Çox sevindik”.

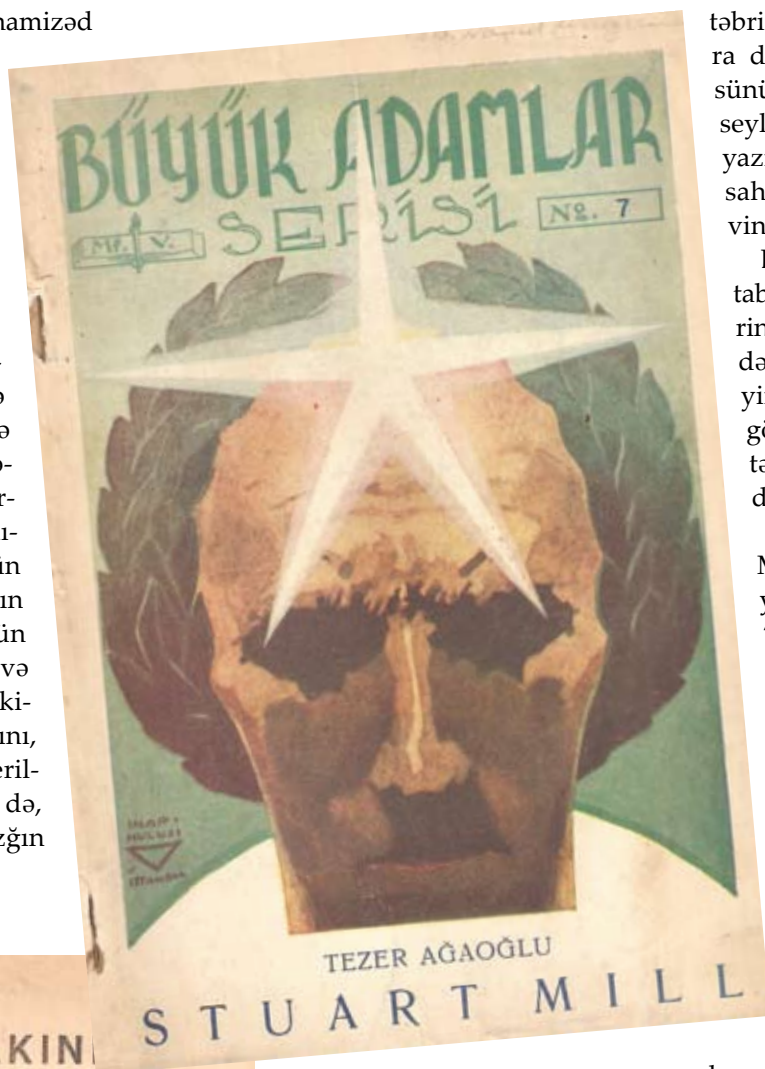
1946-cı ildə isə Taşkıran Qarsın ilk qadın millət vəkili kimi parlamente

Tezere qardasi Abdurrehmanın olumu ile bağlı gonderilmis telegram

seçilir. 1950-ci ildə 10 kişi namizəd arasında ən çox səsi (83 min 14) əldə edərək Qarsdan növbəti dəfə deputat seçilir. Deyilənlərə görə, həmin dövəmdə Qarsda doğulan qız uşaqlarının əksəriyyətinə onun şərəfinə Tezer adı qoyulub.

Millət vəkilliyi dönəmində Tezer Taşkıran təhsil, qadın və uşaq hüquqları ilə bağlı çıxışlar edir, bu sahədə müxtəlif işlər görür. Məsələn, 11 iyun 1951-ci ildə parlamentdəki çıxışında Taşkıran təhsilsiz vətəndaşlar üçün xüsusi təhsil proqramlarının hazırlanmasını, onlar üçün xüsusi əlifbanın yazılması və gərəklı bilgilərin olduğu kitabların kəndlərə yayılmasını, radio vasitəsilə dərslərin verilməsini təklif etmişdi. Eləcə də, dilin sadələşdirilməsinin qızğın tərəfdarlarından biri olur.

təbrik edir və ətrafındakılara dönərək deyir: "Görürsünüz mü, bu kiçik qız lişeylər üçün məntiq kitabı yazıb, türk qızlarının bu sahədə yetişmələrinə sevinmək lazımdır".

Daha sonra Atatürk kitabında olan ağır terminlərin yeni, sadə sözlərlə ifadə edilməsinin gərəkliliyini bildirir. Bu kitaba görə Tezer təhsil nazirliyi tərəfindən mükafatlandırılır.

Tezer Taşkıran "Stuart Mill" (filosofun həyat və yaradıcılığı haqqında), "Suçlu çocuklarımız" (qardaşı Səməd Ağaoğlu ilə birlikdə uşaq islah evində aparılan araşdırma), "Türk əxlaqının ilkələri", "Qadın hüquqları", "Vətəndaşın əl kitabı" və digər kitabların da müəllifidir.

Tezer Taşkıran Türkiyədə qadın hüquqlarını müdafiə

edən və bu mövzuda əsərlər yazan şəxs kimi xatırlanır. Bu fəaliyyətinə görə, o, bacısı Sürəyya ilə birlikdə Amerikada təşkil olunan Qadınlar Birliyi Konqresinə dəvət alır, lakin texniki problemlər səbəbindən orada iştirak edə bilmir. Sürəyya Ağaoğlu isə tədbirə qatılır.

Tezer həmçinin "Universitetli Kadınlar Derneği"nin başkanı idi.

Tezer Taşkıran 4 may 1979-cu ildə vəfat edir.

Türkiyədə 1987-ci ildən etibarən onun adını daşıyan məktəb fəaliyyət göstərir.

Qardaşı Səməd Ağaoğlu xatirələrində yazır: "Minlərlə tələbə yetişdirdiyi müəllim həyatında və on il millət vəkili olduğu dövəmdə ondan bir nəfər də olsun şikayətçi olmadı".

Dilqəm Əhməd

P.S. Bu yazıda yayımlanan foto və sənədlər şəxsi arxivimdəndir.

Atatürkə təqdim edilən kitab

1928-ci ildə 24 yaşlı Tezer Taşkıran "Suri ve Tatbiki Mantık" adlı lişeylər üçün məntiq kitabı yazır. Cümhuriyyətin ilk illərində dərslük kitablarının az olması Tezeri bildiyi fransız dilindən tərcümələr edərək belə bir kitabı hazırlamağa məcbur etmişdi. Tezer kitabın bir nüsxəsini də baxması üçün, içərisinə "türk qadınlarının xilaskarı Atatürkə" yazaraq Mustafa Kamala göndərir. Atatürk bir toyda Tezeri görərək ətrafındakı qələbəliyə rəğmən ona yaxınlaşır, kitaba görə

Özbək ədəbiyyatında CƏDİDİZM:

yaranması və inkişafı

XX əsrin əvvəllərində Özbək ədəbiyyatı baş verən ictimai-siyasi hadisələrə görə iki dövrə bölünür: 1. 1905-1917-ci illər. 2. 1917-1920-ci illərin axırına qədər.

1905-1917-ci illərdə Rusiya və dünya tarixində baş verən hadisələr Türkünstan ictimai-mədəni həyatına da təsir göstərdi. 1904-cü ildə başlanan rus-yapon müharibəsi və Çar Rusiyasının məğlubiyəti, 1905-ci ildə imperiya əleyhinə yerlərdə etiraz dalğasının başlanması və bunların nəticəsi olaraq Çar II Nikolayın 17 oktyabr Manifesti ilə tabe millətlərə söz, vicdan və mətbuat azadlığının verilməsi, I Dünya müharibəsi və Türkünstanda imperiya əleyhinə başlanan milli hərəkat, 1917-ci il fevral və oktyabr inqibalları, nəhayət bu

ilin 27 noyabrında Türkünstan muxtariyyətinin elan olunması və daha sonra bolşeviklər tərəfindən ləğv olunması birinci dövr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən hadisələrdən idi.

XX əsr boyu özbək ədəbiyyatında sadaladığımız hadisələrin əks-sədasını duymaq mümkündür. XX əsrin əvvəlləri türk xalqlarının həyatında mühüm tarixi mərhələ kimi səciyyələnir. Bu dövrdə rus işğalında olan Qafqaz, Türkünstan və Volqaboyu türklərində eyni məzmun kəsb edən fikir axınları meydana çıxdı. 1917-ci il inqilabı və bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi qeyri-rus əhaliyə, xüsusilə də istiqlal uğrunda mübarizə aparan türk xalqlarına heç də müsbət nəticələr vəd etmirdi.

1905-ci ildə rus-yapon müharibəsində rusların məğlubiyəti Çar II Nikolayın partiyalara qarşı kəskin münasibəti dəyişdirməyi məcbur etdi. Çar Rusiyasında qurulan hakim partiyalar digər qeyri-rus xalqlarında başlanan azadlıq hərəkatlarına heç də müsbət münasibət bəsləmişdilər. Hətta rus liberallarının qurduğu Kadet partiyası Rusiyanın millətlərə görə federal şəkildə bölünməsinə qarşı idi. Bir mərkəzə bağlı "bütöv bir Rusiya" fikrini dəstəkləyərək, Polşadan başqa heç bir millətə siyasi muxtariyyətin verilməməsi proqramını irəli sürürdülər.

XX əsrin ilk illərindən başlayaraq Türkünstanda cədid hərəkatı geniş yayılmağa başladı. Cədidizm "üsul-cədid" (yeniləşmə) məktəblərinin

adından götürülmüş və daha sonra türk xalqlarını əhatə edən genişmiqyaslı ictimai, siyasi və mədəni hərəkata çevrilmişdir. Cədidizmin yaranma dövrü ilə bağlı tədqiqatçıların müxtəlif fikirləri mövcuddur. Məsələn, tatar cədidizminin tədqiqatçılarında biri D.İsxakov (və bir sıra başqa tatar tədqiqatçıları) Tatarıstanda cədidizmin XVIII əsrdən yarandığını əsaslandırmağa çalışmışlar. D.İsxakov bu fikrini Rusiyanın Tatarıstanı daha əvvəl işğal etdiyi ilə bağlayır. Hətta cədidizmin Əlişir Nəvai ilə başladığını iddia edən tədqiqatçılar da vardır. Buna baxmayaraq əksər tədqiqatçılar hərəkatın XIX əsrin ikinci yarısında yarandığını qəbul edirlər. Bədii ədəbiyyat cədid ideyalarının yayılmasında mühüm rol oy-

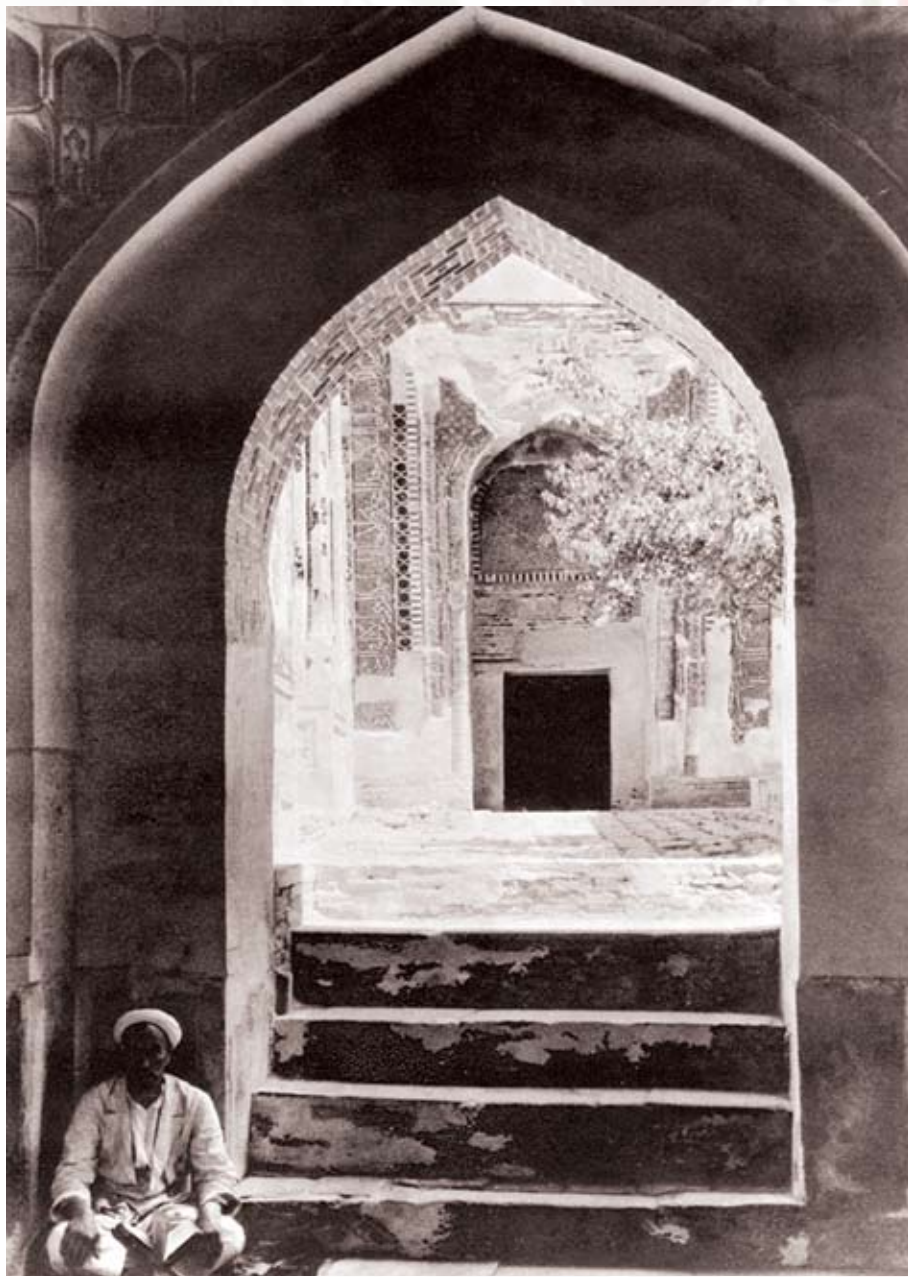
namışdır. Təsadüfi deyil ki, bir çox tədqiqatçılar Özbək ədəbiyyatının inkişaf tarixini iki dövrə bölürlər:

- 1.Çağatay dövrü
- 2.Cədid dövrü

Bu bölgü özlüyündə cədidizmin Özbək bədii düşüncəsində oynadığı mühüm rolunu ifadə etməkdədir. XX əsrin əvvəllərindən etibarən Türkünstanın həyatında başlıca hərəkata çevrilən cədidizm özünün ən mükəmməl ifadə formasını bədii ədəbiyyatda tapdı. İlk əvvəl "üsuli-cədid" məktəblərinin yaranması ilə başlayan hərəkat daha sonra milli mətbuatın, milli teatrın yaranması ilə yeni mərhələlərə yüksəldi. İlk "üsuli cədid" məktəbləri XIX əsrin 80-ci illərində Kırmda İsmayıl bəy Qaspiralı tərəfindən açılmışdır. Qas-

piralı tək bu məktəbləri açmaqla kifayətlənmədi. Bu məktəblərin türk xalqlarında geniş yayılması üçün əlindən gələni etdi. Türkünstanda "üsuli-cədid" məktəblərinin açılmasında da Qaspiralının böyük rolu olmuşdur. Onun ilk dəfə 1893-cü ildə Buxaraya gələrək ilk "üsuli-cədid" məktəblərinin açılması ilə bağlı fikirlər mövcuddur. Daha sonra Mü-nəvvər Qari, M.Behbudi Türkünstanın ayrı-ayrı yerlərində məktəbləri açmağa başladılar. Cədid məktəblərinin ənənəvi dini təmayüllü məktəblərdən fərqi bu məktəblərdə dini elmlərlə yanaşı dünyəvi elmlərin də tədris olunması idi. Abdurrauf Fitrət yazdığı nəsr əsərlərində göstərirdi ki, ənənəvi tədris bir çox məqamlarda müasir dünyanın tələblərinə cavab vermir. Hətta elə bir vəziyyətə gəlmişdi ki, ənənəvi mədrəsələri bitirənlər "Quran" və Peyğəmbərin hədislərini belə yaxşı bilmirdilər. Təhsil islahatının zərurliyini cədidçilər nəzəri formada yazdıqları əsərlərlə təbliğ edir, paraktik formada açdıqları məktəblərlə nümayiş etdirirdilər.

XIX əsrdə Türkünstanın işğalını başa çatdıran Çar Rusiyası yerli xalqı assimilyasiya etmək, xristianlaşdırılaraq, daha sonra ruslaşdırması məqsədi ilə ardıcıl fəaliyyətə başladılar. Rus başbilənləri XIX əsr boyu bir sıra projətlər işləyərək Çar rəhbərliyinə təqdim etmişlər. Bu dövrdə bilərəkdən və ya bilməyərəkdən rus projətlərinin təsiri altında millətə hədəf alan və onu tənqid edən sənətkarlar da var idi. Qəbul və tətbiq olunan projətlərin mahiyyəti türk xalqlarının tarixinin unutturulması, etnik kimlik və dil baxımından parçalanmasını nəzərdə tuturdu. Cədidizmin təməl prinsipləri İsmayıl bəy Qaspiralı tərəfindən işlənmışdir. XIX əsrin 80-ci illərində Qaspiralı "Tərcüman" qəzeti və "üsuli-cədid" məktəbləri ilə məhz türk xalqlarını gözləyən bu qorxunc təhlükənin qarşısını almağı düşündü. Qaspiralı əslində rus başbilənlərinə alternativ projəkt ortaya qoymağa bacarmışdı. "Dildə, fikirdə və işdə birlik" tezisini əsas fəaliyyət prinsipi kimi götürən Qaspiralı ilk növbədə türk xalqlarının dil birliyi

məsələsini nəzəri cəhətdən əsaslandırır və qəzet səhifələrində praktik tətbiqinə çalışır. Təsadüfi deyil ki, "Tərcüman" zamanında türk xalqlarında geniş yayılan bir qəzet idi. Ziya Göyalt "Türkçülüyn əsasları" kitabında türkçü fikrə qarşı olan II Əbdülhəmidin Osmanlıda "Tərcüman"ın yayılmasına qadağa qoyduğu haqqında bəhs etmişdir.

Cədidçiliyin yaranması və inkişafı dövrün tələbi idi. Rus ziyalıları arasında cədidçiliklə bağlı ikili fikirlər mövcud idi. Onların bir qismi (N.İ.Aşmarin, O.Q.Romanov, S.V.Çiçerin) bütövlükdə təhsil sahəsindəki hərəkətin mütərəqqi xarakterini qeyd edirdilər və nəzərə çarpdırırdılar ki, "tatar pedaqoji mühiti əhəmiyyətli uğur qazanıb" və bu zaman belə bir faktı da etiraf edirdilər ki, mütərəqqi hərəkət başqa müsəlmanlardan daha çox tatarları əhatə etdi". Başqaları (V.D.Smirnov, S.V.Smolenski, A.S.Budiloviç) yeni metodu təhsilə mənfə münasibətlərini gizlətmirdilər və qeyd edirdilər ki, "köhnə tipli məktəblər daha az ziyanlı idi".

Rus rəhbərliyinin qeyri-rus, xüsusən türk xalqlarına qarşı münasibəti bəlli idi. Cədid məktəblərinin açılmasına müsbət yanaşanlar belə əhalini məhdud şəkildə savadlandıraraq, Moskvanı və rus xalqını mərkəzə və əl çatmayan arzuya çevirməyə çalışırdılar. Bu yolla yerli xalqların dillərini, etnik kimliklərini məhv etməklə onları xristianlaşdırmaq və ruslaşdırmaq niyyəti güdürdülər. Bu baxımdan işğal altında olan türk cəmiyyətində gedən mübarizədə əslində üç tərəf mövcud idi. Bunlardan ikisi bəllidir: qədimçilər və cədidçilər. Üçüncüsü isə Rusiya imperiyası və rus ziyalıları idi.

Əslində Rusiya imperiyası və onun projelərini həyata keçirən rus ziyalıları çalışdıqları qədər hər iki fikir axımının içində olmağa və bu fikir axımlarını öz maraqları çərçivəsində yönləndirməyə çalışırdılar. Bir sıra mütərəqqi qədimçi və cədidçilərin yerli xalqın taleyüklü məsələlərində ortaq mövqeyə gəldiyini görmək mümkündür. Məsələn, M.Behbudinin qələmə aldığı və öz-bək dramaturgiyasının ilk nümunəsi

kimi əhəmiyyətli olan "Padarkuş" (ata qatili) əsərində müəllif hər iki fikir axımının nümayəndələrinin gəncliyin gələcək inkişafı naminə ortaq fikirdə olduğunu yaratdığı qəhrəmanlarla göstərməyə çalışmışdır. Dövrün reallığı bundan ibarət idi ki, Türküstan inkişaf baxımından Avropadan çox geri qalmışdı. Türküstan tarixi qüdrətini itirmiş, parçalanaraq işğal altına düşmüşdü. Abdurrauf Fitrətin təhsilə dair baxışlarını əks etdirən "Bədil" əsərində təhsil uğrunda aparılan mübarizə xalqın "ölüm, qalım" mübarizəsi kimi dəyərləndirilir. Bu baxımdan rus imperiya maraqlarının pozuculuq fəaliyyəti qədimçilər arasında daha çox keçərli idi. Çünki sürətli şəkildə inkişaf edən cədidizm Rusiya imperiyası və rus ziyalılarının gözləmədiyi bir yolla getdi. Cədid məktəblərinin qalmasına tərəfdar olan rus ziya-

lıları bu yolla özlərini mərkəzə çevirməyə çalışırdılar. Buna baxmayaraq XX əsrin əvvəllərində elə ziyalıları yetişdi ki, rus başbilənlərinin cızmış olduğu sərhədləri darmadağın etdilər. Abdurrauf Fitrətin yazdığı nəsr əsərləri, publisistik məqalələri onu sübut edir ki, cədidçilik nəinki regionun, bütün dünyada baş verən ictimai-siyasi prosesləri təhlil edə bilən və öz milli çıxarları naminə ən doğru fikirləri söyləyə bilən dühalar yetişdirmişdi. Çar Rusiyasını əvəz edən bolşeviklər sivil mübarizənin qeyri-mümkün olduğunu anlayaraq 30-cu illərdə türk xalqlarının mütərəqqi fikir admlarını fiziki cəhətdən məhv etdilər. Uzun illər cədidçilik düşmən hərəkət kimi təbliğ olundu.

Mehman Həsən

*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İstitutunun əməkdaşı*

UNUDULAN
TARİX

Öz geniş köksündə qədim türk kitabələrini- yazılı yazısız şahid abidələri, torpaqlar altında yatan əcdadlarımızın türk əzəmətini dağa çevirən kurqanlar daşlarda türk imzası – tamğalar... İndi yad hüdudlara sığınmış və ya əslindən kökündən şübhəli, amansız bir soyuqluqla ayrılıb qorpan, dəyişən-dəyişdirilən türk soylarının ana yurdu yadigarları nə qədər, hüznü dayanıb dursalar da göz dağı olmaq qədər canlı faktlardır.

Bu gün hər kəsə yaxşı tanış olan Rostov-Don şəhəri əski türk məskəni Temirnik və ya Temirnek şəhərinin üzərində ucadılmışdır. 1690-larda Azak (Azov) dənizi boyuna tam yiyələnən ruslar 1749-1750-ci illərdə artıq əllərində olan Temir-

TEMİRNIK-dən
ROSTOV DON-a dək

nik şəhərində liman və gömrücxana tikdilər. Belə ki, bu limandan 5 dənizə yol açılırdı. 1749-cu il dekabrın 15-də Pyotr qızı çarıca Yelizaveta Petrovnanın verdiyi fərmanla Temernik gömrüyü təsis olunur; bu sonralar şəhərin salınmasının Rus tarixi olaraq qəbul edildi. Temernikdə əsgər qışları, türmə, liman binaları tikilir.

Don çölləri qədim tarixdən skiflərin vətəni olmuş, hunların yürüşünə şahidlik etmiş, burada gülcü Bulqar xaqanlığı hökm sürmüş, ardınca Xəzər xaqanlığı tərkibində yaşamışdı. XV əsrdən artıq burada qüdrətli Osmanlı faktoru güclənməyə başlayır.

Şəhərin ərazisində bu gün də köhnə yaşayış tikililərinin izləri görünməkdədir. Yaşı miladdan öncə 3 min illiyə çatan bu qalıqlar heç kəsi maraqlandırmır, şəhərin hazırkı sakinləri Ruslar və ermənilər bir

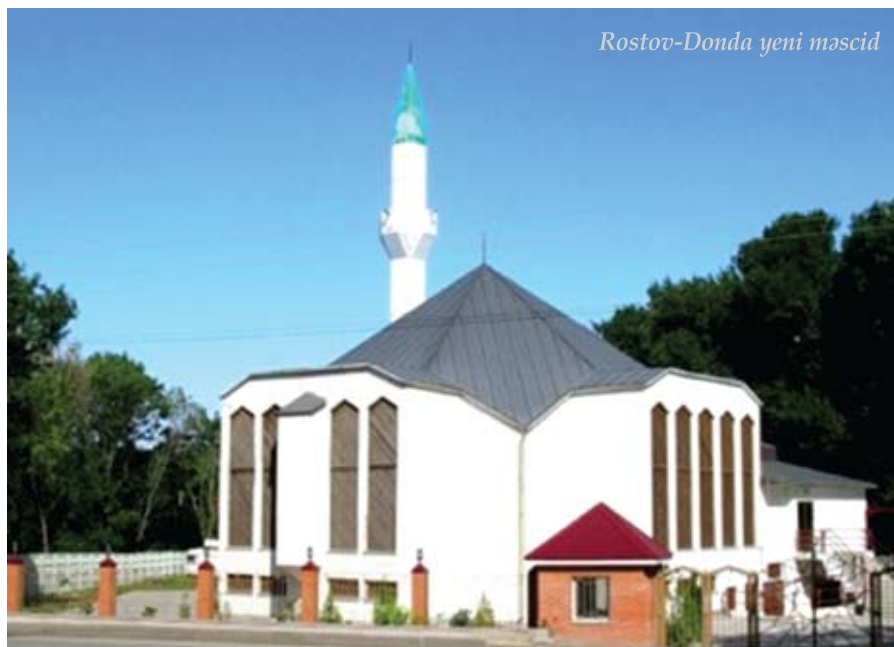
qayda olaraq Rostovun yeni tarixinə sahib çıxır, onunla maraqlanırlar. Şəhərin yeni tarixi isə Rus çarı Pyotrın Azov yürüşü ilə başlayır.

Rus çarı Pyotr hələ Azova hərbi səfərində (1695-1696) Don nəhrinin 80 metrə çatan, hündür dik sahilindəki bu qəsəbənin yerini gələcəkdə ucaldacağı hərbi qalası üçün çox əlverişli hesab edib bəyənmişdi. Fikrindən dönməyəcəyi tezliklə bəlli oldu. 1703-də taxta çıxan sultan Əhmədin cülusu münasibətilə hökmdarın Moskva-ya göndərdiyi elçisi görüşdə rus çarına yeni sultanın salamlarını çatdıraraq, sözünün ardında çarın Azov və Don üzərində hərbi qalaları tikməsindən sultanın qayğılandığını yetirdikdə çar özünəməxsus dikbaşlıqla: sultan öz torpaqlarında azad olduğu kimi mən də öz toprağında azadam, dedi. Lakin 1711-də Prut sülhü ilə

nəticələnən məğlubiyyətin acısı onu bu fikrini həyata keçməsindən uzaq saldı. Bununla Ruslar istila etdikləri Azov bo-yundan, eləcə də Taqanroq qalasından əl çəkməli oldular. Lakin Belqrad müqavilə-sindən sonra Rusiyanın əli Azova çatma-sada Don boyunda möhkəmlənməyi, ye-nicə əldə etdiyi torpaqlarının cənubdan etibarlı müdafiəsi üçün Donun aşağıla-rında- Çerkasski ilə Azov arasında qala tikməyə müvəffəq oldu. Bundan məqsəd Qara dənizə çıxmaq idi...

Əski türk yurdu Temirnik Azak dənizi-nə tökülən dörd böyük çaya bağlı idi. Odur ki, Don çayının sağ sahilində yüksə-lən Batay təpələrində, Temernik çayının Don çayına qovuşduğu yerdə yerləşən bu şəhəri ruslar sahib olan kimi möhkəm hər b qalasına çevirdilər. Xristianlığın bu yeni zəbt olunmuş torpaqlarda qələbə çal-ması münasibətilə imperatrichanın fərmanı ilə 1761-ci ildə Temirnik şəhərinə pravos-lav kilsə müqəddəsi mitropolit Dmitri Rostovskinin şərəfinə Müqəddəs Rostov qalası adı verildi... Lakin Rusların daha əvvəldən Yaroslav vilayətində də bir Ros-tov şəhəri vardı; odur ki, bu yeni yiyələnd-ikləri türk şəhərinə Yaroslav vilayətində-

Rostov-Donda yeni məscid

ki əski Böyük Rostov (mitropolit Dmitri xidmət etdiyi bu şəhərin adını özünə so-yadı götürmüşdü) şəhərindən fərqləndir-mək üçün 1796-cı ildə Rostov-Don (yəni Don çayı üzərində Rostov) adı verilir.

Çox keçmir ki, yenidən başlanan 1768-1774-cü illər Rus-Türk müharibəsini qalı-biyyətlə başa çatdıran Rusiya 1774-cü ildə Küçük Qaynarca sülhünün sərfəli nəticə-ləri ilə Türk torpaqları içərisinə doğru daha da irəliləyir; Rusiya istila olunmuş bu torpaqlarda dayaq məntəqələri yarat-maq üçün buraya Rusları və Çarkəz dağ-larındaki erməni kəndlərini köçürməyə başlayır. Gəlmələr və köçürülmələrlə sü-rətlə məskunlaşdırılan qala böyüyüb şə-hərə çevrilir. Gömrükxana isə öz Temirnik (böyük ehtimal ki, bu yerli nüfuzlu ada-mın adı ilə adlanmış yaşayış məntəqəsi idi; türk dillərində temerek`temirik oxun dəmir ucluğudur və şəxs (oğlan) adı kimi geniş yayılmışdı) adı ilə yaşayırdı.

Türk coğrafiyasında temir, timir "də-mir"lə bağlı adlara tez-tez rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Qazaxıstanın Ak-tübə və Karakanda vilayətlərində Temir və Temirtau şəhərləri, Kemerovo vilayə-tində (Rusiya) Temirtau şəhəri, Dağısta-nın Buynaksk şəhərinin əvvəlki adı Temir-xan Şura (Şura bu şəhərdən axan çayın adıdır.); Orta Asiyada Surxan Dərya vila-yətində Temir Kapuk (indiki tərcümə edilmiş adı: Jeleznaya Vorota); Aşağı Ku-ban boyunda Kabarday şəhəri Temürük və s.

Əski Türk yurdu Temirnikin (Rostov-Don) ətrafından Türk adlarıyla əhatələn-mişdir: Aksay, Baqay, Yağarlık, Kağalnik,

Kaşar, Kurqan, Batay(sk), Çaltır, Naxçı-van, Sultan sala, Sambek kəndləri, Tuzlov çayı və s. Şəhərin mərkəzi küçələrindən biri Bakı caddəsidir. Bu gün əski Temir-nikdə şəhərdə yaşayan 300 min müsəlma-nın ibadət yeri olan məscid və böyük ca-me fəaliyyət göstərməkdədir.

...Temirnik liman və gömrükxana kimi XVIII-XIX əsrlərdə cənub-şərq Rusiyanın iqtisadi həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. 1756-dan Temirnik limanın-da beynəlxalq İstanbul- Rusiya kompani-yası fəaliyyət göstərirdi. 1789-cu ildə Ha-cıbəy (müasir Odessa) istila olunduqdan sonra güclü liman kimi inkişaf etsə də Te-merniki kölgədə qoya bilmədi; Türk, yu-nan, italyan tacirləri bu gömrükxanaya ipək, pambıq parça, inci, dəri məmulatla-rı, qəhvə, ətirli ladan, sitrus və quru mey-vələr və s. gətirir, Rusiyadan dəmir, çu-qun, inək yağı, kürü, kətan, dəri və s. aparırdılar. Gətirilən mallar buradan Ru-siyanın dərinliklərinə qədər yayılır, Mosk-vanın, Smolenskin, Kazan, Orenburq və s. yarmarkalarına gedib çıxırdı.

1871-ci ildə Voronej-Rostov Don də-miryolu çəkilməsi ilə bağlı Temirnik göm-rükxanasından da taxıl nəql edilməyə başlayır. Lakin artıq sonrakı illərdə, xüsu-sən sovet dövründə Temirnik özünün yeni adıyla tarixdə və yaddaşlarda möh-kəmlənir.

Şəhərdə türk əhalisi sayca azlıq təşkil etsə də(indi müasir Rostov Donun əsas əhalisi ruslar, ukraynalılar, ermənilər və beloruslardan ibarətdir) öz din-inancını və mədəniyyətini yaşatmaqdadır.

Prof.dr. Minaxanın Təkləli

Oxucuların nəzərinə!
 Aylıq yayımlanan
“Birlik” jurnalını mətbuat
 yayım köşklərindən və abunə
 yazılışı ilə əldə edə bilərsiniz.

Tarixinə və gələcəyinə biganə qalma!

TƏSİSÇİ:

ATXƏM İctimai Birliyi
Sədr: İlham Surxay oğlu İsmayılov

Baş redaktor:
İlqar İlkin

Bədii redaktor:
Səadət Ramazanlı

Redaktor:
Telman Əlirzayev

Texniki redaktor:
Vəfadar Farizoğlu

Ünvan: AZ1065, Bakı şəhəri,
Həsən Əliyev küç. 10/61
Tel: (99 412) 594 21 48
Mob: (99 450) 623 26 88
e-mail: athem2007@gmail.com
web: www.atxem.az

Bank rekvizitləri:
Azərbaycan Beynəlxalq
Bankın Abşeron filialı
Kod: 805539
VÖEN: 9900001881

Müxbir hesabı:
AZ03NABZ0135010000000002944
SWIFT: İBAZAZ2X

Hesabın adı:
ATXAM İCTİMAİ BİRLİYİ
IBAN:
AZ83İBAZ38090019441512339201
VÖEN: 1700815321

Jurnal Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyində dövlət
qeydiyyatından keçmişdir.
Reyestr №: 2557

Çapa imzalanmışdır: 08.05.2015
Tiraj: 1000

Jurnalın materiallarından istifadə zamanı
istinad zəruridir. Müəlliflərlə redaksiyanın
mövqeyi üst-üstə düşməyə bilər.
Əlyazmalar geri qaytarılmır. Reklam
məlumatlarının məzmununa görə redaksiya
məsuliyyət daşımır.
"TIME-Print" Mətbəəsində çap olunub.

Jurnal 2008-ci ilin
may ayından çıxır

ARİF NİHAT ASYA

BAYRAK

*Ey mavi göklerin beyaz ve kırmızı süsü,
Kız kardeşimin gelinliği, şehidimin son örtüsü,
Işık ışık, dalga dalga bayrağım!
Senin destanını okudum, senin destanını yazacağım.*

*Sana benim gözümle bakmayanın
Mezarını kazacağım.
Seni selâmlamadan uçan kuşun
Yuvasını bozacağım.*

*Dalgalandığın yerde ne korku, ne keder...
Gölgende bana da, bana da yer ver.
Sabah olmasın, günler doğmasın ne çıkar:
Yurda ay yıldızının ışığı yeter.*

*Savaş bizi karlı dağlara götürdüğü gün
Kızılığında ısındık;
Dağlardan çöllere düştüğümüz gün
Gölgene sığındık.*

*Ey şimdi süzgülün, rüzgârlarda dalgalı;
Barışın güvercini, savaşın kartalı
Yüksek yerlerde açan çiçeğim.
Senin altında doğdum.
Senin dibinde öleceğim.*

*Tarihim, şerefim, şiiirim, her şeyim:
Yer yüzünde yer beğen!
Nereye dikilmek istersen,
Söyle, seni oraya dikeyim!*

QIYMƏTİ: 2 AZN